Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

MARK OG MONTRE

MUSEERNE I RIBE AMT 1997

MARK OG MONTRE

ÅRBOG FOR KUNST- OG KULTURHISTORIE
Udgivet af Ribe Amts Museumsråd 1997

Redaktion: Irene Hellvik, Jakob Kieffer-Olsen
og Linda Klitmøller

Layoutidé: Mia Okkels, IDD
Produktion: PE Offset & Reklame A/S, Varde

Eftertryk: Kun med forfatterens tilladelse

33. årgang

ISSN 0105-0826

Illustration på forsiden:
Esbjerg Kunstmuseum med Robert Jacobsens Esbjergskulptur fra 1963.
Foto: Esbjerg Kunstmuseum

Illustration på bagsiden:
Nær Rigas Centrum står det 41 m høje frihedsmonument, der symboliserer Letlands første selvstændighedsperiode. Monumentet blev opført i 1935 og overlevede sovjettiden.
Foto: Irene Hellvik, Ølgod Museum

På vej mod år 2000

- Esbjerg Kunstmuseum genåbnet!

Af Inge Merete Kjeldgaard

Den 3. maj i år blev Esbjerg Kunstmuseum genindviet efter en omfattende renovering og sammenbygning med Musikhuset Esbjerg. Museet råder nu over 2500 kvm der foruden udstillingsarealer og foredragssal også rummer to nyskabelser inden for museumsverdenen: åbne magasiner og et æstetisk laboratorium.

På kunstmuseer har publikum normalt kun adgang til den del af samlingen der er udstillet. Resten er gemt væk i magasiner. Men i Esbjerg Kunstmuseums åbne magasiner er samlingen gjort tilgængelig for publikum. På specielt konstruerede udtræksvægge er malerierne hængt op efter inventarnumre, dvs. i den rækkefølge de er erhvervet. På den måde får man ikke alene illustreret samlingens historie, men kan samtidig også følge hvordan de forskellige stilarter er sivet ind i danskernes bevidsthed.

Men fremfor alt er det en måde at lægge museet ud til publikum på. For mens gæsterne før måtte nøjes med at se de ophængninger museet havde valgt at lave, kan de nu se ophængningerne på baggrund af samlingen som sådan og har dermed fået mulighed for at vurdere de valg vi har truffet. Samtidig kan museumsgæsterne sammensætte deres eget Esbjerg Kunstmuseum som de ovenikøbet i en vis forstand kan 'tage med sig hjem'. For i anledning af åbningen udgav Esbjerg Kunstmuseum en mappe med i første omgang femten værker fra samlingen, ledsaget af en tekst på bagsiden. Efterhånden vil man kunne købe sit eget minimuseum som et fleksibelt og demokratisk alternativ til de mere tra-

Fig. 1. Esbjerg Kunstmuseums protektor HKH Prins Joachim indvier museet d. 3. maj.

Fig. 2. Indgang til udstillingsarealet.

ditionelle kataloger der normalt udgives over samlinger. På den måde bliver der også sat fokus på museumsgæsten.

Det samme gælder grundlaget for det æstetiske laboratorium. Her kan (i første omgang) undervisningsgrupper få stof til æstetiske oplevelser på en eksperimenterende måde. Hvad vil det sige at se? Hvad er farver for noget, og hvordan virker de? Kan man høre med øjnene? - er blot nogle af de spørgsmål vi vil stille i laboratoriet.

Med forskellige eksperimenter som ballast vil værkerne vokse for den enkelte person. For når vi møder kunsten, spejler vi os netop i den og skaber

Fig. 3. Åbne magasiner.

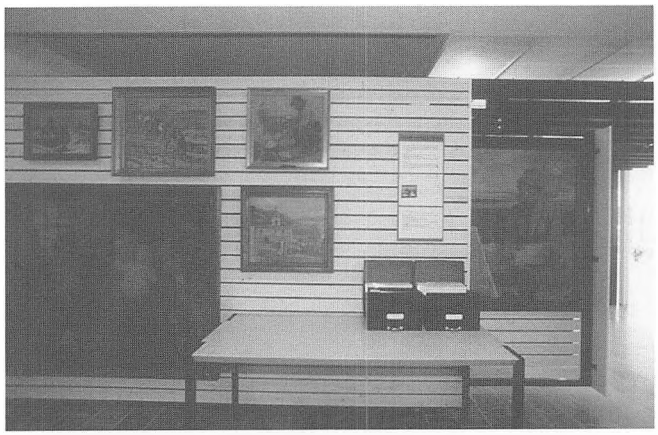

Fig. 4. Åbne magasiner.

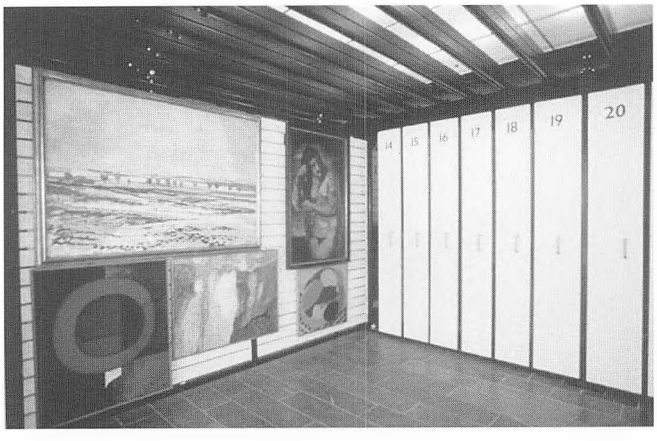

Fig. 5. Udstillingssalen før.

Fig. 6. Udstillingssalen nu.

Fig. 7. Koncert- og udstillingssal i 1962.

vores egne billeder. Jo mere vi ved eller har oplevet, jo mere får vi ud af dette møde. Derfor er museets bog- og artikelsamling samtidig også blevet gjort tilgængelig for publikum. Den er opstillet til fri afbenyttelse i de åbne magasiner, så lokalet som sådan fremtræder som et sted til fordybelse.

Der er sket store forandringer siden samlingen i 1962 fik sin egen bygning i arkitekt Ove Tapdrups Kunstpavillon. Oprindelig rummede den også øvelokaler for byens musikkonservatorium, og den store sal var derfor opført til at kunne fungere som både udstillings- og koncertsal. I dag hvor museet er bygget sammen med Musikhuset, er den højloftede koncertsal med balkon blevet bygget om så den nu rummer de åbne magasiner i underetagen og en fleksibel særudstillingssal i overetagen.

Men samlingen er også vokset kolossalt i løbet af de 35 år - fra knap 170 originalværker i 1962 til 700 i dag. Det er altsammen moderne kunst fra o. 1920 til i dag med værker af bl.a. de klassiske modernister som Harald Giersing og Vilhelm Lundstrøm, af Cobra-malerne, Richard Mortensen, Robert Jacobsen, Svend Wiig Hansen og Per Kirkeby foruden repræsentanter for den nyeste kunst, bl.a. Christian Lemmerz, Michael Kvium og Erik A. Frandsen.

Esbjerg Kunstmuseums samling er oprindelig grundlagt af Esbjerg Kunstforening som blev stiftet meget tidligt i forhold til byens alder, i 1910. Når der skulle erhverves værker, satsede de på kunst fra deres samtid. Og den havde de helt tydeligt en

Fig. 8. Udstillingssal til særudstillinger nu. Skeel og Skrivers installation Split Second. Med tre meter høje skillevægge kan salen indrettes specielt til hver enkelt udstilling.

særlig 'føling' med som svarede fint til byens alder. I dag kan kunstmuseets gæster nyde frugterne af Kunstforeningens ihærdige arbejde og konsekvente indkøbspolitik - en linie museet har forsøgt at fortsætte siden samlingen overgik til den selvejende institution Esbjerg Kunstmuseum i 1993.

Inge Merete Kjeldgaard, museumsinspektør, mag. art., Esbjerg Kunstmuseum.

LITTERATUR

Jørgen Broch: *Ildhu og vovemod, Esbjerg Kunstforening 1910-1985.* Esbjerg 1985.

Besøg fra Esbjerg. Esbjerg Kunstmuseum på Sophienholm. Red.: Flemming Friborg og Peter S. Meyer. 1994.

Sans og Samling. Kunstmappe med gengivelser af og tekster om 15 udvalgte værker. Red.: Peter S. Meyer og Inge Merete Kjeldgaard. Esbjerg 1997.

Alle fotografier er taget af Esbjerg Kunstmuseum.

Fig. 9. Indgang til Esbjerg Kunstmuseum.

Behovsanalysen af konserveringsbehovet

- på de statsanerkendte museer i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter

Af Bernhard le Beau

I slutningen af 1995 blev der, efter indbydelse af Konserveringscentret, holdt en "Konserveringskonference" på museet Ribes Vikinger. Til konferencen mødtes ca. 100 museumsfolk, amtspolitikere og amtskulturforvaltningsfolk for at høre om og diskutere Konserveringscentrets mål og midler.

Som konsekvens af konferencen nedsatte de tre amter en kommissoriegruppe fra de tre forvaltninger, som skulle analysere de administrative og økonomiske forhold omkring centret.

Gruppen stillede bl.a. et forslag om, at der blev lavet en analyse af museernes konserveringsbehov ud fra museumsfaglige kriterier.

Dette var anledningen til en undersøgelse af det aktuelle konserveringsbehov for de statsanerkendte museer i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter. Spørgsmål som den store andel af rekvireret arbejde for at holde centret kørende, og det stærke pres på nogle af centrets arbejdsområder har bl.a. været årsagen til denne analyse. For at kunne strukturere konserveringscentrets indsats for museerne i fremtiden, skulle der derfor sættes tal på konserveringsbehovet for hvert enkelt museum. Desuden skulle museerne spørges om deres egen prioritering af konserveringsområderne i fremtiden.

Bestyrelsen besluttede, at undersøgelsen skulle deles i to. I den første del blev museerne bedt om deres egen vurdering af konserveringssituationen, mens den anden del skulle indebære en praktisk vurdering af museerne fortaget af Konserveringscentrets personale.

Resultaterne af begge undersøgelser vil blive skrevet i en elektronisk database, som centret har konstrueret til formålet. Databaseprogrammet er FileMaker Pro 3.0 (Macintosh), en relationel database som også findes i en DOS/Windows version.

Til første del blev der udarbejdet et skema, som blev sendt ud til de enkelte museer. Skemaet efterlyste det individuelle museums tidligere forbrug af Konserveringscentrets ydelser, deres fordeling på centrets forskellige arbejdsområder, og den ønskede prioritering af arbejdsområderne i fremtiden.

Listen af de bestående arbejdsområder kan ses i oversigtstabellen. Som det kan ses på tabellen, har der ikke tidligere været nogen fællesmagasinløsning. Dvs. at hvert museum stadig kun råder over deres egne magasiner og diverse oplagringsteder af meget varierende kvalitet.

Resultaterne af disse skemaundersøgelser vises i oversigtstabellen på næste side, (der manglede ved deadline oplysninger fra 3 museer - 2 kulturhistoriske- og 1 kunstmuseum). På selve spørgeskemaet blev museerne bedt om at give en vurdering af, hvor meget de selv mente, de havde brugt centrets

Fig. 1. Malerikonservatorerne Iva P. Andersen og Anette Aalling foretager en nærmere undersøgelse af et 1700-tals maleri, mens det behandles på lavtryksbord. Foto: Konserveringscentret.

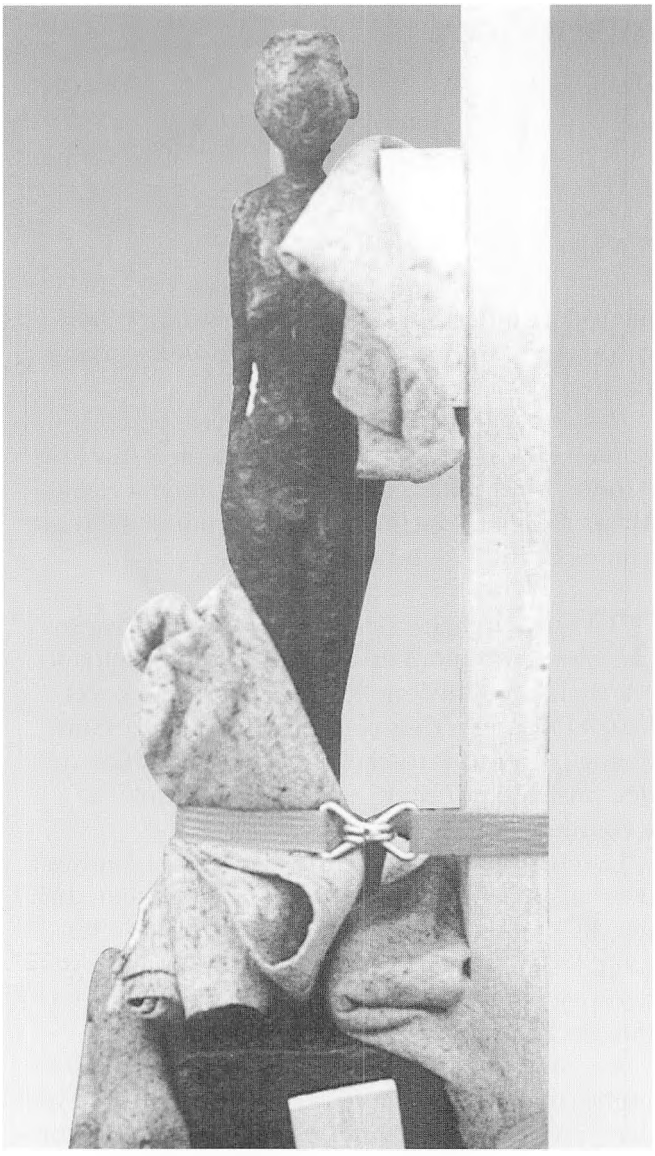

Fig. 2. "Maren ou' Æ vogn", Holstebros kendte skulptur af A. Giacometti, blev rettet op efter en skade, som en af de mange rekvirerede skulpturkonserveringsopgaver. Foto: Konserveringscentret.

arbejdsområder i perioden 1993 - 97. Der blev også bedt om den ønskede prioritering af arbejdsområderne fremover. Vurderingerne blev for hvert arbejdsområde kategoriseret med 4 trin:

0 - brugt **aldrig**
1 - brugt i **begrænset** omfang
2 - brugt **en del**
3 - brugt **meget**

Der skal dog gøres opmærksom på, at disse prioriteringstal ikke giver udtryk for den absolutte mængde af den ønskede konservering, idet hvert museum har fået en stemme. Dvs. at store museer med hundredtusinder af genstande har haft lige så meget/lidt vægt, som et lille lokalmuseum med kun tusinder af genstande.

Som det kan ses på oversigtstabellen, er summen af vurderingerne højere for fremtidsprioriteringen end for perioden 1993 - 97. Dette kan tolkes som et tegn på, at museerne forventer at skulle bruge flere konserveringsresourcer i fremtiden.

Desuden viser der sig et skift i den generelle prioritering.

I fremtiden ønskes en højere prioritering af kulturhistorisk konservering, malerikonservering og kurertjenester. Der kan også observeres en lille stigning for kursusvirksomhed, stenkonservering, skulpturkonservering og palæontologisk konservering.

Lavere end før prioriteres farvelagskonservering, feltarkæologisk konservering, møbelkonservering, rådgivningsvirksomhed og arkæologisk konservering. Lavest i forhold til det bestående prioriteres tekstilkonservering.

Ifølge denne undersøgelse er der også stærk interesse for fællesmagasinløsninger i fremtiden (dette er ikke talt med i procent-udregningen).

Emne	brug af best. tilbud 1993-97	%	prioritering af brug af område i fremtiden	%	*difference* %
Maleri-	17	7,2	28	8,8	*1,6*
Farvelags-	20	8,5	26	8,2	*0,3* -
Tekstil-	36	15,3	38	11,9	*3,3* -
Møbel-	27	11,4	33	10,3	*1,1* -
Kulturhistorisk-	22	9,3	39	12,2	*2,9*
Arkæologisk-	24	10,2	28	8,8	*1,4* -
Feltarkæologisk-	11	4,7	13	4,1	*0,6* -
Palæontologisk-	4	1,7	6	1,9	*0,2*
Sten-	11	4,7	17	5,3	*0,7*
Skulptur-	6	2,5	10	3,1	*0,6*
Rådgivning	32	13,6	39	12,2	*1,3* -
Kurertjeneste	8	3,4	15	4,7	*1,3*
Kurser	18	7,6	27	8,5	*0,8*
Fællesmagasin			*35*		
I alt	236	*100,0*	319	*100,0*	

Ved artiklens færdiggørelse har det desværre ikke været muligt, fra centrets side, at vurdere alle museer i de tre amter.

Dog er næsten alle museer i Ringkjøbing amt blevet gennemgået. Generelt viste det sig, at der stadig er bjerge af konserveringsopgaver, der "lurer" ude i museerne og specielt i magasinerne.

Ud fra centrets erfaring og de besigtigede magasiner og museer virker det som om, centrets opgave hovedsagligt har bestået i at arbejde på genstande til udstillinger og nyindkomne arkæologiske materialer. Dvs. at næsten alle kræfter på centret er blevet brugt til at forberede eller færdiggøre genstande til udstillings- eller forskningsbrug, mens der kun er brugt en forsvindende del af arbejdsindsatsen på at stabilisere eller konservere tingene i magasinerne.

Bjerget af opmagasinerede ting er ikke blevet taklet, det forekommer tværtimod større end tidligere.

Fra centrets side regnes der med, at denne opfattelse vil blive bekræftet af resultaterne af de afsluttede behovsanalyser, som foreligger til efteråret 1997.

Selve vurderingen foregår på den måde, at cen-

Fig. 3. Det færdigrestaurerede og -konserverede "Jens Bang Stenhus" i Ålborg - et af centrets hidtil største rekvirerede projekter. Foto: Konserveringscentret.

trets personale sammen med en af museets inspektører gennemgår alle museets magasiner og udstillinger for at lave en vurdering af et minimalt og et optimalt konserveringsbehov. Et minimalt konserveringsbehov, også kaldet for sikringsbehov, omfatter elementær rengøring, labelling, pakning og transport til magasinpladsen.

Optimal konservering vil omfatte hele spektret med erstatning af manglende dele, stabilisering, retouchering og hvad der ellers kunne være nødvendigt for at gøre en genstand udstillingsklar.

Vurderingen af disse tal følger museets prioritering, dvs. der bliver kun sat "optimal" konserveringstal på højprioriterede genstande. Det gennemsnitlige antal arbejdstimer pr. genstand af en tilsvarende type og bevaringstilstand, bliver ganget med antallet af disse genstande.

Resultaterne af de undersøgte rum eller bygninger bliver bagefter lagt sammen for at danne et konserveringsbehovstal for hvert enkelt museum.

Tallene vil blive præsenteret som årsværker, dvs. det antal timer, som gennemsnitligt udgør en konservators arbejdsindsats i løbet af et år.

Resultaterne af henholdsvis museernes vurdering og centrets behovsvurdering vil blive præsenteret for Konserveringscentrets bestyrelse, som vil analysere dem ud fra følgende punkter:

- Hvor stort er konserveringsbehovet og er det stigende?
- Er centrets størrelse og struktur passende i forhold til konserveringsbehovets størrelse og form?
- Hvordan kan centrets indsats for museerne optimeres?

Bestyrelsen vil tage både centrets og museernes vurdering i betragtning for at afgøre, hvordan centrets struktur skal se ud i fremtiden.

På nuværende tidspunkt er det selvfølgelig svært at vide, hvad konklusionerne eller reaktionerne på disse behovsanalyser bliver. Dog tyder meget på, at der vil komme et skift i prioriteringen af ar-bejdsområder.

Med den nuværende konstruktion og opbygning af centret vil dette ikke betyde nogle store forandringer. Men skulle det vise sig, at behovsanalysen fører til en omstrukturering af centret, vil disse prioriteringsønsker være et vigtigt arbejdsredskab.

Fornemmelsen af, at der venter flere konserveringsopgaver i fremtiden, underbygges bl.a. af en tilsvarende undersøgelse i Århus amt, som viste en stigning af genstandsmængden på museerne, svarende til 50% i løbet af de sidste 10 år.

Generelt må det siges, at der er forhåbning om, at denne behovsanalyse, i forbindelse med den tidligere udfærdigede kommissorierapport, bliver et vigtigt redskab til at modernisere og fremtidssikre Konserveringscentret. Institutionen blev etableret allerede i 1960'erne og har siden stået ved de statsanerkendte museers side. Men i slutningen af 1990'erne og med det 21. århundrede i sigte er en revurdering og fremtidssikring yderst vigtigt.

Bernhard le Beau, konservator og souschef, Konserveringscentret for Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter.

En samling bliver til

- aspekter af Vejen Kunstmuseums tilblivelse

Af Teresa Nielsen

Sommeren 1924 indviedes Vejen Kunstmuseum - Danmarks eneste eksempel på et kunstmuseum, der er skudt op i et hastigt voksende stationsbysamfund. At det kunne lade sig gøre skyldes den karismatiske billedhugger Niels Hansen Jacobsen (1861-1941) og lokale driftige personligheder, som stifteren af margarinefabrikken »Alfa« Johannes Lauridsen[1].

Udgangspunktet for museet var Hansen Jacobsens skulpturer og keramiske arbejder, hvis formsprog var uløseligt præget af hans 10-årige ophold i 1890'ernes Paris.

Dér kom Hansen Jacobsen til at bo i et sprudlende, nyt kunstnerkompleks på Boulevard Arago 65. Hans bolig lå dør om dør med atelierer, der til forskellige tider husede estimerede personligheder som keramikeren Jean Carriès, grafikeren Eugène Grasset, maleren Jean Paul Laurens[2], Paul Gauguins nære ven Daniel de Monfreid og Auguste Rodins fotograf og bronzepatinør Limat. Om de konkrete kontakter kan der kun gøres kvalificerede gisninger. Men det ligger fast, at Hansen Jacobsens eget atelier blev et vigtigt samlingssted for de danske symbolister som Axel Hou, Rudolph Tegner, Johannes Holbek og Jens Lund. Disse bekendtskaber og det skelsættende pariserophold har på afgørende måde sat deres præg på Vejen Kunstmuseum, der er blevet specialsamling for aspekter af dansk kunst fra tiden omkring århundredeskiftet - især det symbolistiske.

Hansen Jacobsen vendte hjem til Vejen omkring 1902 og forblev der til sin død - afbrudt af korte indenlands- og udenlandsrejser til bl.a. England, Frankrig og Italien. Hans virkeområde var i kraft af minde- og gravsten samt salg af keramik især lokalt. Særligt et projekt, kun få kilometer fra Vejen, var han nært forbundet med, Skibelund Krat - monumentet over de, der atter ville rykke grænsen frem mod syd.

Det var derfor helt naturligt, at hans første museum lå tæt ved Skibelund Krat. Bygningen overførtes 1937-38 - takket være midler fra Ny Carlsbergfondet

Fig. 1. Vejen Kunstmuseum er opført 1924 og tegnet af arkitekt Niels Ebbesen Grue.

- til Vejen, hvor det udgør museets sydlige ottekantede kuppelsal. Da Hansen Jacobsen omkring 1923 ville flytte ud til Skibelund, samledes byens foreninger om at rejse ham et museum - på betingelse af at han også ydede sit. Museets fundament blev et gavebrev. Da billedhuggeren ikke havde direkte arvinger, ville han skænke en lang række af sine værker til museet, således at de efter hans død ville overgå til kommunen. Gavebrevet dannede udgangspunkt for en overenskomst om et treledet byggeri: 1) Det egentlige museum, en skulpturhal 2) et stort atelier til kunstneren og 3) en privatbolig. Den sidste del skulle billedhuggeren selv bekoste mod en senere kompensation til hans arvinger. Det øvrige byggeri financieredes af kommunen og en indsamling. Takket være den lokale museums- og kunstforening lykkedes det at samle midler til dækning af 1/3 af de samlede udgifter - en markant lokal deltagelse, der fortsat spores på egnen.

En af Hansen Jacobsens nære venner under opholdet i 1890'ernes Paris var maleren og tegneren Jens Lund (1871-1924), hvis værker kun hænger offentligt tilgængeligt på Vejen Kunstmuseum. Han var den danske kunstner, der mest direkte tog 1890'ernes franske Art Nouveau formsprog til sig. I næsten abstrakte, organiske mønstre arbejdede han med tidens slyngede former. 1899 udgav han bogen »Forvandlede Blomster«, hvori en række besjælede blomsterarabesker illustrerer forskellige menneskelige egenskaber som hovmod, snedighed, sorg, frugtbarhed, anarkisme etc.

Fig. 2. Jens Lund (1871-1924) »Anraabelse«, 1906, blyant, pen og tuschlavering, 50 x 35,6 cm, inv. 378.

Op til århundredeskiftet malede han trilogien »Dagens-« og »Nattens Blomst« samt »Herrens Herlighed« (alle tre på Vejen Kunstmuseum). Ud over enkelte skitseagtige malerier og et par kopier af italienske mesterværker arbejdede han mestendels med sort-hvide tuschtegninger og enkelte akvareller. Jens Lund var kunstnerisk mest produktiv i løbet af 1890'erne. Derefter ebbede det ud, og han havde svært ved at vende sig til nye stilretninger.

Som Hansen Jacobsens ægteskaber var også Jens Lunds barnløst. Efter hans død - og mens Hansen Jacobsen stadig levede - besluttede hans hustru og søster, Bolette og Martine Lund, i 1939 at skænke hans efterladte værker til Vejen Kunstmuseum. Jens Lund var ikke økonomisk afhængig af sin kunst. Det har medført, at han kun har skilt sig af med ganske få af sine værker - vist mest som gaver - og at samlingen i Vejen derfor er meget righoldig. Den rummer over 300 numre, hvoraf en del er skitsebøger og andet omfangsrigt materiale. Grundet pladsmangel er det desværre kun muligt at udstille en brøkdel af samlingen af gangen.

Allerede i 1927 lykkedes det Vejen Kunstmuseum at komme med i kredsen af provinsmuseer, der blev tilgodeset ved Ny Carlsbergfondets årlige uddelinger. For perioden 1927 til 1997 kan gaveregnen gøres op til 105 værker - et væsentligt tilskud til museets malerisamling, der ellers havde været stort set ikke eksisterende. Donationerne er af meget forskelligartet karakter. De fleste har været nyindkøbte samtidsværker, krydret med enkelte velvalgte ældre billeder - fra 1950'ernes slutning formodentlig bestemt i samråd med museets konsulenter, først kunsthistorikeren Svend Eriksen og derefter grafikeren Jørgen Rømer[3].

Mange af gaverne er uundværlige elementer i museets grundstamme. Andre indtager en mindre central rolle. De kan til gengæld siges at afspejle 'modeluner' og har i sin tid givet det lokale publikum direkte adgang til aspekter af den danske samtidskunst. Fondet har stort set udelukkende skænket malerier ... vel sagtens et nøje overvejet modtræk til kernen i museets samling, Hansen Jacobsens skulpturer.

Ser man på Ny Carlsbergfondets donationer med disse 'briller', er der en række værker, der træder særlig klart frem. Det gælder allerede den første donation fra 1927. Den bestod af Karl Schous »Piazza del Popolo« 1926, Fritz Sybergs »Landskab i April« 1920-27 og Christian Zachos »Olivenskov ved Menton« 1885. I dag er det sidstnævnte billede -

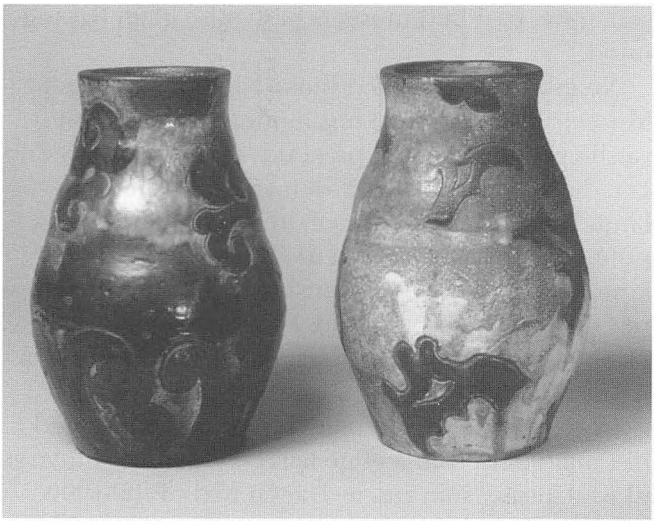

Fig. 3. To krukker skabt af Thorvald Bindesbøll og i 1962 foræret til Vejen Kunstmuseum af maleren Asger Jorn, inv. 323 og 324.

samlingen taget i betragtning - nok det mest interessante som et forspil til de danske symbolisters orientering mod Frankrig. Zacho (1843-1913), der hørte til en lidt ældre generation, hjembragte et førstehånds indtryk af den franske naturalisme - en hyldest til sydens solmættede lys.

I begyndelsen af 1960'erne dukkede en person op, der havde et særligt øje for museets forcer. Ansporet af en opfordring til at holde foredrag på Vejen Kunstmuseum sendte maleren Asger Jorn et medrivende entusiastisk brev, der sluttede: »Foredrag og taler er spildt energi. Jeg foreslår, at der gøres noget, som har blivende værdi.«[4] Hans oplæg var, at museets bestyrelse i bogform skulle udbrede kendskabet til Niels Hansen Jacobsens og Jens Lunds værk[5]. Jorn havde søgt at engagere Ny Carlsbergfondets formand, Jørgen Sthyr, i projektet. Samtidig rådede han museets bestyrelse til at købe værker af Thorvald Bindesbøll - selv viste Jorn vejen ved i 1962 at skænke museet to Bindesbøll vaser - Johannes Holbek, Christian Kongstad Petersen og Ejnar Nielsen, »så Vejen museum bliver det danske museum for det man kalder Jugendstilens periode i Danmark. Her er et område, hvor Vejen museum allerede har hovedstammen, og blot behøver supplere op for at have en samling, som i tiden der kommer vil blive mer og mer aktuel.«

Formodentlig ihukommende Jorns engagement tildeltes museet i 1971 - under Jørgen Sthyrs formandsperiode - det vævede tæppe »Le Retour« fra 1946. Jorn havde skabt det i samarbejde med den franske kunstner Pierre Wemaëre. Året efter deponeredes på museet Jorns maleri »Angelus«, et forarbejde til en ikke realiseret vævning, også fra 1946. Som en gave fra Ny Carlsbergfondet blev det i 1984 en varig del af samlingen.

Blandt de danske abstrakte malere havde også Richard Mortensen (1910-1993) sans for aspekter af museets samling. Det var Jens Lunds værker, han hæftede sig ved. Det var dog ikke på museet, men gennem kunstnerens egne bogværker, at Richard Mortensen stiftede bekendtskab med hans slyngede, organiske ornamenter. Kunstneren Ib Geertsen ejer i dag det eksemplar af »Forvandlede Blomster«, der har tilhørt Richard Mortensen. Det skulle efter sigende være en gave fra Asger Jorn!

I 1971 modtog museet med Jørgen Sthyrs billigelse fra Ny Carlsbergfondet midler til på auktion at erhverve Richard Mortensens maleri »Objekter mellem nat og dag. Fjerde gang« udført i 1935[6]. På overbevisende måde har Jan Würtz Frandsen i sin grundige gennemgang af Richard Mortensens værk påvist effekten af hans møde med Jens Lund.

Ved 1960'ernes begyndelse nævnte Jorn i sit »programskrift« for museets erhvervelser maleren Ejnar Nielsen. Han er - sidestillet med Hansen Jacobsen og Jens Lund - blevet en af museets tre hovedskikkelser. Den i dag meget fyldige repræsentation tog afsæt i en serie tegninger dateret 1900[7] og det store maleri »Dameportræt« fra 1902, som Ejnar Nielsen selv skænkede museet ved Hansen Jacobsens 70-års dag i 1931. Siden er mange gode kræfter enedes om at opbygge en repræsentativ Ejnar Nielsen samling. Statens Museum for Kunst gjorde sit ved i 1955 at deponere et af malerens

Fig. 4. Jens Lund (1871-1924) »Formeringens Blomst«, 1898, pen og tuschlavering, 34,5 x 29,1 cm, inv. 530.

hovedværker, det store dystre lærred »Og i hans Øjne saa jeg Døden«. Billedet er dateret 1897 - samme år som Hansen Jacobsen indledte arbejdet med sit hovedværk »Skyggen«.

Ved årsskiftet 1962-63 lykkedes det - med Svend Eriksen som mellemmand og Ny Carlsbergfondet som økonomisk bidragyder - at erhverve det monumentale »Landskab fra Gjern« 1896-97, der indtil da havde hængt hos den kunstkyndige forlægger Asger Fischer, der en tid var kunstnerisk konsulent for Den kongelige Porcelænsfabrik samt kunsterisk leder af »Den Permanente«.

I løbet af 1963 må Ny Carlsbergfondet have udsendt et brev, hvori man bad museerne om at nævne de kunstnere, de særlig ønskede sig værker af. Svaret lød: »Vejen Musæum ville sætte pris på at få mulighed for erhvervelse af malerier af malere, hvis kunst er samtidig med og beslægtet med Hansen Jacobsens, specielt værker af Hansen Jacobsens gamle ven professor Ejnar Nielsen.«[8] Brevet fik promte konsekvenser. Den 20. december skrev Jørgen Sthyr, at fondet var i besiddelse af Ejnar Nielsens noget usædvanlige landskabsbillede »Ved Solnedgang i April« fra 1893. Det havde ligget hos Fondet siden 1957, og ville kunne overdrages til museet som gave, et tilbud museets bestyrelse gladeligt tog imod.

Nu gik det stærkt med Ejnar Nielsen samlingen. Museets bestyrelse og konsulenten Jørgen Rømer var blevet opmærksom på et udvalg af malerens værker, der hang på herregården »Stenalt« på Djursland. Dér var bl.a. to prøvefelter til mosaikudsmykningen under »Stærekassen«. Efter forhandlinger kom de i 1966 til Vejen Kunstmuseum som do-nationer fra Ny Carlsbergfondet. Proportionsmæssigt passede de fint på bagsiden af museet, hvor de blev indmuret.

Under besøg på »Stenalt« havde man lagt mærke til Ejnar Nielsens mægtige lærred »Mennesker lytter til Klokkerne, som ringer Dagen ned« 1899-1900, der hang i en forholdsvis smal, mørk passage. Efter lange forhandlinger og indhentning af talrige udtalelser lykkedes det i 1976 at få billedet overført til Vejen - det seneste af Ny Carlsbergfondets Ejnar Nielsen gaver til museet.

Samlingen er siden gradvis udvidet. I 1980 med to store blomstermalerier fra 1910'erne samt en spinkel, farvelagt tegning af en hjerteblomst fra 1904. Den sidstnævnte er erhvervet fra Ejnar Nielsens nære venner, kunstnerægteparret Dagmar og

Fig. 5. Ejnar Nielsen (1872-1956) »Mennesker lytter til Klokkerne, som ringer Dagen ned«, 1899-1900, olie på lærred, 229 x 320 cm, inv. 701.

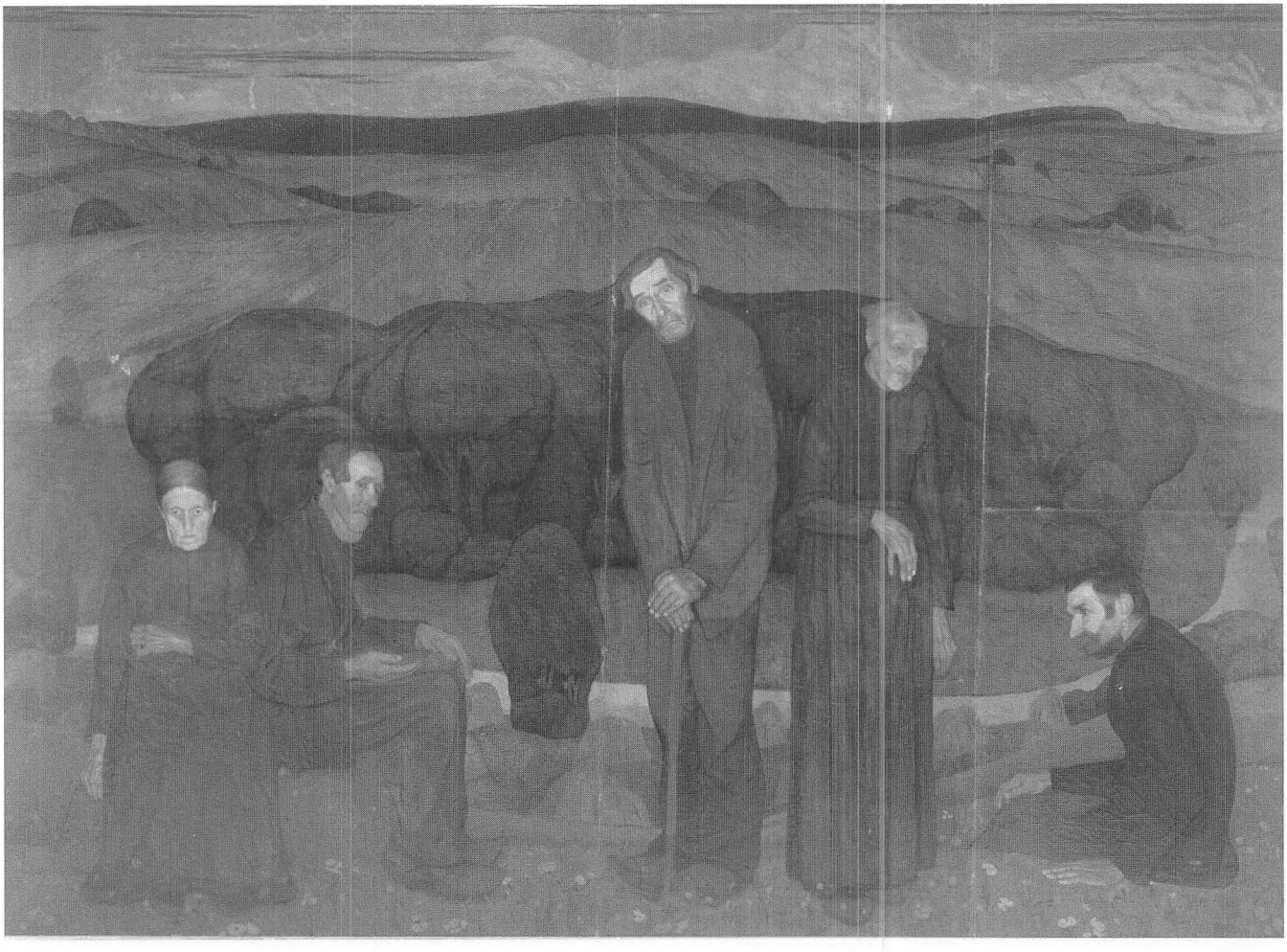

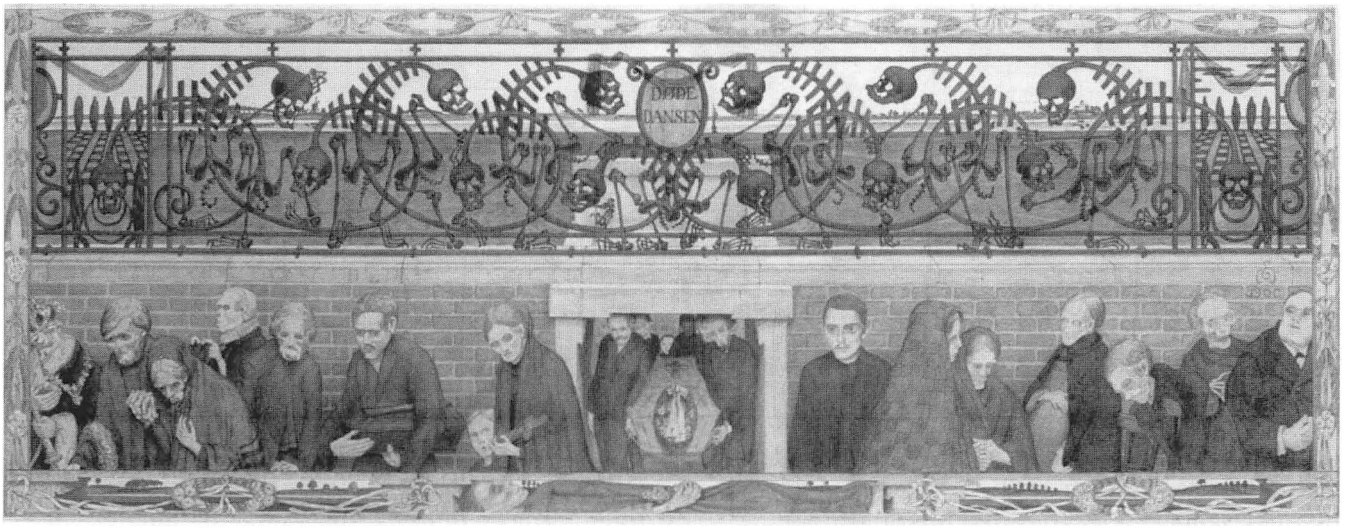

Fig. 6. Ejnar Nielsen (1872-1956) »Dødedansen«, 1900, pen og tuschlavering, 23 x 60,5 cm, inv. 814.

Henrik Starckes dødsbo. Otte år senere købte museet på auktion »Gule Blomster i en Krukke«. Enkelheden i behandlingen af motivet gør det næsten ufatteligt, at det er dateret 1894. I 1989 erhvervedes »Dødedansen«. Tegningen er samtidig med de fire illustrationer til »Den gamle Mands Barn« fra 1900, og præges af samme ekstreme omhyggelighed i arbejdsprocessen. 1996 var atter et godt år for Ejnar Nielsen samlingen. Fra malerens ven og kollega Søren og hustru Inger Hjorth Nielsens bo fik museet som gave den malede skitse »Lille rare Frk. Levinska« fra 1929, og på auktion i Århus erhvervedes en stor udateret skitse til en udsmykning.

Afslutningsvis skal nævnes Ny Carlsbergfondets to seneste donationer. Som en udløber af museets store udstilling om sammenslutningen »De frie Billedhuggere«, som Hansen Jacobsen var med til at stifte, modtog museet i 1996 den talentfulde, men idag lidet kendte Willie Wulffs bronzebuste »Portræt af en Digter« fra 1907. I 1997 har Fondet rundhåndet - sammen med Ribe Amts Kunstudvalg - støttet Ursula Munch-Petersens arbejde med fire mægtige stentøjskrukker, som hun har udført hos Royal Copenhagen. De er blevet til i forbindelse med en stor, retrospektiv udstilling tilrettelagt af museet. Hendes værker, der befinder sig på grænsen mellem det skulpturelle og det funktionelle, bringer et nutidigt aspekt ind i det museum, der også rummer Hansen Jacobsens alsidige stentøjssamling.

Teresa Nielsen, museumsinspektør, Vejen Kunstmuseum.

NOTER

1. Johs. Lauridsen (1847-1920) - der sammen med sin kone gjorde meget for at støtte Niels Hansen Jacobsen - var af enorm betydning for stationsbyens udvikling. 1888 åbnede han cikoriefabrikken »Nørrejylland«, i 1897 »Alfa« og i 1907 var han aktiv i oprettelsen af tagpapfabrikken »Phønix«. Fra stiftelsen af »Museums- og Kunstforeningen for Vejen og Omegn« i 1905 var han blandt de ivrige forkæmpere for opførelsen af et museum.
2. Laurens var bl.a. lærer for Hansen Jacobsens bekendt, maleren Anna E. Munch, der også er fyldigt repræsenteret på Vejen Kunstmuseum.
3. Svend Eriksen (1923) fungerede som konsulent for museet i Vejen fra slutningen af 1950'erne til 1963, hvor han drog til England for at være Keeper of Works of Art ved The National Trust, Waddesdon Manor. Han efterfulgtes af Jørgen Rømer (født 1923), der bestred stillingen i årene 1965 til 1994, hvor museet fik sin første fagligt uddannede leder på fuld tid.
4. Brev af 19. januar 1964.
5. I brev af 29. september 1965 foreslog Jorn atter publikationer om Niels Hansen Jacobsen og Jens Lund. De skulle have samme karakter som hans egen publikation om Johannes Holbek, der netop var udkommet.
6. Erhvervelsen er i 1994 suppleret med en samtidig tuschtegning købt på auktion, inv. 874.
7. Først ved Jørgen Rømers gevaldige indsats i 1970'erne inventariseredes museets samling. Det vides ikke, hvordan de første værker er kommet til museet. I en artikel i »Højskolebladet« nr. 22 1927 skriver Elise Konstantin-Hansen som om, museet netop da havde erhvervet de fire illustrationer til »Den gamle Mands Barn«, inv. 634. De indrammede tegninger ses på gamle interiørbilleder fra museet.
8. Brev af 16. november 1963.

Et lerkar fra yngre stenalder

- og dets europæiske baggrund

Af Palle Siemen

Inden udvidelsen af Grindsted Ny Kirkegård blev der i to omgange foretaget arkæologiske undersøgelser[1]. En prøvegravning i 1989 for at afgrænse de spor af jernudvinding, der allerede var registreret af lærer Rasmus Mortensen i 1930'erne, og en undersøgelse i sommeren 1996 af et udvalgt område med slaggegruber fra tiden umiddelbart efter Kristi fødsel[2].

Ved udgravningen i 1996 blev der afdækket knapt 700 kvadratmeter i tre næsten lige store felter. Der fremkom tolv slaggegruber, seks mindre gruber, tre stolpehuller og en brandplet, dertil tre moderne fyldskifter fra anlæg undersøgt i 1989. Slaggegruberne og de fleste øvrige anlæg stammer fra jernalderen. To slaggegruber er blevet dateret ved den såkaldte kulstof 14-metode. Den ene datering falder i århundrederne efter Kristi fødsel, mens den anden er noget senere - 6. til 7. århundrede[3].

Tæt ved kanten af det sydligste udgravningsfelt fandtes en lille grube, som var helt fyldt med potteskår. Skårene kunne pusles sammen til lige knapt en tredjedel af et større kar fra stenalderen. Der er

Fig. 1. Det undersøgte område på Grindsted Ny Kirkegård. De stiplede linier angiver kirkegårdens stier og krydsene stående træer. De arkæologiske undersøgelser lå indenfor de fuldt optrukne liner, og gruben med skårene fra amforen er markeret med en pil.

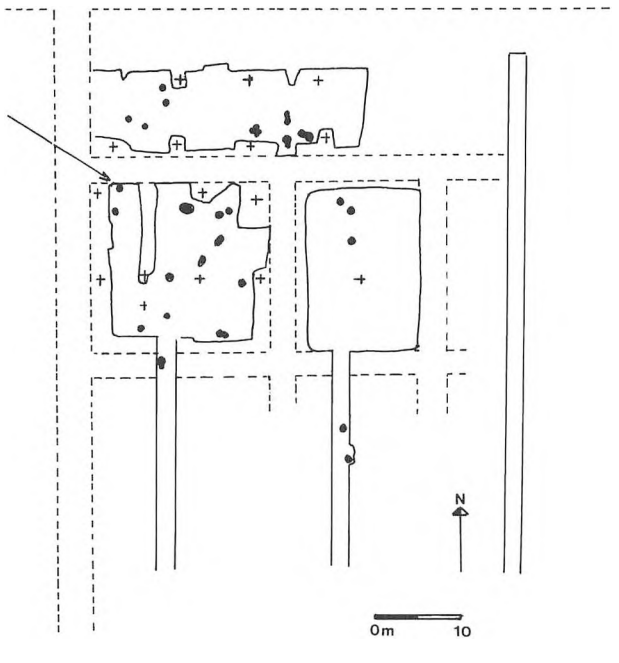

tale om en såkaldt amfor; i princippet et forholdsvist højt og smalt lerkar med to eller flere hanke. I stenaldersammenhæng dækker betegnelse så vel store som små kar. Der er tale om en stregbundtamfor, en karform med vid udbredelse i Europa og en af de centrale keramikformer i den ældre enkeltgravskultur og dennes europæiske paralleller - de snorekeramiske kulturer.

Enkeltgravstid er en 4-500 årig periode i yngre stenalder. Begyndelsen af den jyske enkeltgravskultur må tidsmæssigt placeres mellem 2900 og 2800 f.Kr. I Vestjylland kendetegnes kulturen i nutidens landskab af små gravhøje, der alene i Ribe Amt skønsmæssigt kan opgøres til mere end 6000. Størstedelen af begravelserne må ud fra deres gravgods anses for at være mandsgrave. Det vigtigste gravgods i mandsgravene er en stridsøkse af sten (mere til pral end til kamp), en flintøkse (et vigtigt redskab i dagligdagen), en lille kniv af flint (et uundværligt, sikkert dagligt benyttet redskab) og eventuelt nogle få ravsmykker (pynt). Kvindegravene kendes hovedsageligt på smykker af mange mindre og mellemstore ravperler, dertil kommer den lille flintkniv. Lerkar findes både i mands- og kvindegrave, men kendes kun i et lille antal.

Skeletter er ikke bevaret i den kalkfattige vestjyske jord, men alligevel kan man i heldige tilfælde finde et aftryk af den døde, afsat på gravbunden som et svagt fedtet, ofte mørkere lag omkring det, som engang var de større rørknogler, bækken og hoved. Ligsporet eller ligskyggen skyldes formentligt en kemisk forbindelse mellem kistebundens opløste træ og knoglernes fosfor. Kombinationen af ligskygge og gravgods viser, at kvinderne fortrinsvis blev gravlagt hvilende på venstre side med benene let optrukne og hovedet i østlig retning, mens mændene blev placeret på højre side med hovedet i vest: henholdsvis i venstre eller højre hocker.

Lerkar kendes fra et mindre antal grave: i den ældre halvdel af enkeltgravstid hovedsageligt i form af S- svajede, mens der fra den yngre enkeltgravstid næsten udelukkende kendes forskellige retvæggede bægre - nærmest som urtepotter. Udformningen af dekorationen på lerkarrene varierer geografisk, og man kan så at sige tale om keramiktraditioner, der sikkert afspejler mindre stammer.

Bopladserne fra den jyske enkeltgravstid er i de

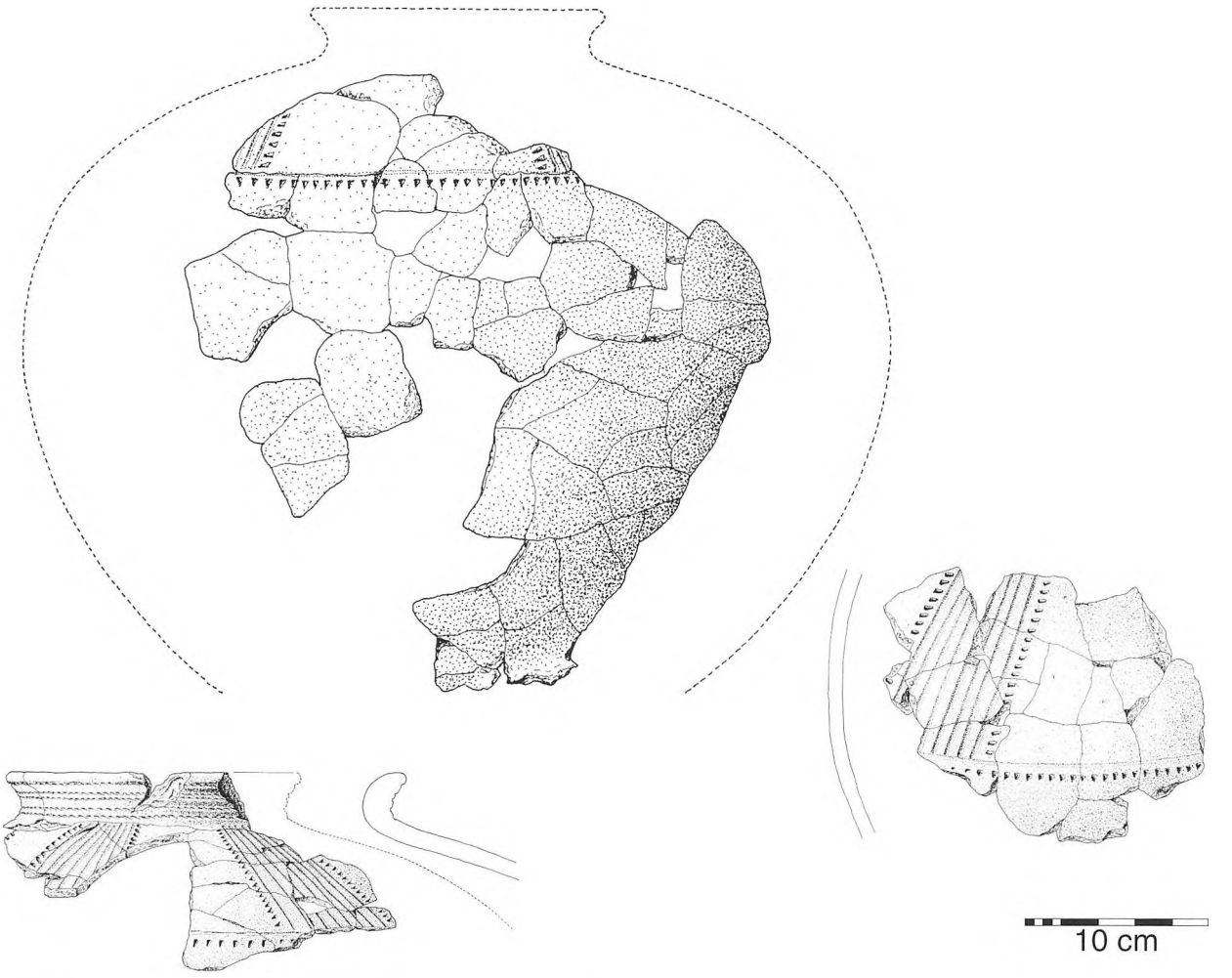

Fig. 2. De tre skårflager fra Grindstedamforen. Tegning: A. Thuesen, Esbjerg.

seneste 15-20 år så småt begyndt at dukke op, men repræsenterer hovedsageligt den seneste del af tidsrummet. Der er tale om små og spredte bebyggelser. Ud fra de få fund af husrester tyder meget på, at der er tale om enkeltgårde. Det almindeligste materiale fra bopladserne er flintaffald fra produktionen af mindre redskaber som f.eks. knive og skrabere, men enkelte gange dukker der også et større redskab op eller spredte skår fra et knust lerkar. Gravenes lerkarformer genfindes i bopladsernes skår, men bopladserne viser også nye former.

Ud over fund fra bopladser og grave kendes en lille gruppe af offerfund, ofte i forbindelse med vand eller fugtige områder, men på det seneste er der fremkommet enkelte fund af offerlignende karakter på tørt land. De almindeligste offerfund er flintøkser, men også stridsøkser og lerkar er fundet i sammenhænge, hvor denne tolkning er mest sandsynlig.

Amforen fra Grindsted hører formentligt til gruppen af offerfund på tørt land, men placeringen af den lille grube i kanten af udgravningsfeltet føjer en usikkerhed til tolkningen af fundet: der kunne måske være tale om et bopladsfund. Typemæssigt betegnes det knapt 40 cm høje lerkar som en stregbundtamfor på grund af dekorationen på karsiden; i dette tilfælde bundter af indridsede streger kantes med små trekantede indstik i fire eller fem felter.

Indtil videre er der fundet 8 egentlige stregbundtamforer i Danmark, dertil kan anføres en hankeløs amfor, men hidtil ikke noget helt eksemplar. Ud over disse kendes skår af to store amforer og seks mindre, hele amforer af en anden udformning og dekoration. For så vidt der er oplysninger om fundforholdene, stammer de små amforer fra grave. I 1890 fremkom en lille amfor sammen med en stridsøkse i en noget diffus højgrav på matrikel 1 i Sadderup i Skads Sogn ved Esbjerg[4].

Fundomstændighederne ved de store amforer, der i visse tilfælde blot er repræsenteret ved et lille skår, er meget forskellige. Ved en undersøgelse af en høj på matrikel 10 i Grisbæk, Vejrup Sogn i 1958 fandtes sammen med andre skår af lerkar fra enkelgravstid også et skår af en amfor[5]. Større skårflager af amforer i højfyld eller på den gamle overflade under en høj stammer fra Dollerup ved Viborg[6] og

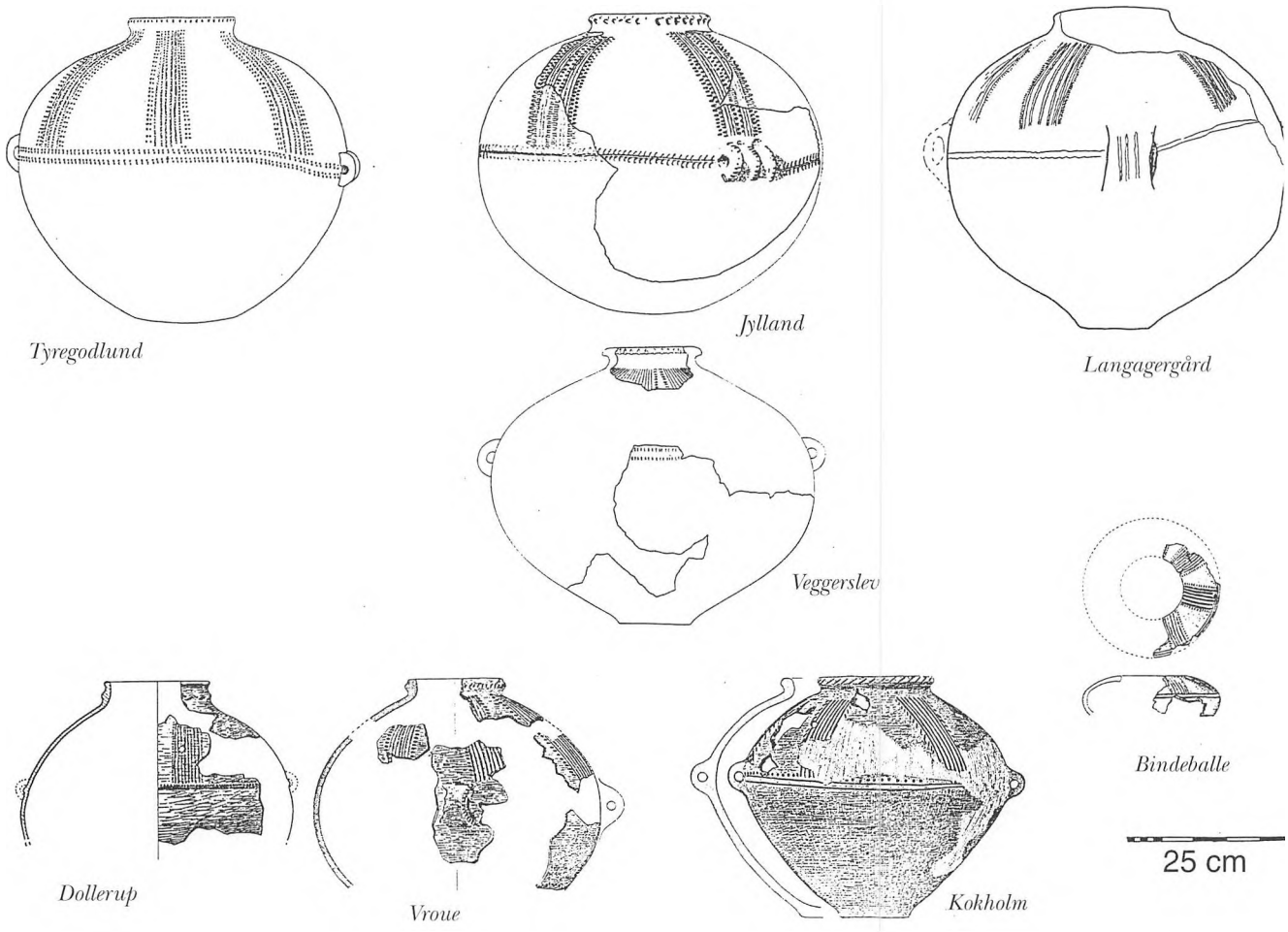

Fig. 3. De øvrige danske stregbundtamforer (se henvisninger i noterne).

Tyregod i Vejle Amt[7]. I en jættestue ved Vroue i Viborg Amt[8] fandtes ligeledes en stregbundtamfor, mens fund fra Veggerslev et par kilometer nordnordvest for Grenå[9], Kokholm i Rødding Sogn i Viborg Amt[10] og Bindeballe i Vejle Amt[11] stammer fra fugtige enge eller moser. Fra Langagergård i Thorsted Sogn i Ringkøbing Amt[12] kendes en amfor fra en større, fladbundet nedgravning. Denne amfor er kulstof-14 dateret til tiden omkring 2900 f. Kr. og må regnes for en af de absolut ældste stregbundtamforer. Et fund med ukendt fundsted kan ud fra overfladen af karret skønnes til at stamme fra en mose[13].

Stregbundtamforer kendes også fra andre egne af Europa: området mellem Gdansk til Kaliningrad og videre til floden Nemunas (tidligere Niemen), som udgør Litauens sydlige grænse - et område der i den arkæologiske litteratur betegnes for Haffkysten - Mellemtyskland (især syd for Harzen), Tjekkiet (især Böhmen) og sluttelig Svejts. Både de mellemtyske og böhmiske stregbundtamforer er for størstedelens vedkommende noget mindre og af andre former end de danske. Enkelte udviser dog store ligheder til de danske således en ca. 43 cm høj amfor fra Brietz, Kr. Salzwedel (knapt 100 km sydøst for Hamborg) med ukendte fundomstændigheder[14]. En stor del af de mellemtyske amforer er fremkommet i grave, men netop de største eksemplarer er enkeltfund eller uden nærmere fundoplysninger.

De svejtsiske stregbundtamforer udviser stor variation både med hensyn til form og dekoration. Kun enkelte kan sammenstilles med de danske eksemplarer således to amforer fra en søbredsbosættelse ved Mozartstrasse i Zürich; disse er fundet i lag, der ved hjælp af træringsdatering, kan siges at stamme fra tiden mellem 2750 og 2650 f. Kr.[15] En anden amfor fra Zürich også med store ligheder til de danske eksemplarer stammer fra aflejringer, der kan tidsbestemmes til ca. 2720- 2690 f. Kr. De fleste svejtsiske amforer har imidlertid et andet udseende end de danske, dels med en lokal udformning dels med ligheder til mellemtyske former. Materialet stammer hovedsageligt fra bopladser eller er enkeltfund (formentligt opsamlet på bopladser)[16].

De fleste og bedste paralleller til de danske stregbundtamforer kan indtil videre iagttages i materialet fra Haffkystområdet. I litteraturen anføres ofte, at der netop i Haffkystområdet er mange streg-

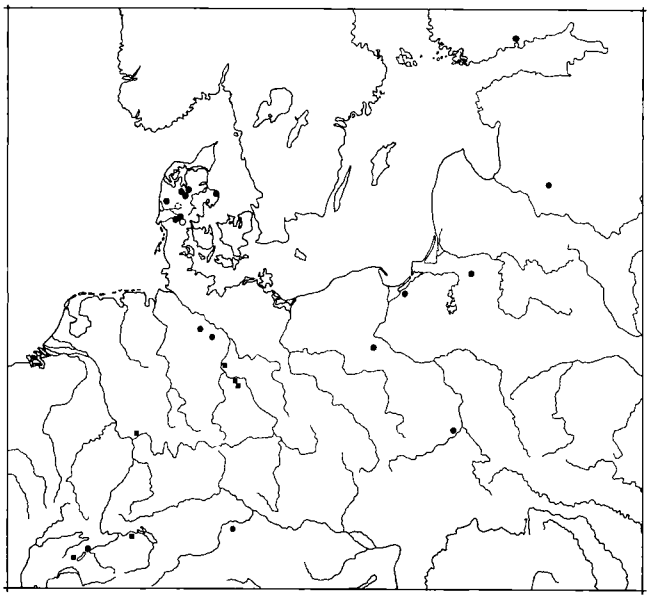

Fig. 4. Udbredelsen af store stregbundtamforer i Mellem- og Nordeuropa. Udfyldte firkanter angiver høje, smalle amforer, udfyldte cirkler høje, brede amforer, den uudfyldte cirkel en hankeløs amfor og den stiplede cirkel en amfor, hvis nøjagtige fundsted er ukendt.

bundtamforer. En gennemgang af fundene fra dette område har imidlertid reduceret antallet af egentlige stregbundtamforer så markant, at antallet i det store hele svarer til de jyske fund. De bedste og mest overbevisende paralleller findes på bopladsen Suchacz (tidligere Succase) samt et løsfund fra Stehlau [17].

Stregbundtamforerne placeres traditionelt i ældste del af enkeltgravstid. En række forskere anser stridsøkser af Globs type A, snorebægre ligeledes af type A, kar med kortbølgevulst (A-kar) og stregbundtamforerne eller A-amforerne for at være de former, en nomadekultur medbragte på den lange rejse fra de sydrussiske stepper [18]. Senest har denne problemstilling været til debat ved et internationalt symposium i Hovborg i 1994, men på trods af frugtbare diskussioner lykkedes det ikke deltagerne at komme til enighed om et af de mere omstridte punkter i den sene del af yngre stenalder i Europa[19].

Diskussionen drejer sig i korthed om oprindelsen af enkeltgravskulturen eller dennes europæiske paralleller, der samlet benævnes de snorekeramiske kulturer efter et karakteristisk element i dekorationen af lerkar. Er der tale om et nomadefolk fra de sydrussiske stepper, der først indvandrer til de mere tyndt befolkede egne af Jylland, hvorfra de senere spreder sig til øerne; eller er de forbløffende ens fund udviklet lokalt som reaktioner på et ældre autoritativt system - i Danmark repræsenteret af tragtbægerkulturen med en udklingende brug af jættestuer og store kultpladser.

Den senere Rigsantikvar og snapsespecialist P. V. Glob tidsfæster i sin doktordisputats "Studier over den jydske enkeltgravskultur" fra 1945 stregbundtamforerne til en yngre del af den ældste enkeltgravskultur, det vil sige yngre undergravstid. Resultaterne fra de mange svejtsiske undersøgelser af de såkaldte søbredsbopladser (Seeufersiedlungen), hvor bevaret træ muliggør en nøje tidsmæssig parallelisering af de enkelte bopladser og tidsbestemmelse i sikre kalenderår, tyder på, at Globs relative datering er ganske godt ramt.

Den svejtsiske arkæolog Josef Weniger opdelte i 1993 den ældste snorekeramiske kultur i Svejts i tre tidsafsnit: A1 - ældste undergravstid med landbebyggelser eller fundtomme områder, A2 - ældre undergravstid, som er en amforløs periode og A3 - yngre undergravstid, der blandt andet indeholder stregbundtamforer [20]. I udviklingen af amforerne ser Weniger en generel tendens til såvel i Svejts som i Mellemtyskland, at de mindre amforer er ældre end de større.

En analyse af det nye, omfattende og veldokumenterede materiale fra de svejtsiske søbredsbosættelser blev foretaget af Claus Wolf i forbindelse med symposiet i Hovborg. Analysen viser tydelig forløbet af den ældste snorekeramiske kultur i Svejts, hvor alle elementer af den hypotetiske fælleseuropæiske

Fig. 5. Typeinventaret i den hypotetiske A-horisont er sammensat af stridsøkse, snorebæger, stregbundtamfor (alle efter Glob 1944) og kar med kortbølgevulst.

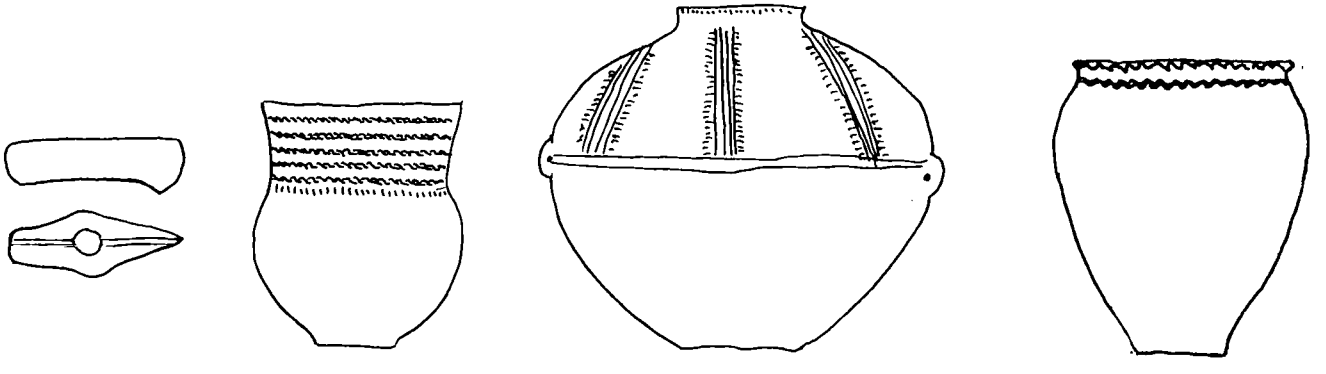

horisont er tilstede: A-stridsøkser, A-bægre, A-amforer og sluttelig A-kar[21]. Takket være de mange omhyggelige undersøgelser på kanten af og i de svejtsiske søer, er det muligt at udskille tynde jordlag med indlejrede oldsager fra den ældste snorekeramiske kultur. Et af de vigtigste resultater i denne forbindelse er, at elementer fra A-horisonten spredes over en 300-årig periode. Dette eliminerer i sig selv A-horisonten, som skulle være yderst kortvarig, højest en generation eller to. Stregbundtamforerne dukker først op omkring 2640 f. Kr. i Vestsvejts og 2680 f. Kr. i Østsvejts. Ydermere viser sammensætningen af fundene, at den tidligste snorekeramiske kultur allerede fra den ældste fase har et yderst lokalt præg.

Den traditionelle tolkning, hvor den snorekeramiske kultur og enkeltgravskulturen spredes ved vandringer af et folk, kan ikke opretholdes. Claus Wolf anser derimod fundene som udtryk for en ideologi, hvis bærende materielle elementer er særlige præg i keramikken og enkeltgravene i høj eller under fladmark. Lignende tanker blev allerede fremført af den svenske arkæolog Mats P. Malmer i dennes disputats fra 1962, hvor der netop plæderedes for en lokaludvikling af de snorekeramiske kulturer under indflydelse af et ideologisk koncept[22].

Amforen fra Grindsted kan således opfattes som et element i et ideologisk koncept udbredt fra Kaukasus til Holland; fra Norge til Svejts. Man kan næsten tale om to eller tre snorekeramiske pakker, hvis elementer spredes over store dele af Europa med stor hast. Da det ideologiske oprør, som måske længe havde ulmet, mod de gamle kulturer og magthavere endeligt brød ud, gik det hurtigt. Elementerne til den nye fælleskultur blev formentligt hentet i forskellige områder, men det er ikke endnu muligt at udpege disse. Først må det nutidige arkæologiske koncept (både med hensyn til tidsbestemmelser og udbredelse af de forskellige oldsags- og gravformer) ændres, så det bliver funktionelt; herefter må fundene gennemgås på ny og sluttelig kan den nye historie om den snorekeramiske kultur i Europa skrives. Amforen fra Grindsted er selvfølgelig blot en lille brik i det store puslespil, men den første af sin art i Ribe Amt.

Palle Siemen, museumsinspektør, Esbjerg Museum.

NOTER

1. ESM journ. nr. 1696 Sønderbygård, Grindsted Sogn, Slavs Herred. Prøvegravningen i 1989 blev foretaget af O. Voss, Nationalmuseet og P. Siemen. Esbjerg Museum, mens udgravningen i 1996 blev foretaget af stud.mag. A. T. Naamansen, Århus Universitet.
2. Mortensen 1931.
3. Det forkullede halm og en smule trækul fra to slaggegruber blev indsendt af O. Voss: K-5414 med dateringen 530 e. Kr. i C-14 år, omregnet til kalender år 570-665. K-5415 med dateringen 40 e. Kr. i C-14 år og en omregnet datering til tidsrummet 15 til 200 e. Kr. Prøven er omtalt i Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1989 s. 235.
4. NM A 9870-71. Amforen er afbildet i Madsen 1891 fig. 23 og i Glob 1952 nr. 412.
5. NM A 47934 er et 8,6 x 3,5 cm stort hankeskår af en amfor. Højen blev udgravet den 21. oktober 1958 af O. Voss for Nationalmuseet.
6. Becker 1957 s. 5f, fig. 2.
7. Müller 1915 s. 100f, fig. 1.
8. Jørgensen 1977 s. 44, 55 og s. 52 abb. 44 nederst.
9. Becker 1947 s. 59f nr. 139, fig. 14.
10. Davidsen 1976 s. 161, fig. 5,4.
11. Hvass 1980 s. 132 ff, fig. 3.
12. Jensen 1989; 1995 s. 134f med afbildninger.
13. Müller 1915 s. 100f, fig. 2.
14. Fischer 1969 s. 39-70. Specielt 45f, abb. 2 øverst.
15. Hartmeyer 1992.
16. Wolf 1997.
17. Kilian 1954, abb. 1-3. 17.
18. Diskussionen er refereret i Buchvaldek 1986 samt Siemen 1997.
19. Siemen 1997.
20. Winiger 1993 s. 100f.
21. Wolf 1997.
22. Malmer 1962.

LITTERATUR

Becker, C. J.: Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1947.*

Becker, C. J.: Nogle keramikfund fra det jyske enkeltgravsomraade. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 58, 1957.*

Buchvaldek, M.: Zum gemeineuropäischen Horizont der Schnurkeramik. *Prähistorische Zeitschrift 61, 1986.*

Davidsen, K.: Single-Grave Pottery from Dansih Bogs. *Acta Archaeologica vol. 47, 1976* (1977).

Fischer, U.: Strichbündelamphoren in der Saaleschnurkeramik. I: Die neolithischen Becherkulturen im Gebiet der DDR und ihre europäischen Beziehungen. *Verröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Band 24, 1969.*

Glob, P. V.: *Danske Oldsager II, 1952.*

Hartmeyer, B.: Die Schnurkeramik in der Ostschweiz. I: M. Buchvaldek & Ch. Strahm (red.): Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. *Praehistorica XIX, 1992* (Prag).

Hvass, S.: Et særpræget lerkar fra den jyske enkeltgravskultur. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1978* (1980).

Jensen, J. Aa.: Langagergård II - udgravningsresultat. Fund af en amfora fra jysk enkeltgravskultur. I: Larsson, L. (red.): Stridsyxakultur i Sydskandinavien. *University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No. 36, 1989.*

Jensen, J. Aa.: Thorstedkarret. I: Glimt fra museernes arbejdsmark. *FRAM (Fra Ringkøbing Amts Museer) 1995.*

Jørgensen, E.: Hagebrogård - Vroue - Koldkur. *Arkæologiske Studier Vol. IV, 1977.*

Kilian, L.: *Haffküsten und Ursprung der Balten.* Bonn 1954.

Madsen, A. P.: Undersøgelser i Ribe Amt med særlig Hensyn til Stenalderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1891.*

Malmer, M. P.: *Jungneolitischern Studien.* Lund 1962.

Mortensen, Rasmus: Oldtidsjærn i Ribe Amt. *Fra Ribe Amt 1931.*

Müller, S.: Stenalders Lerkar. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1915.*

Siemen, P. (red.): Early Corded Ware Culture. The A-Horizon - Fiction or Facts? *Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum 2, 1997.*

Winiger, J.: Dendrodatierte Schnurkeramik der Schweiz. *Praehistorica XX, 1993* (Prag).

Wolf, C.: Der A-Horizont in der Schweiz: Historische Realität oder archäologische Konvention?. I: Siemen, P. (red.): Early Corded Ware Culture. *Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum 2, 1997.*

Vestervang-huset fra sen bondestenalder

- et usædvanligt arkæologisk fund på motorvejen ved Vejen

Af Ejvind Hertz

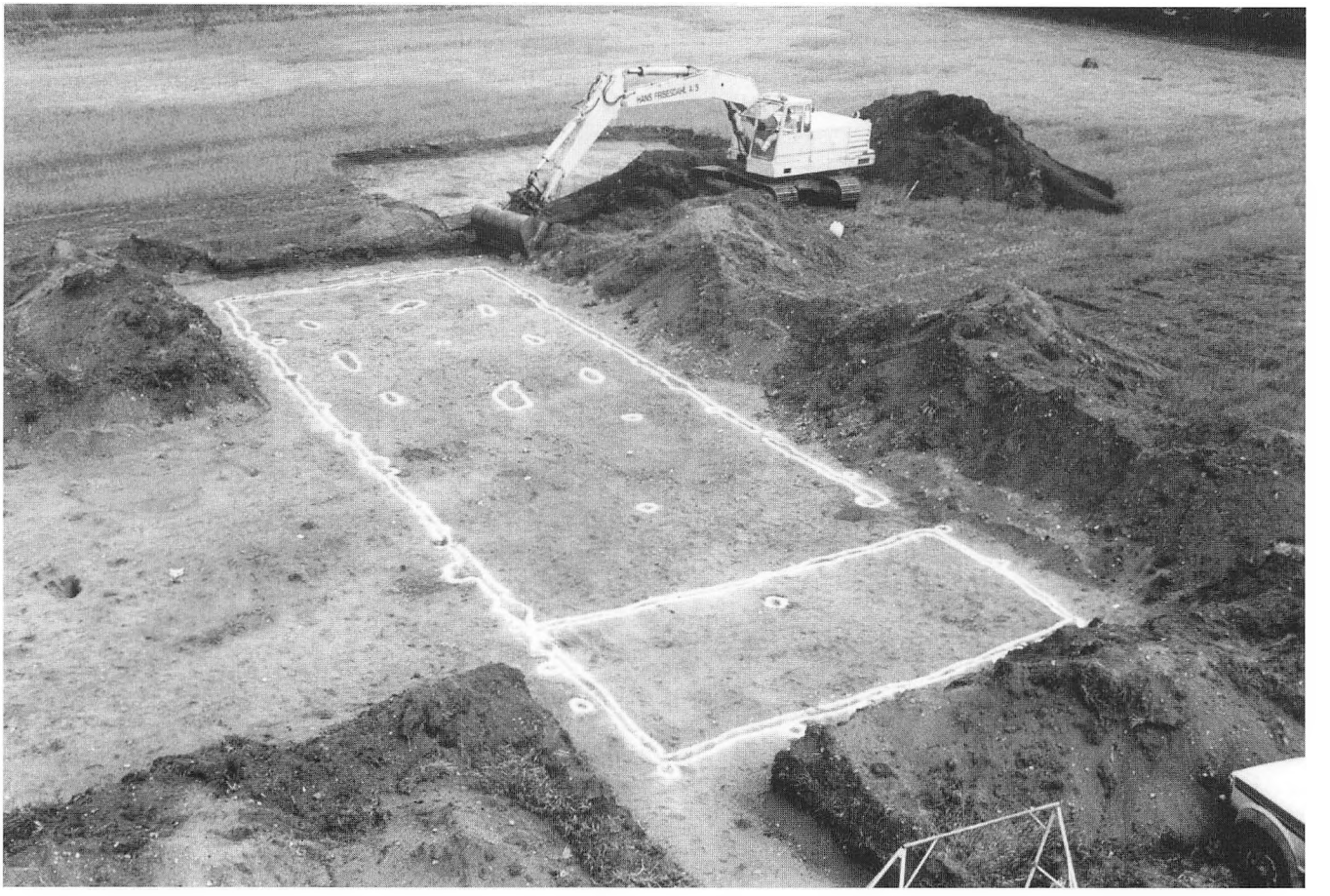

Fig. 1. Huset fra Vestervang set i perspektiv fra lift. De dele af husfundamentet, der er bevaret og når ned i undergrundsniveau, er i terrænet markeret med mel. Undersøgelsen fortsætter med muldafrømning omkring hustomten med en Åkerman gravemaskine fra entreprenørfirmaet Hans Frisesdahl A/S. Foto: Ejvind Hertz, Museet på Sønderskov.

Vores viden om oldtidens bolig og bebyggelsesformer er blevet meget mere nuanceret i de sidste årtier, hvor arkæologien har udviklet nye metoder og betjener sig af gravemaskiner til de store fladeafdækninger. Det hænder dog fortsat, at der kan høres store jubelråb fra en arkæologisk udgravning, når der dukker epokegørende og sjældne bopladsfund frem - endda i god bevaringstilstand. Dette var tilfældet i foråret 1996, da Museet på Sønderskov gravede på lokaliteten Vestervang nord for Vejen.

Museet på Sønderskov varetager det arkæologiske arbejde i Vejen, Brørup og Holsted kommuner, hvilket omfatter godt 30 km af den nye motorvej mellem Kolding og Esbjerg. Motorvejsanlægget har i dette område givet anledning til tæt ved 90 prøveudgravninger, der har foranlediget ca. 30 større eller mindre egentlige udgravninger. En række spændende arkæologiske lokaliteter er fremkommet gennem de 7 år, de antikvariske undersøgelserne har stået på fra 1990 til 1997. Disse resultater skal ses på baggrund af en god museumslov og en særdeles velvillig og interesseret indstilling fra Vejdirektoratets motorvejskontorer samt en imødekommende holdning hos de berørte lodsejere, hvilket har gjort det muligt at gennemføre undersøgelserne gnidningsløst. Nogle af de vigtigste fund og iagttagelser har tidligere været beskrevet af Per Ole Rindel i andre artikler i Mark og Montre[1], og på Sønderskov er der i disse år opsat en temaudstilling, som belyser fundene ved de tre afkørsler på strækningen fra Vejen til nordvest for Holsted.

Ud over de arkæologiske undersøgelser i motorvejsarealet foregår der også udgravninger i forbindelse med jorddepoter, regnvandsbassiner, omlæg-

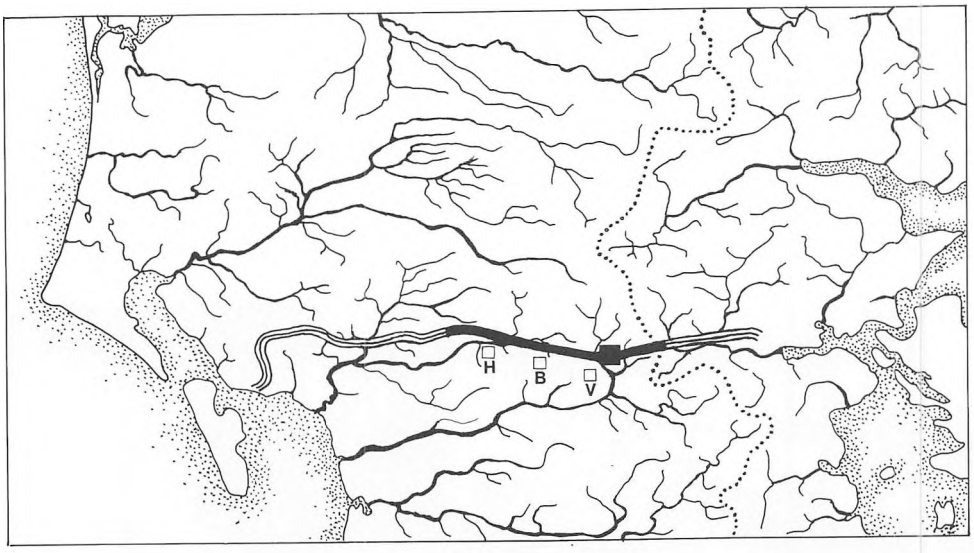

Fig. 2. Kort over Sydjylland med angivelse af motorvejstracéet mellem Kolding og Esbjerg. I museets arbejdsområde er stregen fuldt optrukket. De tre hovedbyer Holsted, Brørup og Vejen samt Vestervang-lokaliteten er markeret. Grundkort udarbejdet af Sv. Aa. Knudsen efter Peter Bredsdorff 1973.

ninger af veje samt udvinding af sand og grus til vejanlægget. Disse afledte anlægsarbejder har ført til i alt 29 prøveudgravninger, hvoraf de 10 lokaliteter gav anledning til egentlige undersøgelser[2].

Den sidste undersøgelse forårsaget af afledte anlægsarbejder blev i maj måned 1996 gennemført på et ca. 5,5 hektar stort område ved gården Vestervang nord for Vejen. Arealet skulle anvendes til råstofindvinding, og som det ofte sker ved arkæologiske undersøgelser, fremkom det mest interessante fund til sidst i undersøgelsesforløbet[3].

Udgravningsarealet var beliggende syd for den kommende motorvej i et sandet slettelandskab med spredte mindre vådområder på østsiden af Vejen Ådal umiddelbart nord for Vejen. Særlig interessant var en lav højning på 65 m i diameter omgivet af dødishuller mod nord og øst og med mindre markante lavninger mod syd og vest. Arealet har før nutidens dræninger været meget velafgrænset mellem ådalen og et større højmoseområde med Vels og Lys Mose mod øst.

Henover terrænhøjningen blev mulden trukket af med en rendegraver i ca. 2 meter brede søgegrøfter. På det højeste sted fremkom i den rødgule undergrundsflade to parallelle mørke striber med en indbyrdes afstand på 6,8 meter. Umiddelbart ledte disse fyldskifter tanken hen på væggrøfter, som vi bl.a. kender dem fra førromersk jernalder. Den store afstand mellem de to fyldskifter stemmer imidlertid dårligt overens med en tolkning som væggrøfter fra ældre jernalder. Da hele anlægget var frilagt, viste det sig da også, at vi stod overfor en særdeles velbevaret hustomt med - efter danske forhold - hidtil ukendte bygningsdetaljer. Dette blev indledningen til en spændende og grundig udgravning[4].

Huset har på langs i midtaksen en række på 5 stolpehuller og indgår i den gruppe, der benævnes sulehuse - en hustype, der i oldtiden kendes fra

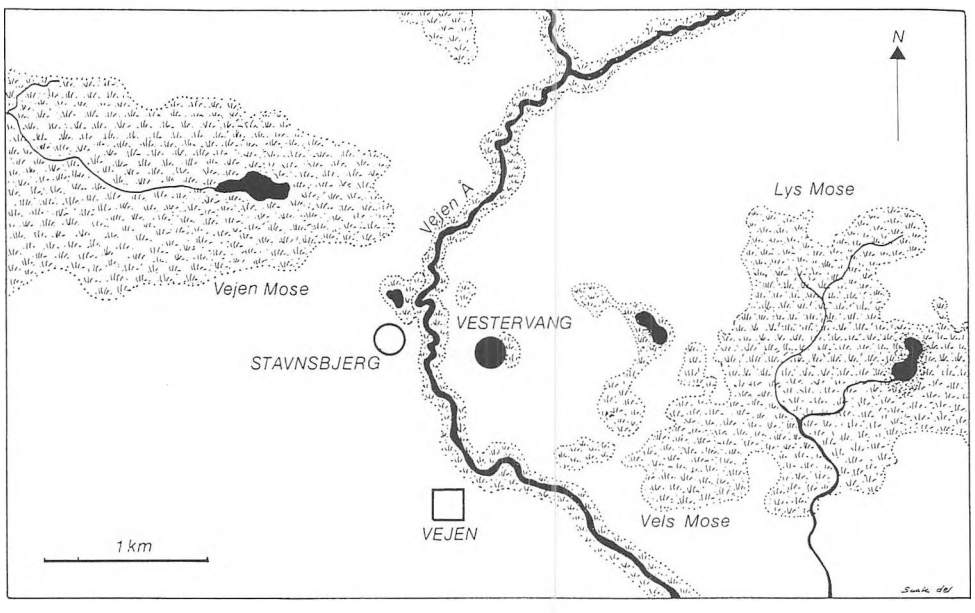

Fig. 3. Landskabskort med placeringen af huset fra Vestervang. Kortet er baseret på Videnskabernes Selskabs kort. Kort: Sv. Aa. Knudsen, Museet på Sønderskov.

Fig. 4. Oversigtsbillede af det færdigafdækkede udgravningsfelt ved Vestervang. Selve motorvejstraceet ses muldafrømmet i baggrunden med gården Vestervang op mod Revsing Plantage. Hustomten er beliggende centralt i feltet. Foto: Ejvind Hertz, Museet på Sønderskov.

bondestenalderen og den første del af bronzealderen. Det har været 20 m langt og 6,8 m bredt og var orienteret ca. øst-vest, som de fleste huse i oldtiden. Huset har klart været i opdelt i to rum med et indgangsparti i nordvæggen. I dets vestende afdækkedes 6 aflange og ikke særlig dybe fyldskifter, hvis funktion ikke er klarlagt, men de kan have indgået enten i den tagbærende konstruktion eller i en understøtning af slagbænke[5].

I hele vægforløbet sås en væggrøft. I østenden fandtes flere stolper systematisk placerede på grøftens yderside, og de må tolkes som en del af vægkonstruktionen. Væggrøften var 20-25 cm bred og 10 til 30 cm dyb uden dyberegående stolpespor eller andre spor, der kunne sige noget yderligere om vægkonstruktionen og dens materiale. Umiddelbart forekommer det dog nærliggende at tolke væggrøften som en fundamentgrøft til en sokkel af træ eller til forankring af en slags "vægelementer" af træ og fletværk.

I husets østlige del fandtes et kraftigt rødfarvet område i undergrundssandet. Det tyder på, at der

Fig. 5. Rekonstruktionstegning af langhuset set i perspektiv fra nordøst. Bemærk at de udvendige støttestolper kun er tilstede ved den østlige gavl (stald og lade?), hvilket må skyldes, at husets vægge har været af forskellige materialer. Med forbillede i et samtidigt husfund fra Holsten er væggrøften tolket som fundamentsgrøft for en fodrem af træ. Heri har lodrette vægstolper været fastgjort, mens selve væggene kan have bestået af lodrette eller vandrette vægplanker. De aflange fyldskifter parallelt med langvæggene er tolket som fundering af sidde- eller sovebrikse. Ved siden af ses en grundplan af det tømmerbyggede hus med angivelse af ildstedet. Tegning: Sv. Aa. Knudsen, Museet på Sønderskov.

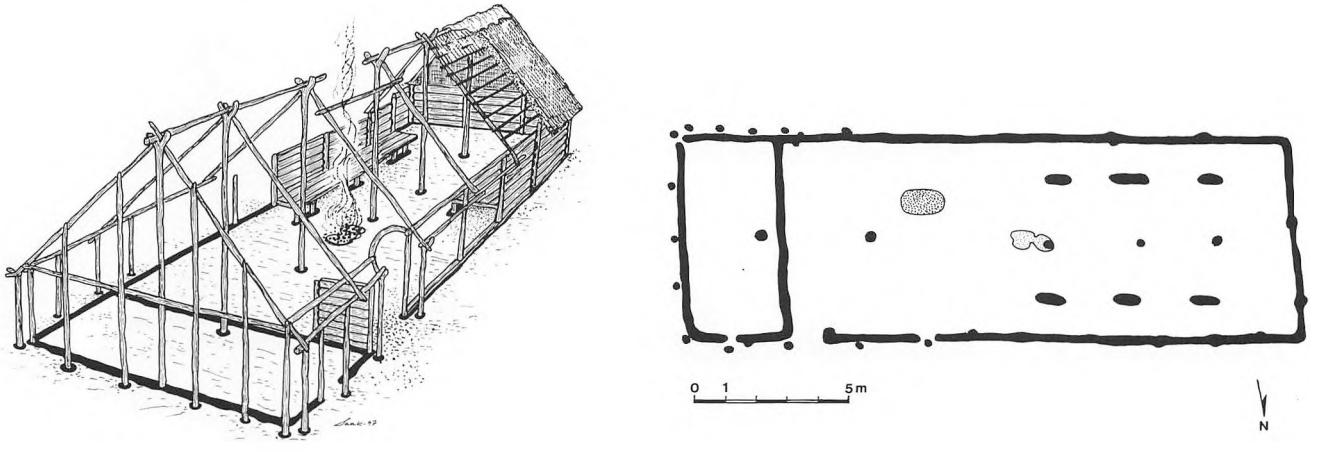

Fig. 6. Den nederste del af en tamgeds-stejle med den ene ende skråt afskåret, længde 5,6 cm. Den blev fundet i husets væggrøft. Foto: Ellis Jørgensen, Museet på Sønderskov.

her har været et ildsted i det bortpløjede gulv. Ved gentagne kraftige opvarmninger har varmen ændret det underliggende sands kemiske sammensætning, hvorved jernforbindelser er blevet frigivet, og har dannet jern- (rust-) forbindelser udenpå sandkornene.

Ved selve gravearbejdet blev der i fundamentsgrøften i husets vestgavl gjort et spændende fund af en stejle fra en tamged[6]. Den er skråt afskåret i den ene ende og kan have været anvendt som trykstok til bearbejdning af flint.

I oldtidens huse finder man ofte daterende materiale i form af keramik og flint i stolpehullerne. Her fremkom der ved soldning af alt fyldjord fra nedgravningerne til husets fundament kun enkelte mindre flintafslag og et par stykker ukarakteristiske lerkarskår, som ikke kunne fortælle noget præcist om husets alder.

En del større stykker trækul, to sammenhørende stykker keramik og nogle ildpåvirkede sten fandtes i en varmepåvirket grube tæt på en af stolperne i midtsulerækken. En trækulsprøve herfra blev sendt til kulstof-14 datering ved Institut for Fysik og Astronomi på Århus Universitet. I løbet af en uges tid havde vi en datering til overgangen fra bondestenalder til bronzealder ca. 1800 f. Kr. En trækulsprøve fra husets væggrøft blev senere dateret til samme tidsrum[7].

En alternativ naturvidenskabelig dateringsmetode, som også blev anvendt, er den såkaldte luminescens-datering. I sten og keramik findes der mineraler som feldspat og kvarts, der ved opvarmning til over 500°C frigiver den opsamlede stråling fra de ganske små mængder uran, thorium og kalium, der findes i naturen, i form af lys. Sten i ildsteder og brændt keramik har som regel været opvarmet til mindst 500°C, og er på opvarmningstidspunktet blevet tømt for energi - altså "nulstillet".

Ved at opvarme et lerkarskår fra gruben til over 500°C, måle mængden af frigivet lys og sammenholde denne med målingen af den naturlige baggrundsstråling på fundstedet, kan man på Forskningscenter Risø nå frem til en datering af lerkarskåret. Resultatet blev ca. 2730 f. Kr. - hvilket er noget ældre end kulstof-14 dateringerne[8]. En date-

Fig. 7. Vagn Mejdahl og assistenten Mette Adrian fra Forsøgscenter Risø foretager baggrundsmålinger ved den varmepåvirkede grube. Stud. mag. Marie Walther ses i højre side. Foto: Ejvind Hertz, Museet på Sønderskov.

ring fra ildstedet foretaget på det rødfarvede sand kendes endnu ikke. Når denne foreligger vil der blive taget stilling til de ca. 1000 års forskel på kulstof-14 og luminescens-dateringen. En forklaring kunne være, at et ældre stykke keramik er kommet med ned i fylden i den varmepåvirkede grube og derved giver en ældre datering. Et husfund fra Slesvig-Holsten syd for Kiel ser ud til at have nogenlunde den samme opbygning og proportioner som Vestervanghuset, og det er også kulstof-14 dateret til overgangen fra bondestenalder til bronzealder[9].

Husets placering i bondestenalderen bliver således enten tidlig enkeltgravskultur eller snarere den sene del af dolktid ved overgangen til ældre bronzealder. Uanset hvilken af disse to dateringer man må anerkende, er hustomten fra Vestervang unik.

Ejvind Hertz, stud. mag., Museet på Sønderskov.

NOTER

1. Rindel 1992, s. 38, Rindel 1993a, s. 19 og Rindel 1993b, s. 18.
2. De afledte arkæologiske undersøgelser ved det ca. 20 km motorvejstracé fra Holsted Vest til Vejen blev forestået af mag.art. Per Ole Rindel. På den ca. 10 km lange strækning fra Vejen til amtsgrænsen Ribe-Vejle ved Åkjær Å forestod undertegnede de arkæologiske prøveudgravninger med deltagelse af cand.phil. Lars Nørbach, stud.mag. Marie Walther, stud.mag. Bente J. Andersen og stud.mag. Niels H. Andreasen.
3. Journ. nr. HBV 698, Vestervang V.
4. I det videre systematiske udgravningsforløb deltog stud.mag. Marie Walther, Ingvor Filtenborg og Palle Olesen med sønnen Klement fra museets arkæologigruppe. En varm tak rettes til alle deltagende og til maskinførerne Jimmy Olesen og Jørn Mølby fra entreprenørfirmaet Hans Frisesdahl i Askov. Marie Walther har ledet museets andre systematiske udgravninger på vejforlægninger m.v. fra Vejen til Åkjær Å.
5. Boas 1993, s. 131.
6. Stejlen er artsbestemt af taxidermist Bjørn Jacobsen fra Naturhistorisk Museum, Århus.
7. C-14 dateringerne er foretaget på AMS-laboratoriet på Århus Universitet ved Jan Heinemeier. På et enkelt stykke trækul fra den varmepåvirkede grube blev der foretaget to målinger med det samlede resultat: AAR-2948 - 3505 ± 40 BP - 1870-1780 BC. På et stykke trækul fra væggrøften blev der foretaget en måling: AAR-3109 - 3480 ± 65 BP - 1760 BC. Der rettes en stor tak til Jan Heinemeier for en hurtig indsats, så husets betydelige alder kunne fastslås tidligt i undersøgelsesforløbet. En tak rettes også til Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat for bevilling til C-14 datering - AAR-2948. En datering var vigtig for planlægningen af det videre udgravningsforløb
8. Luminescensdateringen har identifikationsnr. R-961801: 2730 ± 250 BC. En tak rettes også til Vagn Mejdahl og assistenten Mette Adrian, der beredvilligt tog til Jylland for at foretage baggrundsmålingerne.
9. Zich 1993/94, s. 18-46. Venligst oplyst af museumsinspektør Poul Otto Nielsen, Nationalmuseet.

LITTERATUR

Boas, Niels Axel: Late Neolithic and Bronze Age Settlements at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology vol. 10,* 1991 s. 119-135. 1993.

Rindel, Per Ole: Oldtid i lange Baner. *Mark og Montre 1992,* s. 38-43.

Rindel, Per Ole: Bønder fra stenalder til middelalder ved Nørre Holsted. *Mark og Montre 1993a,* s. 19-27.

Rindel, Per Ole: Motorvejen - et tværsnit gennem oldtiden. *Fra Ribe amt 1993b,* s. 18-36.

Zich, Bernd: "In Flintbek stand ein Steinzeithaus..." *Archäologische Nachrichten aus Schleswig-Holstein. Heft 4/5 1993/94,* s. 18-46.

Udgravninger ved Kjærsing Industri

Af Anne Birgitte Hansen

I efteråret 1996 foretog Esbjerg Museum en større udgravning ved Kjærsing Ringvej. Området skulle udlægges til industri, og dette gav mulighed for at undersøge de mange hektarer nærmere.

På lokaliteten Solbakkegård I[1], som ligger i områ det syd for den nyanlagte Kjærsing Ringvej, har både Nationalmuseet og Esbjerg Museum tidligere foretaget udgravninger. De første stammer fra 1932-1935, hvor Roar Skovmand, P. V. Glob og Gudmund Hatt foretog mindre udgravninger[2], mens den sidste og større er fra 1984[3].

De tidligere udgravninger havde afsløret en større boplads, som dateres til førromersk jernalder/ældre romersk jernalder - årtierne omkring Kristi fødsel. På de 10.000 m[2], der blev undersøgt i 1984, fandtes 30 huse, som kunne inddeles i en nordlig og en sydlig gruppe. Med den ovennævnte viden var det med stor forventning, at vi kastede os ud i den videre udgravning[4]. Desværre måtte det senere erkendes, at der ikke var mulighed for at få kontakt med de tidligere udgravninger, da der i mellemtiden var nedgravet en naturgasledning samt plantet et læhegn i området. Udgravningerne i 1996 omfattede 2000 m[2], og resultatet var ialt 9 huse, der skal dateres til tiden omkring Kristi fødsel.

Fig. 1. Hus VI fra Solbakkegård I. Indgangen er markeret med en pil. Tegning: Anne B. Hansen.

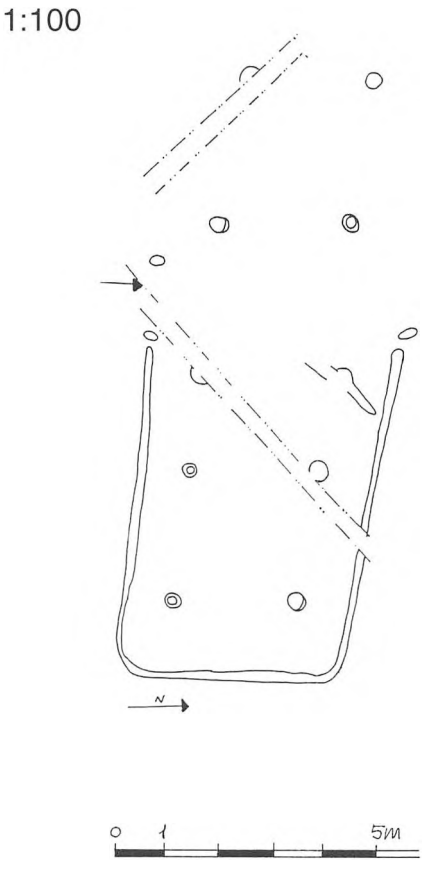

De fleste af de langhuse, der fandtes, er meget typiske for perioden. Taget har været båret af to rækker stolper, og væggene har bestået af lerklinet grenfletning, der til tider har været nedgravet i en fundamentsgrøft. De mindre huse var af en lettere konstruktion, hvoraf kun hullerne efter de tagbærende stolper samt en indgang i den ene side var bevaret. I ét af de udgravede huse, hus VI, (fig.1), var en væggrøft bevaret i den ene ende af huset. Denne type er ganske almindelig i førromersk jernalder i Vestjylland[5].

I hullet efter et af husets tagbærende stolper fandtes rødbrændte lerblokke med klart afgrænsede sider. Hvilken funktion disse lerblokke har haft, er stadig usikkert, da de i form og konstruktion ikke ligner ildbukke: lerblokke, der både kan være massive og hule og samtidig ofte har gennemboringer. Navnet ildbuk stammer fra senere tiders genstande, der havde en funktion ved husets ildsted. Lerblokkene kan trods vores uvidenhed om deres funktion anvendes som daterende materiale, idet de hører hjemme i ældre jernalder.

På Solbakkegård I fandtes to grubelignende anlæg, der var særligt interessante, da de adskilte sig klart fra typiske affaldsgruber. De var af meget ensartet opbygning, og ved nærmere undersøgelser af den hjemtagne jord viste de sig at indeholde magnetisk materiale. Det magnetiske materiale bestod af små glødeskaller eller hammerskæl, opstået som iltningslag på overfladen af jern, når dette glødes og smedes. Når smeden hamrer på det glødende jern, springer disse lag af i form af små sorte skæl. De to gruber er ikke placeret i nogen form for værksted, men kan have været fritliggende smedier og er formentlig samtidige med den resterende boplads.

På Solbakkegård II[6], som ligger nord for Kjærsing Ringvej, blev der i 1994 og 1996 undersøgt et

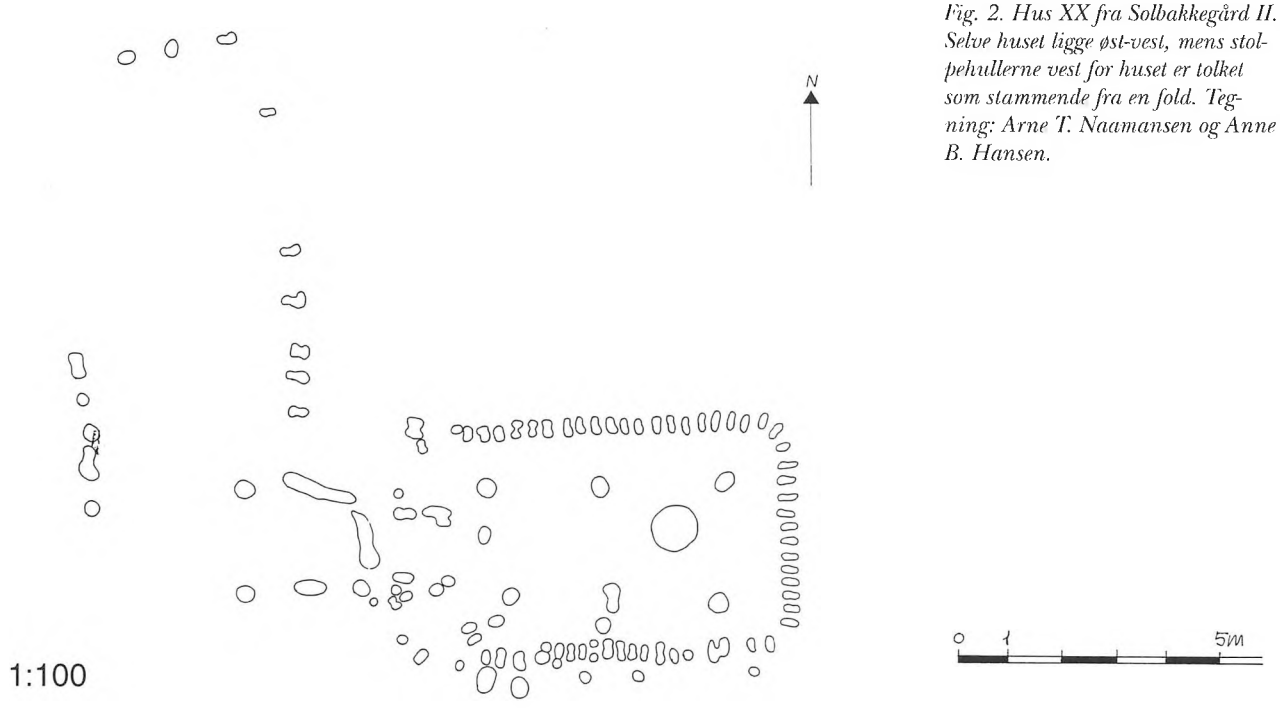

Fig. 2. Hus XX fra Solbakkegård II. Selve huset ligge øst-vest, mens stolpehullerne vest for huset er tolket som stammende fra en fold. Tegning: Arne T. Naamansen og Anne B. Hansen.

areal på i alt 4000 m². Solbakkegård II består af flere huse af samme type som de føromtalte fra Solbakkegård I - datidens typehus, som ses over store dele af Jylland i den sene del af førromersk jernalder og ældre romersk jernalder. Et enkelt hus skilte sig imidlertid markant ud fra de øvrige (fig. 2). Det var 9,7 m langt og 5,6 m bredt og opbygget over tre sæt tagbærende stolper. Imellem det sidste sæt tagbærende stolper sås en grube, der - primært på grund af den centrale placering - tolkes som samtidig med huset.

Fig. 3. Eksempler på ældre romersk keramik fra Solbakkegård I. Tegning: Axel Thuesen.

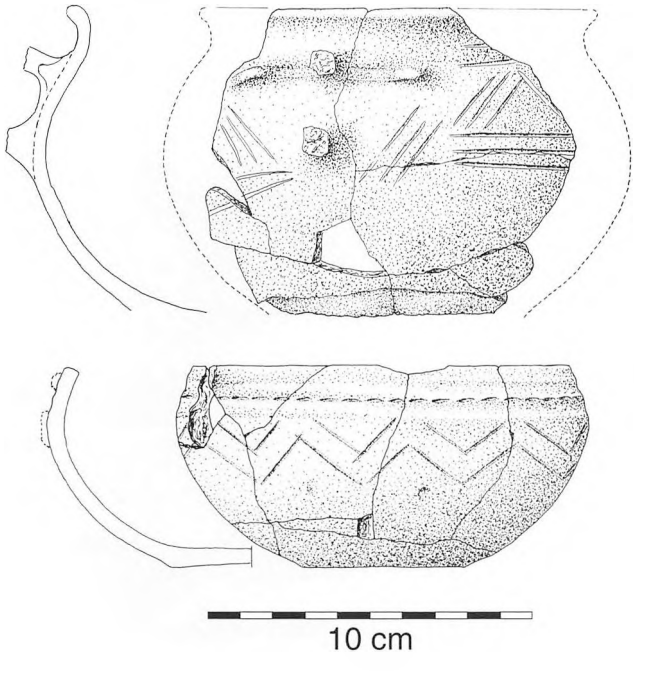

Huset var særdeles godt bevaret, og viste sig at have en helt speciel konstruktion, hvor det yderste stolpehul i væggen var dybere nedgravet end det inderste. Det kan betyde, at den yderste stolperække har båret en større del af taget og derfor skulle have en stærkere stolpekonstruktion.

Vest for huset fandtes en sammenhængende række stolpehuller, der tolkes som et samtidigt hegnsforløb. Ved indgangen til huset sås en del anlæg, der betragtes som en form for spærring eller sluse, der skal ses i forbindelse med indhegningen. Indhegningen må have rummet dyr i løsdrift; dyr, der har haft mulighed for at gå ind i stalden. Dateringen af huset hviler på enkelte skår af keramik. Disse skår kan med sikkerhed placere huset i sen førromersk jernalder/ældre romersk jernalder.

Der var mange flotte og gode fund på udgravningerne. Ud over husene fandtes der flere gruber med ornamenteret keramik (fig. 3), to pyramideformede vævevægte og én hornet ildbuk, hvis type blandt andet kendes fra bopladsen Sjælborg. Af andre fund kan nævnes miniaturekar og enkelte tegn på støbevirksomhed i form af keramik, der sekundært har været anvendt som digler.

Lige syd for Kjærsing Ringvej fandtes resterne af en nedbrændt gård bestående af et langhus, to mindre huse og en stensat kælder, der lå lige nord for langhuset. Langhuset målte 16,5 m i længden og var 5,1 m bredt på det bredeste sted og 4,8 m ved gavlenderne. Huset bestod af to næsten lige store rum, hvor der i den østlige del var indrettet stald. Bevaringsgraden i staldenden var så god, at de

enkelte båseskillerum kunne udskilles. I staldenden fandtes endvidere resterne af en grebning eller måske blot resterne af mange års intensiv fejning i form af en markant fordybning. I denne fordybing var der bevaret rødbrændt lerklining med mange små grene, der må stamme fra husets vægge. I fordybningens 127 kg jord fandtes pollen af hvidmelet gåsefod[7], der vokser på kornmarker som ukrudt. I et stolpehul i staldenden blev der fundet en ildbuk, der minder meget om en type, der er fundet på den totaludgravede boplads ved Hodde[8]. Den kan generelt dateres til den tidlige del af yngre førromersk jernalder og ind i ældre romertid, ca. 150 før Kristus til 150 efter Kristus. Enkelte fund tyder dog på, at den allerede findes i den sene del af ældre førromersk jernalder, ca. 300 til 150 før Kristus[9].

Nord for langhuset fandtes en kælder, som var foret med håndstore sten. Kælderens areal var 1,7 x 1,6 m, og den var 55 cm dyb. I det meget homogene fyld fandtes keramik fra sen førromersk jernalder - deriblandt fire lerkarfragmenter, der var sekundært tilvirkede og anvendt som tenvægte.

De to små huses funktion på gården er uvis, men endnu er der hverken fundet båseskillerum eller ildsteder i den slags huse. Undersøgelser ved Randers viser, at der i enkelte af de små huse på en gård var spor af så meget fosfat, at det kunne tyde på, at der har været løstgående dyr[10].

Fosfatanalyser er ikke en ny opfindelse i dansk arkæologi, men de indgår endnu ikke som en naturlig del af en almindelig udgravning. Dette skyldes primært, at de økonomiske midler, som typisk er til rådighed for udgravningerne, ikke er tilstrækkelige til sådanne naturvidenskabelige undersøgelser.

Teorien bag anvendelsen af fosfatanalyser i forbindelse med analyser af bopladser er, at tilførsel af fosfat fra dyr og mennesker, der har færdes på bopladsen, forhøjer fosfatindholdet i forhold til de omgivende områder. Fosfaten stammer fra affald som kød, fisk, knogler og fækalier. Fosfaten bindes i jorden især som tungtopløselige salte af jern-, aluminium- og calciumfosfat.

Udgravningen på Solbakkegård I rummede ingen rester af hegn omkring gården. Om dette skyldes bevaringsforholdene, eller at der slet ikke har været et hegn, vil forhåbentlig snart vise sig, idet der til belysning af emnet er udtaget et tæt net af jordprøver over det formodede gårdsareal. Disse jordprøver skal anvendes til fosfatanalyser, der forhåbentlig kan vise gårdens areal. Baggrunden for denne beregning af gårdsarealet er, at der på andre bopladser er konstateret, at der langs hegn er ophobet mere affald end generelt på gårdspladsen. Et eventuelt hegn vil derfor kunne være markeret ved et forøget fosfatindhold i jorden[11].

De kendte gårdstørrelser varierer voldsomt. Udgravninger ved Gårslev mellem Vejle og Fredericia[12] viste en gård fra ældre romertid med delvis bevaret hegn, der afgrænsede et område på 483 m². Ved Hammerlev Nørremark ved Haderslev[13] er der udgravet et kompleks, der omfatter 1050 m². På Hvesagerbebyggelsen, der ligger nær Jelling[14], er den største gård 2000 m² mens den mindste gård omfatter et areal på 1000 m². Så indtil videre er det vanskeligt at sige noget entydigt om gårdstørrelser.

Nord for Solbakkegård II fandtes i 1996 et tuegravfelt, Solbakkegård III[15], der kun kunne udgraves delvis men forventes færdiggravet i efteråret 1997. Der fandtes i alt 16 ringgrøfter, hvoraf 4 hav-

Fig. 4. Tuegravene fra Solbakkegård III. Tuernes ringgrøfter er markeret med mel. Foto: Anne Birgitte Hansen.

de en centralt nedgravet urne. En røntgenfotografering viser, at urnerne kun indeholder brændte knogledele.

Afstanden mellem Solbakkegård I og II er nogle få hundrede meter, men det er vanskeligt at afgøre, om lokaliteterne har været beboet samtidig, eller om de blot udgør forskellige faser af én landsby. Det er således ikke ukendt, at landsbyerne flyttede rundt inden for et intensivt dyrket område, hvorved den gamle landsbytomt blev genopdyrket. Dette gælder for de fleste jernalderlandsbyer, og den udgravede Hodde-landsby er et godt eksempel herpå. To yngre landsbyer, Hesselagergård og Hessel, ligger indenfor en afstand af 750 m[16]. Grunden til flytningen er formentlig jordudpining, og man flytter ikke længere væk, fordi landet allerede på dette tidspunkt var tæt bebygget.

Solbakkegård III, som kun er en del af et formentlig større tuegravfelt, kan sagtens være begravelsesplads for de døde på Solbakkegård I og II. Vel er tuegravfeltet dateret til den tidlige del af førromersk jernalder og Solbakkegård I og II til den lidt senere del, men vores viden om de tidlig førromerske bebyggelser er ikke stor, og keramikken fra specielt Solbakkegård I viser sig da også at være fra den ældre del af førromersk jernalder.

Anne Birgitte Hansen, stud. mag., Esbjerg Museum.

NOTER

1. Udgravningen har jour. nr. ESM 864.
2. Villadsen 1932-35.
3. Christiansen 1986.
4. Med på udgravningerne ved Kjærsing var stud. mag. Kjartan Langsted og Christian P. Pedersen. Samtidig havde vi meget god hjælp af de altid flittige amatørarkæologer Rigmor og Axel Thuesen, Ernst Josefsen og Jakob Westermann.
5. Mikkelsen & Jensen 1996.
6. Jour. nr. ESM 2118. Udgravningerne er foretaget af to omgange. I 1994 blev udgravningen varetaget af Arne T. Naamansen, mens udgravningen i 1996 blev foretaget af undertegnede.
7. Venligst meddelt af cand. polyt Allan O. Christensen.
8. Hvass 1985 pl. 118, k.
9. Becker 1970 s. 146.
10. Petersen & Jensen 1995 s. 98.
11. Petersen & Jensen 1995 s. 97.
12. Hvass 1988 s. 62.
13. Ethelberg 1992-93 s. 117.
14. Hvass 1988 s. 63.
15. Udgravningen har jour. nr. ESM 2178.
16. Hvass 1985 s. 187, s. 190.

LITTERATUR

Asingh, P. & S. Jensen: En landsby fra tidlig jernalder ved Farup nordvest for Ribe. *Mark og Montre 1983,* s. 53-72.

Becker, C. J.: De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder. *Kuml 1970,* s. 145-156.

Christiansen, H.: Kjærsing. Foreløbig meddelse i *Journal of Danish archaeology 1986,* vol. 4 s. 217-218.

Ethelberg, P.: The Chieftans Farms of the Over Jerstal Group. *Journal of Danish archaeology* vol. 11 1992-93, s. 111-135.

Hvass, S.: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske Studier VII.* 1985.

Hvass, S.: Jernalderens bebyggelse. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (eds.). *Fra Stamme til Stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund* 1988, s. 53-91.

Mikkelsen, P. H. & C. K. Jensen: Skonager. *Mark og Montre 1996,* s. 43-47.

Petersen, L. & C. K. Jensen: Fosfatundersøgelser på kulturhistorisk museum - spottest af ældre jernalders gårdsanlæg. *Kulturhistorisk Museum Randers 1995 årbog,* s. 90-110.

Thomsen, N.: To førromerske hustomter ved Esbjerg. *Mark og Montre 1968,* s. 5-12.

Villadsen, H.: En boplads fra den senere jærnalder. *Fra Ribe Amt 1932-35,* s. 361-365.

Oldtid og middelalder i Klinting

Af Lene B. Frandsen

I Blaabjerg Kommune omtrent midt mellem Stavsø og Nr. Nebel ligger en lille samling gårde ved navn Klinting. Umiddelbart syd herfor fører Skovvej vestpå til Hovstrup (fig. 1). Der er forholdsvis få registrerede fortidsminder i området: en enkelt fredet gravhøj "Hønehøj", tre næsten usynlige, overpløjede høje, samt en "byhøj". Det sidste fænomen blev registreret i begyndelsen af 1970´erne af Søren Manøe, Varde Museums daværende leder. Han var blevet gjort opmærksom på, at der i forbindelse med anlæggelsen af Skovvej var dukket noget op. Vejarbejdet var i gang, og museet fik kun en time til lave en undersøgelse. Midt i vejen fremkom et lerforet ildsted, og i vejkanten iagttoges flere gulvlag over hinanden. På dette tidspunkt tidligt i 1970´erne var der i dansk arkæologi megen opmærksomhed omkring byhøjene i Thy1. Flere af sådanne var under udgravning, og Thy blev berejst i 1969 og 1972 med henblik på at lokalisere så mange byhøje som muligt. Byhøjene er opstået i jernalderen ved langvarig bebyggelse på samme sted, og hvad kunne være mere naturligt end at tolke fænomenet i Klinting i retning af en byhøj? Asfalten blev dog desværre lagt i rasende fart, og der blev ikke mulighed for at undersøge sagen nærmere. Næsten 30 år efter synes byhøjene dog fortsat at koncentrere sig i Thy, så var det virkelig en byhøj fra jernalderen, der lå i Klinting?

Først i 1995 blev der anledning til at grave om ikke helt på samme sted, så dog ganske tæt på. Et område nord for Skovvej skulle tilplantes med grantræer, og forud for en sådan nyplantning skal marken dybdepløjes. Jorden bliver vendt rundt helt ned i en dybde af 60-70 cm, hvilket betyder, at de fleste

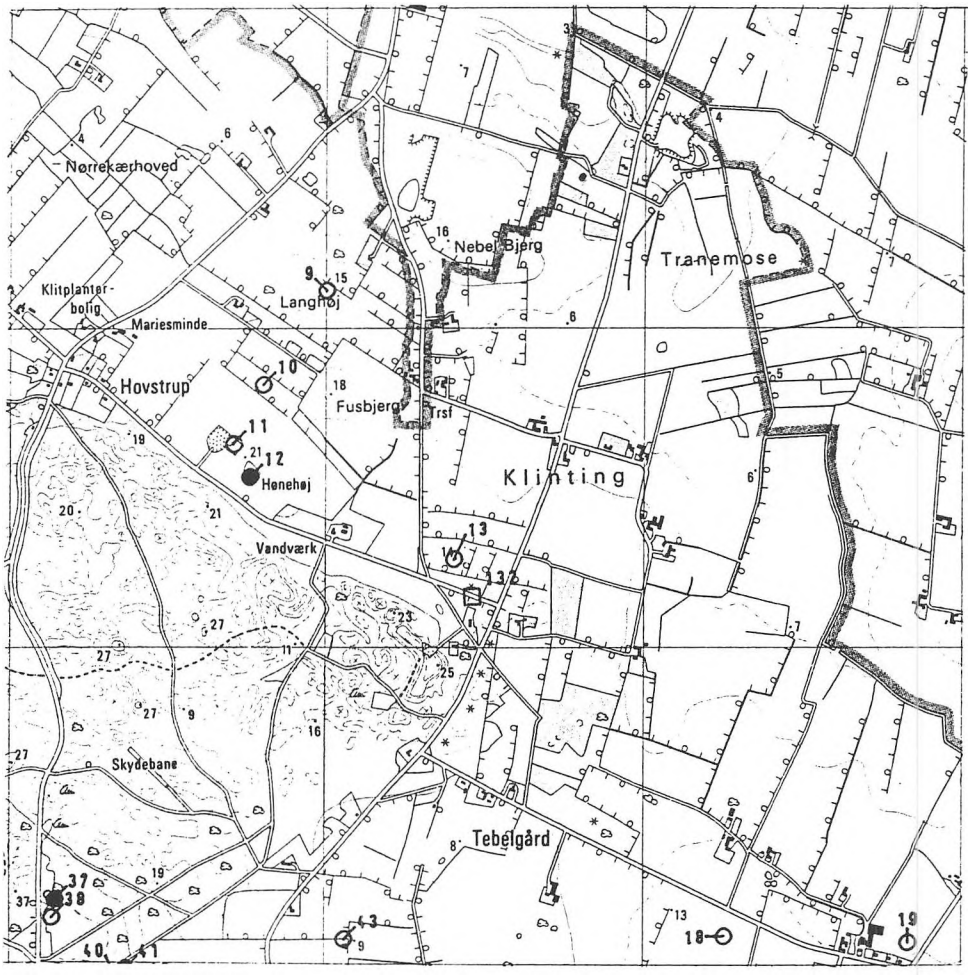

Fig. 1. På kortet ses området omkring Klinting. Nr. 132 og 13 markerer henholdsvis den formodede byhøj og den overpløjede gravhøj.

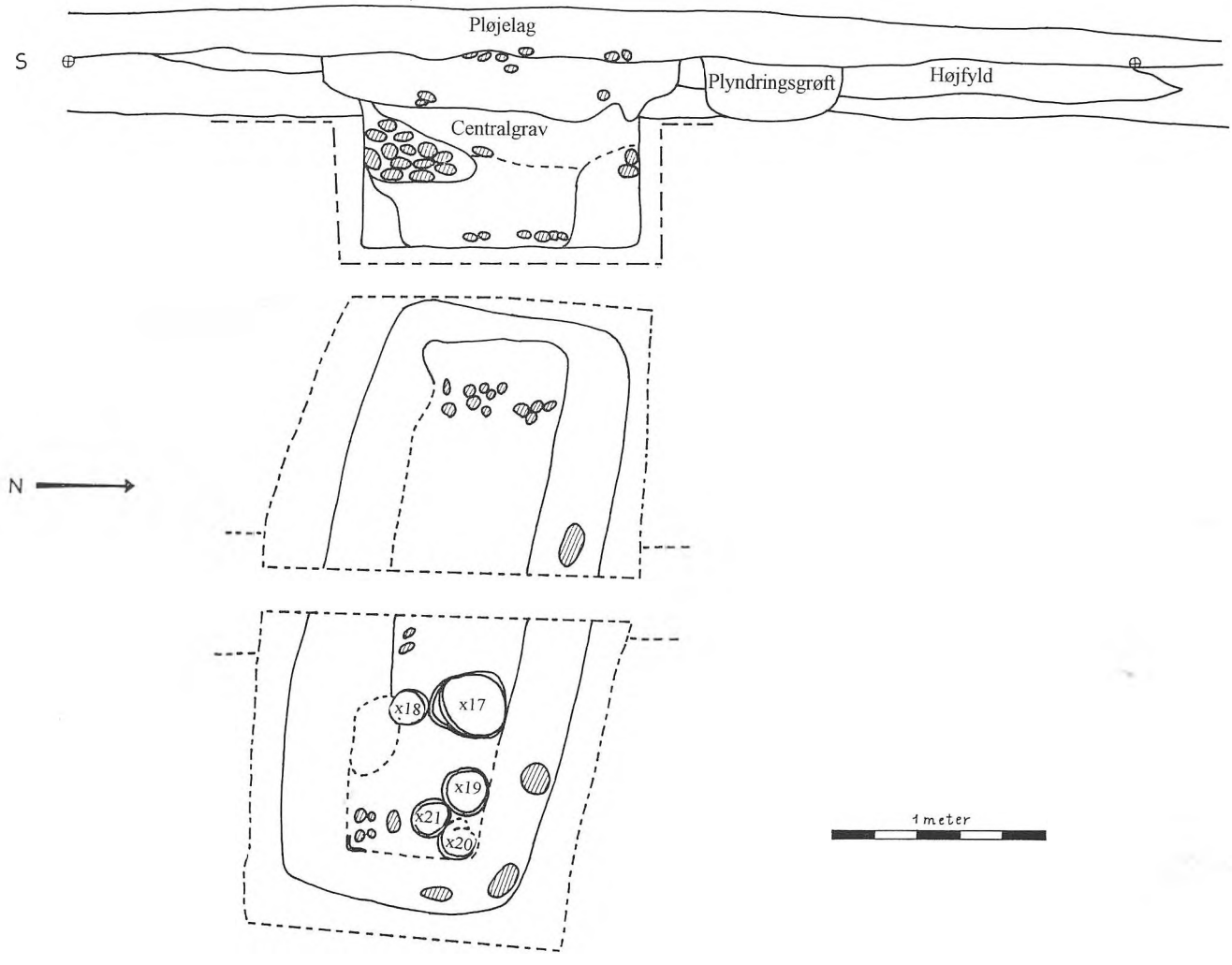

Fig. 2. Graven i snit og plan. Om x-numrene se fig. 3. Tegning: Lene B. Frandsen.

oldtidsspor går tabt. Dette var klitplantør Niels Christiansen fuldt ud klar over, og da han fra en tidligere ejer havde hørt, at der lå en overpløjet gravhøj på marken, kontaktede han Varde Museum. Undertegnede tog med ud og så på stedet, og der var ganske rigtigt en svag højning det pågældende sted. Aftalen blev, at museet skulle undersøge højen, inden pløjningen blev iværksat. Hvilket nok kunne klares i løbet af en uges tid - der var jo næsten intet tilbage - men vi skulle snart blive klogere. Udgravningen startede den 13. marts, og den 21. april måtte vi erkende, at der ikke var midler til at udgrave hele den middelalderbebyggelse, vi havde fundet, som en sidegevinst til gravhøjen. Heldigvis forstod Skovvæsenet fundets betydning, og man undlod senere at dybdepløje arealet.

Udgravningen påbegyndtes som nævnt den 13. marts, og pudsigt nok var højens nummer i sognebeskrivelsen også 13. Bortset fra vejret, der var ualmindeligt koldt og regnfuldt, synes det for nogen uheldige 13-tal ikke at have nogen negativ indflydelse på udgravningsforløbet[2]. Allerede den første dag fik vi fjernet pløjelaget hen over højen, hvorved der fremkom to tydelige ovale fyldskifter. Det største blev straks tolket som centralgraven, hvilket også holdt stik. Det andet, der forløb parallelt med graven, men blot var smallere og mere ensartet i fylden, virkede mere nutidigt. Der er efter al sandsynlighed tale om en plyndringsgrøft, hvor gravrøveren til vores held har ramt ved siden af centralgraven.

Gravhøjen viste sig at være fra ældre romersk jernalder. Selve graven lå centralt i højen (fig. 2), og der var kun lige højfyld nok tilbage til, at man kunne konstatere, at den var opbygget af tørv. I fladen tegnede sig et øst-vest orienteret, rektangulært fyldskifte på 2,8 x 1,3 meter. Nedgravningen, der var 0,5 meter dyb, havde lodrette sider og flad bund. Heri sås de formuldede rester af en ramme af træ eller trækiste på 2,5 x 0,65 meter. Der kunne iagttages svage spor af langsgående bundplanker, men ikke noget sikkert låg. Kisten var omgivet af en tæt pakning af håndstore sten. Der var ingen spor af

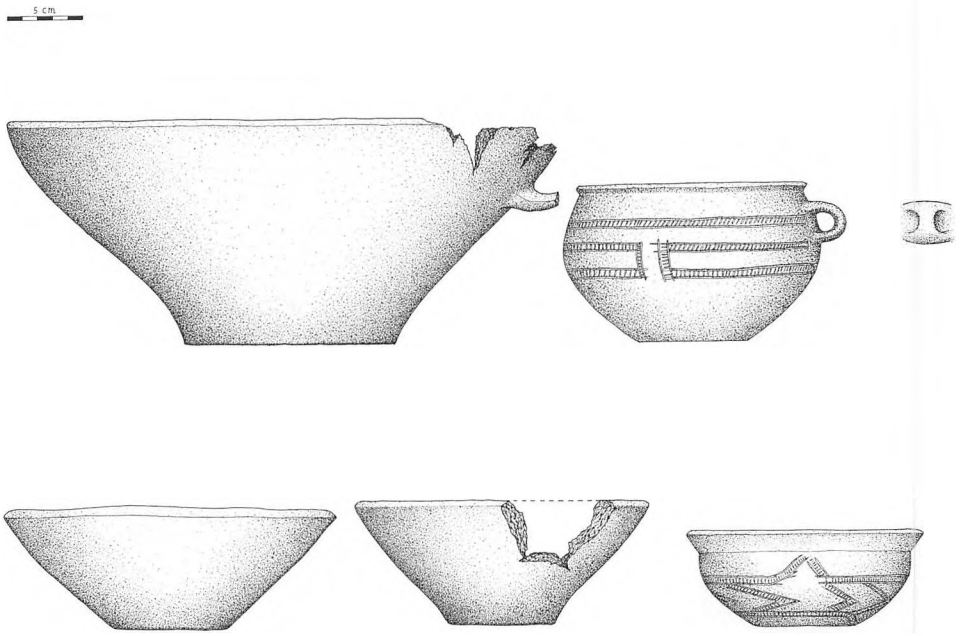

Fig. 3. Gravgodset fra centralgraven, lerkarrenes placeringen ses på fig. 2. Øverst til venstre x17: Stort fad med x-formet hank. Øverst til højre x18: Hankekar med mæanderornamentik på bugen. Nederst til venstre x19: Åben skål. Nederst i midten x20: Åben skål men mere grov og uregelmæssig end x19. Nederst til højre x21: Åben skål med facetteret rand, ornamenteret med omløbende bånd og vinkelbånd. Tegning: Bent E. Nielsen.

selve liget, og alle gravgaverne var placeret i gravens østende. Gravgaverne bestod af fem lerkar og nogle rustne jernfragmenter, der efter endt konservering kunne bestemmes som to knive og en halvrund jernplade, muligvis resterne af en jernkam eller en halvmåneformet ragekniv. Den ene kniv er enægget med delvist bevaret træskaft, måler 23 cm i længden og minder mest af alt om en kraftig bordkniv. Den anden er 8 cm lang med buet æg og ombukket angel. Jerngenstandene lå alle under hankekarret, jvf. fig. 2 og 3. Lerkarsættet bestod af et stort fad, tre skåle og et hankekar. Hankekarret og den ene skål er ornamenteret med henholdsvis mæander- og vinkelbånd dannet af to parallelt indridsede linier, hvorimellem der er fyldt ud med lodrette streger. Såvel hankekarret som det store fad er forsynet med en x-formet hank. Randene er alle mere eller mindre fortykkede og facetterede. Lerkarsættet er som helhed karakteristisk for ældre romersk jernalder, tiden mellem 0-150 e. Kr. f.

Fig. 4. To lerkar fundet i toppen af højen. Øverst x5: Lerkar med vandret bæregreb og fureornamentik på overdelen. Nederst x12: Ornamenteret hankekar med høj hals og jævnbred hank. Tegning: Bent E. Nielsen.

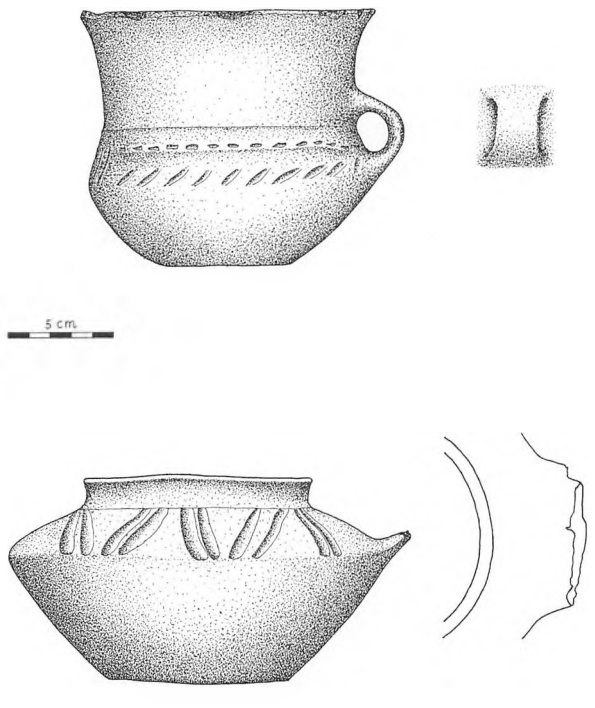

I forbindelse med fjernelsen af profilbalken hen over centralgraven fandtes der yderligere to knuste lerkar (fig. 4). De blev i første omgang tolket som en slags offergaver i forbindelse med centralgraven, men da de efter rensning og sammenlimning viste sig at være typemæssigt yngre end centralgraven, må deres tilstedeværelse tolkes anderledes[3]. Formodentlig hidrører de fra en nu næsten bortpløjet yngre romertidsbegravelse, anlagt i den allerede eksisterende høj.

Ca. 2,50 meter sydvest for centralgraven fandtes yderligere tre lerkar (fig. 5). En stor krukke med kraftig udfaldende, facetteret rand og et x-formet øre, tæt op heraf stod en hankekop samt et sortglittet fodbæger - datering ældre romersk jernalder. Vi regnede med her at have fundet en sekundær urnebegravelse anbragt i den allerede eksisterende høj. De tre lerkar blev taget op i præparat og sendt til konservering. Her blev de omhyggeligt tømt for jord, men mærkeligt nok fandtes der ikke en eneste brændt benstump. Så der kan ikke være tale om en urnebegravelse. Det samme fænomen blev iagttaget nogle måneder senere, da vi udgravede Lønne Hede gravpladsen ca. 2 km mod nord-vest. Her fremkom ligeledes lerkar uden brændte ben nedsat

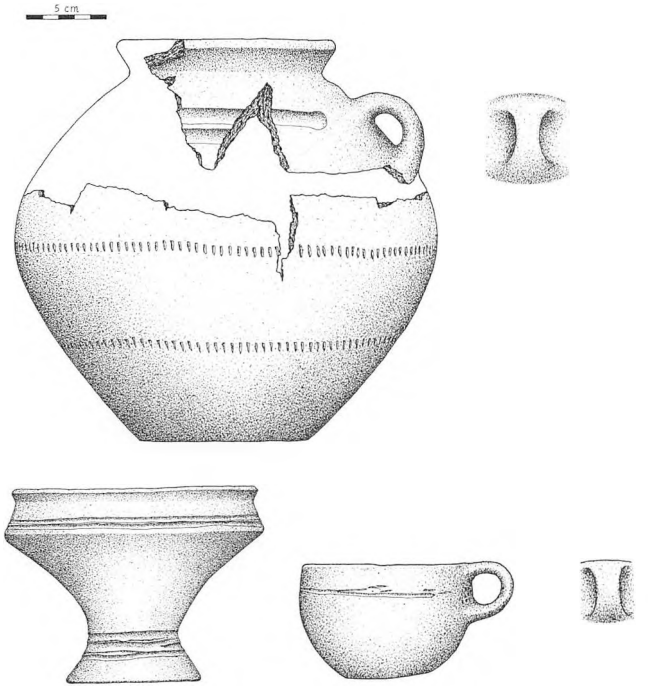

Fig. 5. Offerhensættelsen sydvest for centralgraven bestod af tre lerkar, der fandtes tæt sammen: et ornamenteret lerkar med x-formet hank, en lille kop og et fodbæger. Tegning: Bent E. Nielsen.

mellem gravene, der bestod af såvel urnegrave og brandpletter som jordfæstegrave. Der kan muligvis være tale om en form for ofring, men hvorvidt denne er foregået samtidig med begravelsen, eller om man senere er vendt tilbage med offergaver til forfædrene, er desværre lige så uvist som det trosindhold, der har ligget bag, og de ritualer, som formodentlig har fundet sted.

Inden udgravningens afslutning ville vi sikre os, at der ikke lå flere gravhøje på marken. Omkring 30 meter mod nordvest lod en svag forhøjning sig ane. Da gravemaskinen fjernede muldlaget her, var der ikke nogen oldtidshøj, men derimod fremkom et kulturlag, som i første omgang forsigtigt gennemskovledes. Dette viste sig dog ret resultatløst. Der fremkom kun meget få fund, og bortset fra at der her og der tegnede sig vendte tørv og diverse flyvesandshorisonter, viste der sig ingen strukturer. Først under kulturlaget sås stolpehuller og grøfter tydeligt. Vi fik ved maskinens hjælp afdækket en flade på ca. 1250 m^2. Der fremkom et væld af stolpehuller, forskellige grøftforløb og en enkelt brønd (fig. 6). Grøfterne, der løber i forskellige retninger over hele udgravningsområdet, minder meget om de, der blev fundet ved udgravningen af den middelalderlige boplads Jernkær ved Ribe. Her tolkes grøfterne primært som afvandingsrender[1]. Fundmængden i kulturlaget såvel som stolpehullerne var sparsom. De fremkomne lerkarskår stammede hovedsageligt fra middelalderlige kuglepotter. Bebyggelsessporene kunne således via skårmaterialet dateres til tidlig middelalder, 1100-tallet.

Blandt de mange stolpehuller synes der at være to ansamlinger, der kan tolkes som huse. Heraf blev kun det ene, Hus 1 længst mod syd, fuldt udgravet. Huset har været stolpebygget. Hvorledes konstruktionen skal forstås, fremgår ikke entydigt. Huset er øst-vest orienteret, ca. 22 meter langt og 8 meter bredt. Mod vest er der et smukt buet forløb af stolper i gavlen, hvoraf flere er dybe nok til at være tagbærende. Ned langs siderne forekommer nogle ensartede forløb af dobbeltstolper i et svagt buet forløb. De yderste stolpespor er hverken ret dybe eller skråtstillede, så her er tilsyneladende ikke tale om et hus med ydre skråstivere. Spørgsmålet er, om huset

Fig. 6. Oversigtsplan. De middelalderlige huse ses i de store felter midtpå, mens jernaldergraven ses nederst til højre. Tegning: Susanne Gram.

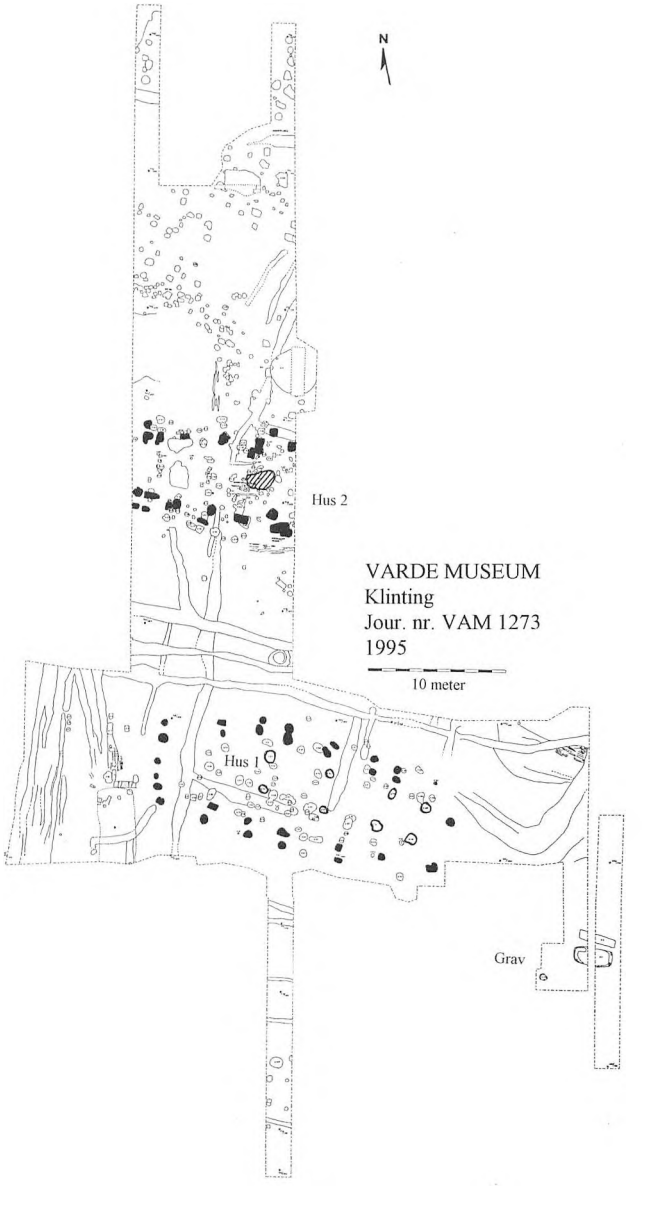

er etskibet evt. med udskud, eller de to rækker af forholdsvis dybt fundamenterede stolper tilnærmelsesvis midt i huset, skal tolkes som husets tagbærende konstruktion, således at bygningen i stedet har været treskibet? Begge hustyper forekommer i tidlig middelalder[5].

Hus 2 ligger 16 meter nord for Hus 1 og parallelt med dette. Det er desværre ikke færdigudgravet, idet gavlene mangler i begge ender. Huset er ca. 7 meter bredt. Væggene består af kraftige stolper nogle steder parvise. Her er ingen sikre, indre tagbærende stolper. Huset har formodentlig været étskibet med flere tværgående skillevægge. Centralt placeret fremkom resterne af ovnen eller ildstedet. I den østlige feltkant tværs gennem Hus 2 opmåltes en profil, heri sås adskillige kulturlag over hinanden. Muligvis er det et tilsvarende fænomen, Søren Manøe i sin tid iagttog ude ved vejen. Det er i hvert fald meget sandsynligt, at middelalderbebyggelsen har strakt sig helt herud. Et forhold, der peger i denne retning er, at der heller ikke dengang blev fundet store mængder keramik. På ældre jernalderbopladser plejer potteskårene praktisk talt at vælte op af jorden, mens det er karakteristisk for landbebyggelsen i yngre jernalder og tidlig middelalder, at fundmængden er forholdsvis sparsom.

Lene B. Frandsen, museumsinspektør, Museet for Varde by og Omegn.

NOTER

1. Jensen, S. 1976, s. 64-77.
2. Undersøgelsen blev foretaget af Museet for Varde By og Omegn, j. nr. VAM 1273. I udgravningen deltog foruden undertegnede arkæologistuderende Joan Jensen og Susanne Gram samt udgravningstekniker Søren Christensen og amatørarkæolog Paw Jørgensen. Oxbøl skovdistrikt stillede skurvogn til rådighed, og var på mange måder behjælpelig. Klitplantør Niels Christiansen takkes for det gode samarbejde.
3. Det treleddede kar er ifølge Per Ethelbergs typologi (Ethelberg, P. 1990, s. 68) et type 1a3 kar og dateres til yngre romersk jernalder, C2-C3, ca. 250/60- 350 e. Kr. f.
4. Madsen, P. K. & J. E. Petersen 1983, s. 15.
5. Skov, H. 1992 s. 162.

LITTERATUR

Ethelberg, Per: Hjemsted 2 - tre gravpladser fra 3. & 4. årh. e. Kr. *Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 3.* Haderslev 1990.

Jensen, Stig: Byhøjene i Thy og aspekter af samfundsudviklingen i ældre jernalder. *MIV 6. Museerne i Viborg amt 1976,* s. 64-77.

Madsen, Per K. & Jens Erik Petersen: En udgravning i en forsvundet middelalder-landsby ved Ribe. *Mark og Montre 1983,* s. 11- 21.

Skov, Hans: Nogle hovedtræk i udviklingen af hustyperne i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e. kr. *Archäologie in Schleswig 2/1992,* s. 159-177.

Fig. 7. Hus 2 under udgravning. Stolpehuller, gruber og andre anlæg afrenses, snittes, tegnes og beskrives. Foto: Lene B. Frandsen.

Ribe Gråbrødrekloster

- nye undersøgelser af klostret

Af Lis Andersen

Forud for anlæggelsen af et bowlingcenter i Ribe blev der i sommeren 1996 mulighed for at foretage en arkæologisk undersøgelse på grunden Nygade 10, den tidligere Danielsens Tømmerhandel. Den planlagte bygning skulle punktfundamenteres på betonsøjler med en diameter på 60 cm. De tykke kulturlag ville blive gennemhullet uden mulighed for at gøre arkæologiske iagtagelser. Der blev derfor foretaget en kompenserende udgravning med ét regulært udgravningsfelt på den nordlige del af grunden samt en søgegrøft mod syd. De 3,5 m tykke kulturlag gemte på oplysninger om bebyggelsen tilbage til 1100-tallet samt sandfundamenter, der blev tolket som hørende til gråbrødreklostrets økonomibygninger.

I middelalderen tilhørte grunden Ribe Gråbrødrekloster. Munkene kom til byen i 1232, hvor de fik en grund af kannik Johannes Scolasticus[1]. Allerede i 1224 omtales formentlig den samme kannik, da han erhvervede en grund med huse ved Horstorv nær byens indgang[2]. Det er sandsynligvis denne grund, der senere bliver overdraget til gråbrødrene.

Klostret rådede over et større område, der idag afgrænses mod øst af Korsbrødregade og mod vest af St. Laurentii Gade/Skovgade, der var hovedgaden mellem Riberhus og Sønderport (fig. 1). Endvidere nævnes en af byens gader, der går »-northen langz Gra brødher kircky...«[3]. Såvel gaden mod nord som gaden mod vest (forgængeren for den nuværende St. Laurentii Gade) er arkæologisk dokumenteret[4].

Fig. 1. Gråbrødreklostrets placering i det nuværende Ribe. Rentegning: B. Nielsen.

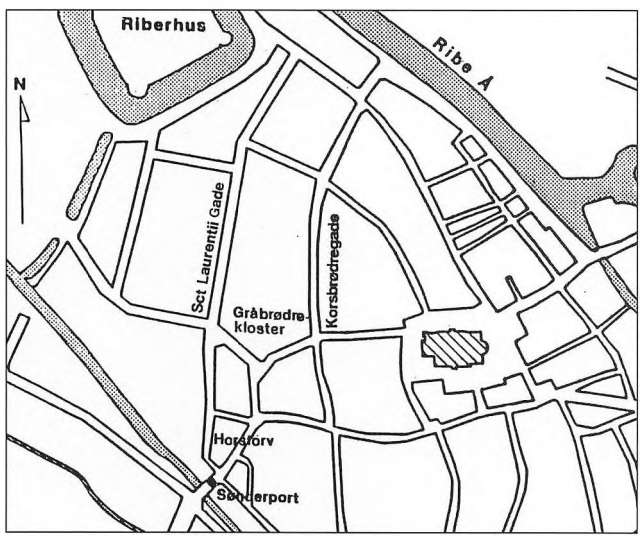

En skriftlig kilde fortæller om et mageskifte mellem byen og klostret den 16. januar 1507. Byen fik syv bebyggede grunde beliggende øst og syd for klostret, mens klostret bl.a. fik en af byens gader beliggende »westhen wet wor closter i lenghe fraa thet wester wor kyrkess hörne aff nordhen oc syndhen tyl Nis degns hwss...«. Der må hér være tale om vejen umiddelbart vest for klostret. Klostret forpligtigede sig til at lukke vejen med en port i begge ender, dog skulle byens befolkning kunne passere i tilfælde af krig eller brand[5].

På baggrund af tidligere arkæologiske udgravninger i området havde museet allerede kendskab til gråbrødreklostret. I 1993 foretog Den antikvariske Samling en stor udgravning under plejehjemmet Dagmargården, Albert Skeels Gade 2[6].

Den middelalderlige forgænger for St. Laurentii Gade lå en smule forskudt fra den nuværende (fig. 2). Hertil stødte den øst-vest gående vej, der omtales i de skriftlige kilder. Begge veje blev anlagt i 1100-tallet. På det resterende område blev der konstateret ældre bebyggelse i form af huse, affaldsgruber og brønde, der ligeledes kunne dateres tilbage til 1100-tallet. Nord for den øst-vest gående vej blev der udgravet 429 grave. Begravelserne fandt sted i perioden fra midten af 1200-tallet til omkring 1400. Det vides ikke med sikkerhed, til hvilken kirke denne kirkegård har hørt, men én af byens sognekirker, St. Clemens, der lå umiddelbart nord herfor, anses i øjeblikket for den mest sandsynlige.

Syd for vejen lå gråbrødreklostrets kirke, som omtalt i de skriftlige kilder. Klosterkirken var en langhuskirke, 11 m bred og ca. 42 m lang. Den var opført af munkesten, og murene stod direkte oven på de for Ribe så karakteristiske sandfundamenter. Et skel i sandfundamentet mellem kor og skib viste et midlertidigt byggestop på dette sted. Området mellem kor og skib var præget af mange ombygninger, man mener blandt andet at kunne identificere fundamenter til et helligkorsalter og evt. en lektorieopbygning.

I 1280 indviede biskop Tyge af Ribe gråbrødrenes kirke til St. Laurentius. Om denne indvielse gjaldt et nybygget skib, en genindvielse af en ombygget

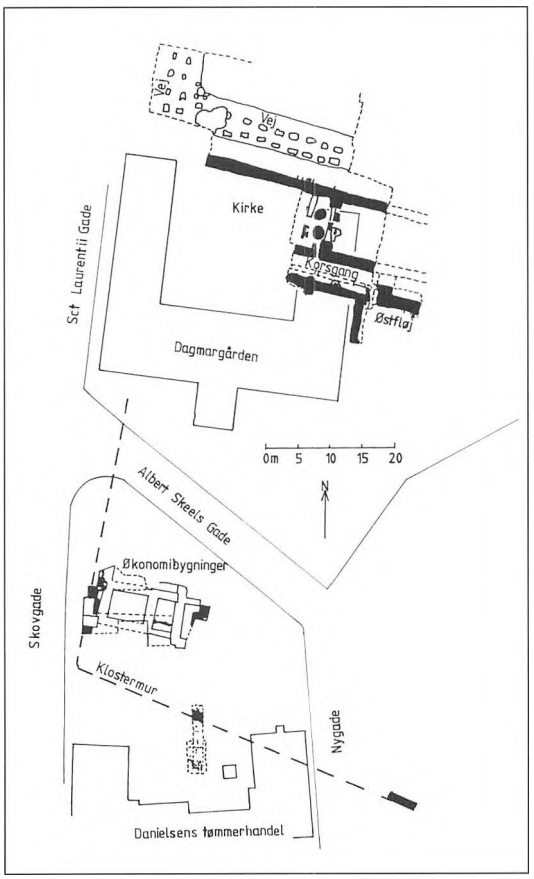

Fig. 2. Oversigtstegning over udgravningerne af gråbrødreklostret i 1993 med fundamenter til kirke, korsgang og østfløj med gadeforløbet nord og vest for klostret samt udgravningen i 1996 med klosteravgrænsning og fundamenter til økonomibygninger. Albert Skeels Gade og Nygade er nye gader anlagt omkring 1860. Rentegning: B. Nielsen.

kirke eller om det var en indvielse af en helt ny kirke, vides ikke. I sidstnævnte tilfælde må det formodes, at gråbrødrene har haft en ældre og endnu ukendt kirke et andet sted[7]. Syd for kirken fandtes bygningsrester af nordre og østre korsgang samt en smule af østfløjen.

Ved småudgravninger i Albert Skeels Gade er der tillige stødt på kraftige nedbrydningslag, der må stamme fra klosterbygningerne. Da man i 1994 nedrev tankstationen i Nygade 5, blev der konstateret et øst-vest gående sandfundament med retning over imod Danielsens Tømmerhandel[8]. Det skulle senere vise sig at blive en vigtig brik til afgrænsningen af klosterområdet.

Det må formodes, at klosterkomplekset har været et firfløjet anlæg, hvor kirken har dannet nordfløj. Samtidig var kirken den nordlige afgrænsning af grunden. Ligeledes må det forventes, at der har været tilknyttet et antal økonomibygninger. I dette tilfælde skulle de findes syd for det egentlige klosteranlæg på grunden, hvor sommerens udgravning fandt sted.

Ikke overraskende var det første tegn på klosterbygningerne tilsynekomsten af sandfundamenter af samme type som under kirken. Da der ikke fra naturens side findes kampesten i Ribe og omegn, har man valgt at opbygge sine fundamenter af sand. Det foregik på den måde, at man gravede en ca. 1,5 m bred grøft helt til undergrundsniveau, der nemt kunne være 2,5 - 3,5 m nede (fig. 3). Heri fyldtes sand som blev planeret lagvis og stampet eller vandet ned. Et sådan fundament var mindst lige så stabilt som ét af granit. Muren blev rejst på midten af sandfundamentet ca. 25 cm fra kanten.

Vestligst i feltet lå et nord-syd gående sandfundament (fig. 2 og 4). Den tilhørende mur har på østsiden muligvis været støttet af en mindre stræbepille, der også har stået på et sandfundament. Sandfundamentet var ikke stampet så hårdt som de øvrige, og nedbrydningslaget ovenover tydede ikke på, at det havde båret nogen væsentlig bygning. Med en beliggenhed parallelt med den nuværende gade, som altså kan følges tilbage til 1100-tallet, blev sandfundamentet tolket som hørende til en klostermur, der har afgrænset klosterområdet. Det sandfundament, man stødte på ved nedrivningen af tankstationen i 1994, var orienteret øst-vest og havde retning mod udgravningsfeltet i 1996. Hvis dette også havde hørt til klostermuren, skulle vi have gode muligheder for at påtræffe det på den sydlige del af grunden. Det viste sig at holde stik. I søgegrøften kom et tilsvarende sandfundament til syne. Tanken om en afgrænsende mur blev bestyrket, idet sandfundamentet

Fig. 3. Snit gennem sandfundament til bygning II. Foto: L. Andersen.

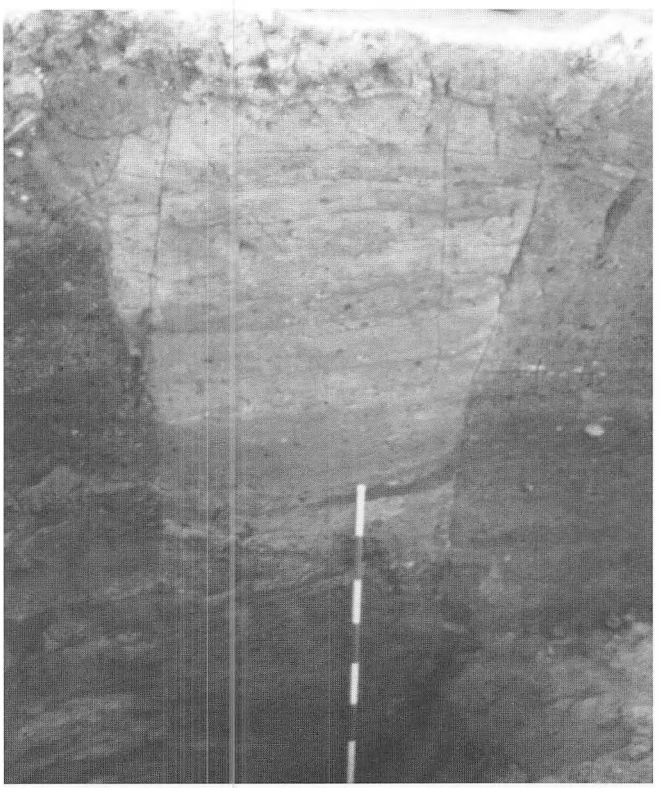

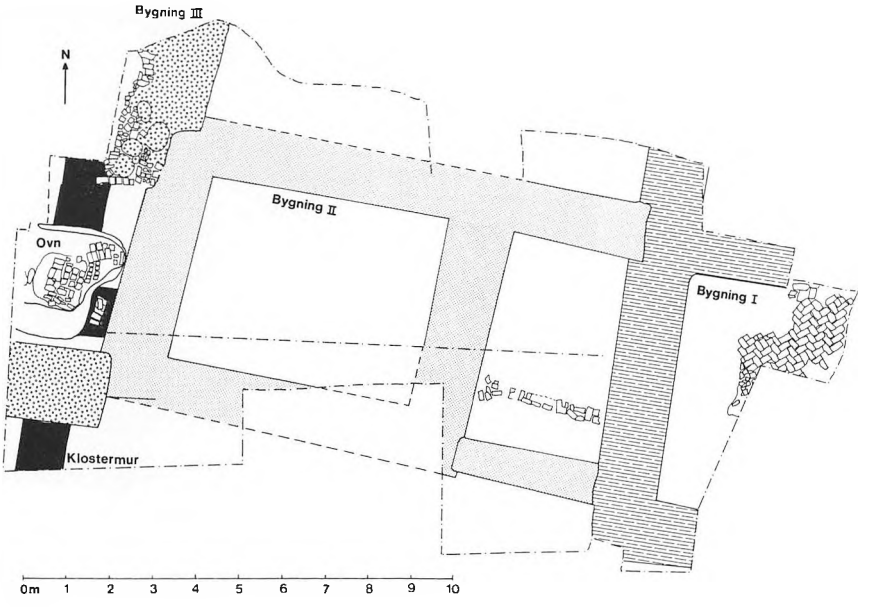

Fig. 4. Gråbrødreklostrets økonomibygninger. Oversigtstegning af udgravningen i 1996 med fundamentet til klostermuren længst mod vest samt fundamenterne til de tre bygninger fra midten af 1200-tallet, omkring 1300 og midten af 1500-tallet. Rentegning: B. Nielsen.

overlejrede en ældre matrikelgrøft, der var sløjfet i midten af 1200-tallet[9]. Med kirken som klostrets nordlige afgrænsning og klostermuren mod vest og mod syd, kender vi nu områdets afgrænsning på tre ud af fire sider.

I den øvrige del af udgravningsfeltet kom der flere sandfundamenter til syne. Længst mod øst fandtes fundamenterne af områdets ældste klosterbygning, mere nøjagtigt syd-vest hjørnet samt en øst-vest gående skillemur (bygning I fig. 4). Sandfundamentet var etableret fra et temmeligt tykt og fundrigt kulturlag, der havde karakter af opfyldningslag. På den baggrund dateres bygning I til midten af 1200-tallet, hvilket er forholdsvis hurtigt, efter at gråbrødrene kom til byen. I bygningen var der fragmentariske gulvlag bl.a. et munkestensgulv lagt i sildebensmønster (fig. 5).

Bygning I menes at være samtidig med klostermuren. Imellem disse lå dele af en ovn. Lergulvet i ovnen var fornyet flere gange, og et par gange var

Fig. 5. Teglgulv lagt i sildebensmønster i bygning I. Foto: L. Andersen.

der lagt en bund af jernslagger, der muligvis har haft en varmeledende effekt.

I løbet af middelalderen opførtes en bygning op mod den ældste bygnings vestmur (bygning II fig. 4). Denne bygning var vanskelig at datere, da stort set kun sandfundamenterne var bevaret. Det formodes dog, at den blev opført i begyndelsen af 1300-tallet efter en hævning af terrænet på 40 - 50 cm. Sandfundamenterne til denne bygning var opbygget af sand fra bakkeøerne, dvs. at der var store farveforskelle alt efter, hvor sandet var taget fra. Derved blev det muligt at iagttage, hvordan sandfundamenterne var opbygget. Hele fundamentet til bygning II var udlagt på én gang - lag for lag. Hvert sandlag havde således samme tykkelse under hele bygningen, hvorved den største stabilitet blev opnået. Den sydlige forbindelsesmur op til bygning I var en smule yngre end de øvrige sandfundamenter. Der har sandsynligvis været et »hak« mellem de to bygninger. Efter forbindelsesmuren var opført, blev der bygget en spinkel mur umiddelbart nord herfor. Det er uvist, hvilken funktion denne del af bygningen har haft.

Vest for bygning II blev der i begyndelsen af 1500-tallet bygget en lille ovn i munkesten og teglfliser. Der blev desværre ikke fundet spor af dens anvendelse. Ovnen havde, i hvert fald på dette sted, sløjfet klostermuren.

I 1500- tallet blev der længst mod vest opført endnu en tilbygning (bygning III fig. 4). Fundamenterne var hér lavet af teglbrokker og mørtel, en fundamentstype, der var kendt fra klostrets korsgangs yngste fundamenter. Brokke-fundamenterne havde retning øst-vest og nord-syd og dannede således syd- og øst mur i bygning III. Mellem de to mure lå enkelte gulvlag. Bygningen må definitivt have sløjfet

klostermuren og bredt sig ud på vejen. Dette kan have en sammenhæng med ovennævnte skriftlige kilde, hvor klostret mageskifter sig til vejen. Dog tyder genstandsmaterialet på, at bygningen er fra tiden omkring midten af 1500-tallet, hvilket i så fald betyder, at den er opført efter klostrets funktionstid.

Ribe Gråbrødrekloster har altså strakt sig over et betydeligt område på over 5000 m², hvorpå der blev udført store anlægsarbejder. Ikke underligt at Christian III i kraft af dets beliggenhed så tæt på Riberhus opfattede klostret som en trussel, hvis det skulle falde i fjendens hænder[10]. Derfor befalede han klostret nedrevet i 1537. Øst- og sydfløjen blev dog stående frem til 1671.

For at fravriste de mange sandfundamenter nogle flere oplysninger foretog Ribe Amts vejlaboratorium nogle undersøgelser vedrørende sandets sammensætning og komprimeringsgrad[11]. Det viste sig, at sandet fra klostermuren og bygning I var meget ens. Sandet stammede fra strand eller klit. Sandfundamentet til klostermuren var ikke komprimeret i en sådan grad, at der kunne have stået en bygning af væsentlige dimensioner, hvilket bekræfter de arkæologiske iagttagelser. Sandfundamentet til bygning I var komprimeret i en sådan grad, at det kunne havde båret en bygning i flere etager. Faktisk oversteg komprimeringsgraden den fastsatte værdi for sandet under vejbelægningen på moderne motorveje.

Sandet fra bygning II bestod af alblandet, humusholdigt sand taget fra bakkeøerne. Sandet var af en dårligere kvalitet og ikke komprimeret helt så godt som bygning I. Imidlertid gav netop denne sandsammensætning mulighed for at iagttage konstruktionen af et sandfundament, som nævnt ovenfor.

Tiden inden klostret blev opført var præget af aktivitet tilbage til 1100-tallet. Ældst var svage spor af væggrøfter til et hus (HUS 1). Da der kun var bevaret et lille hjørne af huset, var det ikke muligt at datere det nærmere end 1100-tallet. Ved siden af lå imidlertid en meget velbevaret brønd. Selve brøndkassen bestod af en holk, en udhulet træstamme. Holken var meget velbevaret og en kommende dendrokronologisk datering vil kunne give os det præcise fældningsår. Vi véd, at byen oprindelig lå nord for åen, og at man i midten af 1100-tallet begyndte at bygge syd for åen, hvor også domkirken blev opført. Om der har været bebyggelse allerede i begyndelsen af 1100-tallet i dette område, kan dateringen af denne holk være med til at belyse.

Det var tydeligt, at en del kulturlag indeholdt organisk materiale. Der blev derfor udtaget en del jordprøver, som blev sendt til nærmere analyse[12]. En større grube viste sig at være fyldt med kogødning. Ikke overraskende indeholdt prøven plantedele fra marskplanter f.eks. harril, vingefrøet hindeknæ,

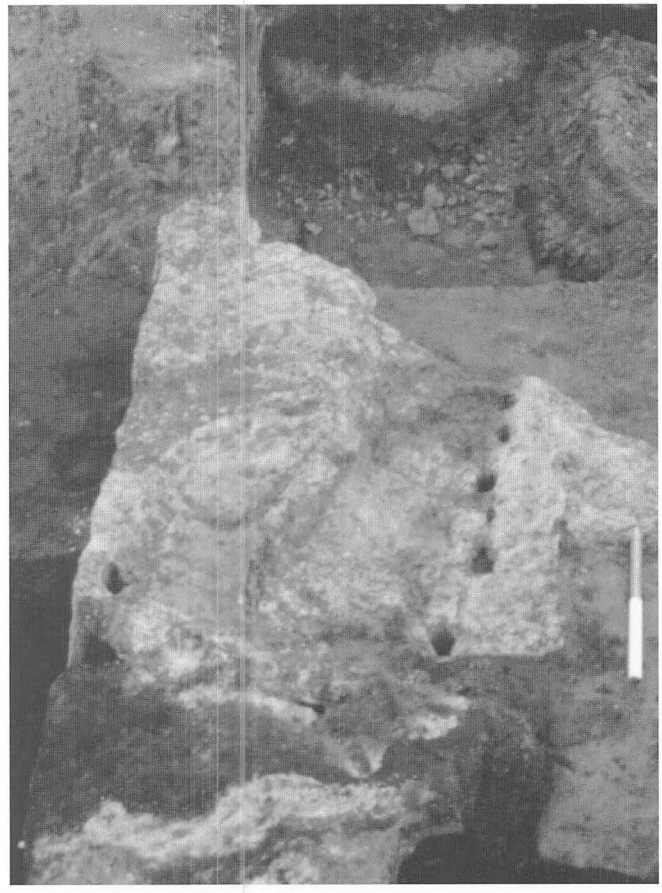

Fig. 6. Lerovn, hvor hullerne til vidjerne, der har båret ovnkappen, er bevaret. Foto: L. Andersen.

kødet hindeknæ og strand annelgræs. Prøven indeholdt imidlertid også havre evt. tærskeaffald, som kvæget har fået som fodertilskud. Tilstedeværelsen af gødningen på dette sted tyder på, at kvæget enten må have græsset i umiddelbar nærhed, eller at de er taget ind for vinteren og fodret med bl.a. marskplanter.

Midt i feltet lå en anden interessant affaldsgrube. Udover almindelig køkkenaffald som f.eks. forkullet korn, dyre- og fiskeknogler samt et lag af blåmuslinger, indeholdt gruben et lag af rene menneskefækalier. Disse giver os et vist indblik i, hvad befolkningen har spist. Prøven indeholdt små fiskeben, rester af korn og en hel del klinte. Klinte er en giftig ukrudtsplante er findes i byg- eller rugmarker. Den store tilstedeværelse af klinte vidner om en dårlig kornkvalitet.

Over affaldsgruben lå et hus (HUS 2) repræsenteret af diverse gulv- og smudslag samt en nord-syd gående trævæg, der udgjorde husets østvæg. Over huset lå en flot ovn, 1 m bred og mindst 1,5 m lang. Ovnkappen var opført over et skelet af trævidjer, hullerne til disse var bevaret (fig. 6). Foran ovnen lå en grube med en del plantedele f.eks. markukrudt (klinte og almindelig pengeurt), strandengsplanter (harrild, strand annelgræs og strandgåsefod) samt havreklid og lyngkviste og frø fra sumpstrå. Gru-

bens indhold må have været brugt til brændsel.

I søgegrøften mod syd lå HUS 3 repræsenteret ved diverse gulv- og smudslag samt en mulig væggrøft. Samtidig med huset var den før omtalte matrikelgrøft, der har adskilt to grunde. Grøften var ca. 75 cm dyb, og lagfølgen var forskellig på hver side af den. I midten af 1200-tallet blev grøften fyldt op, og sandfundamentet til den sydlige klostermur etableret.

HUS 4 lå umiddelbart over HUS 2 og indeholdt diverse gulv- og smudslag. I det forholdsvis lille udgravningsfelt, kunne der ikke siges noget sikkert om husenes udstrækning eller konstruktion.

Fra slutningen af middelalderen eller begyndelsen af renæssancen var HUS 5, der blev konstateret i søgegrøften mod syd. Husets østvæg har hvilet på syldsten og gulvet var af stampet ler. Husets udstrækning kunne ikke erkendes. Dette hus, der lå syd for klosterområdet, kan evt. være ét af de huse, som klostret i 1507 mageskiftede med byen, hvorved klostret fik vejen vest for klosteranlægget.

Keramikken udgør, som forventet, den største fundgruppe. Over 3800 potteskår kan indsættes i en stratigrafisk lagfølge fra midten af 1100-tallet og frem til slutningen af 1500-tallet. Keramikken består af såvel hjemlig produceret som importeret gods. Andre større fundgrupper udgøres af glas såvel drikkeglas som rudeglas. Rudeglasset er ofte farvet eller bemalet i smukke mønstre.

Jernslagger udgør en anderledes tungtvejende fundgruppe. Næsten 135 kg jernslagger blev indsamlet. Slaggerne lå dels spredt i lagene dels genbrugt i ovnkonstruktionerne. Selvom der ikke blev fundet direkte beviser for en smedevirksomhed, må en sådan have befundet sig i umiddelbar nærhed.

Af de mere personlige genstande kan nævnes en dobbeltkam, to ornamenterede knivskafter - det ene af ben, det andet af jet - samt et forgyldt bogbeslag. Mange andre genstande er i skrivende stund ved at blive konserveret. Højt på ønskesedlen står en bearbejdning af keramikken og det øvrige genstandsmateriale.

Sommerens udgravning gav, på trods af de forholdsvis få undersøgte kvadretmeter, mange nye interessante oplysninger om Ribe Gråbrødrekloster. Sammenholdt med udgravningen i 1993 mener vi nu at have et godt kendskab til et forholdsvist stort område i Ribes vestlige bydel: Den tidlige bebyggelse tilbage til engang i 1100-tallet, klostrets afgrænsning og bygninger, hvoraf størsteparten forsvinder ved reformationen - middelalderens slutning.

Byggeprojektet på grunden, Nygade 10, er senere blevet opgivet. Ved et evt. kommende anlægsarbejde, vil der måske blive mulighed for at få endnu en bid af Ribe Gråbrødrekloster.

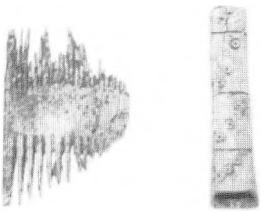

Fig. 7. Dobbeltkam og ornamenteret knivskaft. Foto: L. Andersen.

Lis Andersen, cand. mag., den antikvariske samling i Ribe.

NOTER

1. AnnDan s. 109, s. 152 og s. 201.
2. DiplDan 1 VI 30.
3. Nielsen, I. 1979.
4. Dels i 1902 sag nr. 1 M 77 D dels i 1993 ASR 1015.
5. Kinch, J. 1869 s. 427-28 samt Thorup, P. N. 1833 s. 18 - 19.
6. Jantzen, C., J. Kieffer-Olsen og P. K. Madsen 1993.
7. Kieffer- Olsen, J. endnu upubliceret artikel i tidskriftet Hikuins bind om klostre.
8. ASR 1095.
9. Dateringen bygger dels på keramik dels på to mønter.
10. Nielsen I. 1985 s. 143.
11. Analyserne blev foretaget af J. Poulsen, der bl.a. undersøgte for kornstørrelsens ensartethed (uensformighedstal), mængden af lerpartikler (sandækvivalent) og bæreevne (komprimeringsgrad).
12. Prøverne er gennemgået af Jan Andreas Harild på Nationalmuseets Naturvidenskablige Undersøgelser (NNU).

LITTERATUR

Annales Danici medii ævi. Udgivet ved Ellen Jørgensen. København 1920.

Diplomatarium Danorum. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938.

Jantzen, Connie, Jakob Kieffer-Olsen og Per Kristian Madsen: De små brødres hus i Ribe. *Mark og Montre 1994*, s. 26 - 36.

Kinch, Jakob: *Ribe Bys Historie og beskrivelse indtil Reformationen.* Ribe 1869.

Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe.* Århus 1985.

Nielsen, Ingrid: *Ribe bys jordebog.* Esbjerg 1979.

Thorup, P. N.: *Antiqvariske Bidrag til Ribe-Byes Beskrivelse, Efterretninger angaaende Byen Ribe udgivne som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe-Cathedralskole 1833.* Ribe 1833.

Jydepotter under gulvet

- et anderledes fund

Af Jens Sørensen

Der er efterhånden gjort mange fund af jydepotter under gulve i forbindelse med renovering af trægulve og modernisering af gamle huse i det sydvestjyske område. De kendte fund af jydepotter og andre lerkar fra perioden 1925-1984 er tidligere beskrevet indgående af Knud Jensen i to omgange[1].

Fundkonteksten har ikke på noget tidspunkt givet en entydig forklaring på fænomenet. I det væsentligste synes to forklaringer at kunne gøre sig gældende. Den første begrundes i en placering med henblik på at opnå en akustisk effekt; pottens hulrum skulle »frembringe klang« under dans, eller når plejlen ramte logulvet under tærskning. Den anden forklaring tager udgangspunkt i en magisk forestilling om den nedsatte pottes og/eller indholdets beskyttende effekt, en form for »byggeoffer« eller votivgave om man vil.

Kun yderst svage fundspor kan indikere, at jydepotterne har været placeret således, at de kunne anvendes til praktiske formål eller fungere som beholder i et genoplukkeligt skjulested. Dog synes denne mulighed kun at forekomme realistisk i gulve med brædder uden not og fjeder.

I sensommeren 1996 tog Jørgen og Inger Slivsgaard fat på sidste etape af deres gennemgribende renovering af Inger Slivsgaards barndomshjem »Løvborg«, Tøndingvej 9, i Tistrup[2]. De var nu nået til stuehusets vestende. Gennem en årrække har Slivsgaards gennemført en række forbedringer af det gamle stuehus, der antageligt er bygget i 1850'erne. De sidste anstrengelser i denne proces havde til formål dels at sammenlægge et nordvendt kammer med en sydvendt stue samt at sænke gulvniveauet ved afgravning for at give plads til isolering under et nyt gulv. Med undtagelse af netop disse rum havde Ingers far, Mads Christian Gravesen, i forbindelse med tidligere ombygninger og moderniseringer af huset, foretaget flere opgravninger uden at være stødt på noget.

Det var i forbindelse med afgravningen af afretningslaget under det tidligere gulv, at Jørgen Slivsgaard og et barnebarn d. 31. oktober 1996 stødte på nogle teglsten, som i første omgang blev tolket som resterne af et tidligere flisegulv af tegl eller en fundamentsrest. Gulvet, der blev fjernet inden afgravningen, var støbt af beton, udlagt ovenpå et afretningslag eller opfyld af murbrokker og småstenet grus. »Løvborg« ligger i øvrigt på en grusbanke, hvorfra der på stuehusets haveside mod syd er en niveauforskel på ca. 1/2 m samt en mindre hældning på græsplænen som følge af den bortgravning, der i Mads Christian Gravesens tid tjente som vejfyld[3].

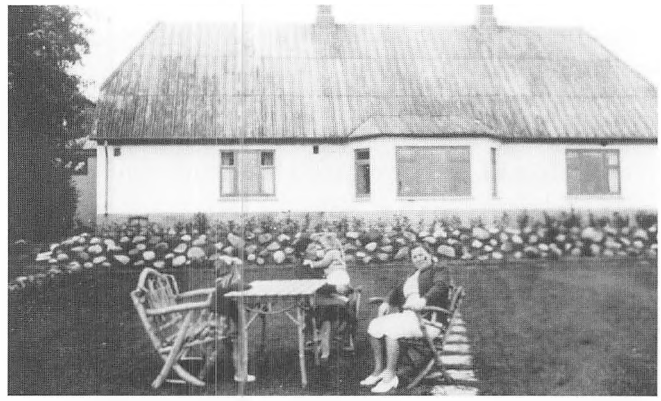

Fig. 1. »Løvborgs« stuehus set fra syd, som det tog sig ud omkring 1945. Niveauforskellen fremkommet ved grusgravning til vejfyld ses tydeligt i det stenklædte bed foran huset.

Teglstenene blev forsigtigt frilagt. To parallelt anbragte teglsten viste sig at dække over en nedsat jydepotte. Fænomenet gentog sig senere samme dag, og i begge tilfælde viste det sig at være dæksten til to »murede gruber«, der hver indeholdt en jydepotte.

Som nævnt i indledningen, synes en af forklaringerne på sådanne nedsatte potter at være et okkult fænomen. I den forbindelse forekom det interessant, at Slivsgaards svigerdatter efter fundet af de to første jydepottegruber hævdede, at der var »noget mere og noget andet« under gulvet. Svigerdatteren, Ruth Ropiha, er maori, en polynesisk folkestamme, der ofte forbindes med clairvoyance. Ligeledes hævdede hun vedholdende, at husets forgang også rummede noget. Her blev der, som det senere skal berøres, fundet en vinkelret stensamling, der må tolkes som en syldstensrest i en fundamentsgrøft.

Svigerdatterens påstand viste sig at holde: Ved den fortsatte afgravning dukkede den tredje grube op dagen efter, d. 1. november. Denne grube var, som det havde været tilfældet med nr. 2, »forseglet«, men med tre parallelle dæksten. Den kunne ikke frilægges fuldstændig, idet grubens sydvestre hjørne, svarende til ca. ¼ af den samlede overflade, lå under en skillevæg til husets forgang.

Fig. 2. De frilagte dæksten over de tre første jydepottegruber set fra øst mod forgangen. I forgrunden ses grube nr. 1. I hjørnet til højre grube nr. 2 og til venstre i billedet grube nr. 3. Under cementgulvsresten, der tjente til fast bund for afstivning af loft, gemte sig grube nr. 4. Bemærk aftegning på væggene for tidligere gulvniveau samt vandretliggende teglstenslag under muren. Det rå stykke murstensvæg til venstre i billedet markerer placeringen for den nedtagne, trekantede (!) skorsten, der vinkelret ud fra bagvæggen dannede linien for den fjernede skillevæg. Foto: Jens Sørensen.

Da museet kom til stede, havde familien naturligt nok forsøgt at kigge ned i hver af de tre gruber, men i det store hele fremstod jydepottegruberne uberørte, da der endnu lå dæksten over grube nr. 1 og 3 og delvis over grube nr. 2. I grube nr. 3 var der således ved undersøgelsens start kun en ganske lille del af jydepottens mundingsrand synlig gennem et hul, fremkommet ved en afbrækket del af den yderste dæksten. Omridset af dækstenene på denne grube var endnu kun delvis synlige. Det stod hurtigt klart, at grube nr. 1 var langt den største i omkreds, idet kun krukkens bund kom til syne, da den ene dæksten blev fjernet.

Fig. 3. Jydepottegrube nr. 3, der viste sig at have kvadratisk form. Et borttaget hjørne af en dæksten afslører en sort jydepotte nede i gruben. Bemærk det retvinklede hjørne. Foto: Jens Sørensen.

I grube nr. 2 kunne hele jydepottens mundingsrand ses, da de tre dæksten blev fjernet. Men pottens ydre var delvis skjult af grubens indadhvælvede sider. Potten kunne med andre ord ikke tages op, før der blev fjernet sten fra de to første »skifter«.

Ved den efterfølgende undersøgelse blev det konstateret, at grube nr. 2 havde tilnærmelsesvis cirkulær form med hvælvede sider. Tre dæksten af almindelig teglstensstørrelse var anbragt side om side for at dække grubens åbning. Den øverste del af gruben må følgelig være muret op, efter at jydepotten er sat ned i gruben. I bunden af gruben lå en teglsten, hvorpå jydepotten var placeret.

Grube nr. 3 lå, som ovenfor nævnt, delvis skjult under en bærende skillevæg, og havde således oprindelig ligget under denne langsgående skillevæg, der udgjorde den ene side i en trekantet skorsten, som Slivsgaard havde fjernet. Grubens placering i forhold til den bærende skillevæg beviser, at placeringen af grube nr. 3 ikke har været dikteret af kammerets væggrænser. Gruben og jydepotten kan således være ældre end huset eller i det mindste indretningen i husets vestlige del.

Grube nr. 3 adskilte sig fra nr. 1 ved at være tilnærmelsesvis kvadratisk i fladen, 23 x 20,5 cm. Den havde lodrette sider ligeledes af brændte sten. Siderne udgjordes af to »skifter« på højkant. Også her var fugerne lagt af fugtigt ler, der havde dannet sammenkittede fuger ved sammenpresningen af stenene.

Mens jydepotterne i grube nr. 2 og 3 var nye og endnu glinsende, adskilte den store jydepotte i grube nr. 1 sig ved at være brugt og med tydelige spor herpå. Endelig adskilte den sig også ved at have et hul formet som en udadgående studs i bugen, hvori der sad en lerprop. Potten må efter størrelse og udforming antages at være en flødegryde.

Inger Slivsgaard og svigerdatteren tog selv potterne op. De viste sig alle tre at være uden indhold. Hos to mindreårige børnebørn havde der tydeligvis nok været forventninger til, at en tidligere ejer af »Løvborg« havde gemt noget til sine efterkommere.

Den største af jydepotterne havde som den eneste ingen dekorationer på den udvendige side og fremtrådte med en lysgrå overflade. Hvorvidt det har været tilfældet indvendig kunne ikke afgøres p.g.a. pottens brug. Potten fra grube nr. 2 var den næststørste af de tre første fund og havde den mest udprægede kuglepottefacon. Den var ganske sort og bar ikke spor efter brug. Såvel udvendig som indvendig var den dekoreret med »glåsninger« bestående af ovale ringe, der griber ind i hinanden. Ovenover disse var et bånd af to krydsende bølgelinier. Den indvendige dekoration bestod ligeledes af ovale ringe, der dog ikke rørte ved hinanden.

Jydepotterne fra grube nr. 3 og 4 havde visse lighedstræk ved en markant udadkravet mundingsrand og en udpræget skarp overgang mellem skulder og bug. Potte nr. 3, der var fundets mindste, bar også ovale »glåsninger« på skulderpartiet. De formede sig som gentagelser inden i hinanden. Indvendig var der ingen dekorationer. De udvendige

Fig. 4. Området med de tre første jydepottegruber og de optagne jydepotter i baggrunden. Fra venstre den mindste jydepotte fra grube nr. 3. I midten den store jydepotte fra grube nr. 1 og til højre i billedet den mellemste jydepotte fra grube nr. 2. Længst i baggrunden forgangen, hvor der sidenhen dukkede syldsten op. Foto: Jens Sørensen.

»glåsninger« på den fjerde og sidste potte havde form som rette vinkler på en lige linie fordelt på hver en kvart side af skulderpartiet adskilt af en lille rektangulær, sammentegnet »glåsning«. Indvendig formede bundornamentikken sig som et felt med ovale aftegninger omgivet af fire tilsvarende felter, der tilsammen dannede en tilnærmelsesvis cirkulær dekoration.

Potterne synes at være placeret i gruben med omtanke. Således stod jydepotten i grube nr. 3 på en flad, hvid natursten. De to andre var blevet hensat på brændte sten.

Efter afgravningen af hele gulvfladen i det tidligere kammer og stue stod der en rest tilbage af det gamle cementgulv. Den lod sig ikke umiddelbart fjerne, da den dannede fast underlag for en understøtning, der midlertidig skulle erstatte den fjernede skillevæg. Fire dage senere fik Slivsgaard anbragt en jernbjælke på loftet som en selvbærende konstruktion for det nye loft. Herefter kunne man fjerne understøtningen og gulvresten, hvorved en fjerde og sidste grube kom til syne.

Samme mønster gentog sig her. Tre parallelle dæksten »forseglede« en opmuret grube af brændte sten. I gruben gemte sig en fjerde og ny jydepotte, der dog havde en mindre revne i mundingsranden opstået under brændingen. Grubens form viste sig efterfølgende at være nærmest oval. Blandt de tidligere registrerede fund af jydepotter under gulve er der kun én gang tidligere fundet fire jydepotter i samme rum[1].

Dækstenene »forseglede« i alle fire tilfælde gruberne ved at være lagt og herefter presset ned i det fugtige ler, der efterlod centimeterhøje fuger, da dækstenene blev fjernet.

Grube nr. 1, der rummede den største af de fire jydepotter, var naturligvis også den dybeste. Bunden af potten blev, mens den endnu stod i gruben, målt til 69 ½ cm under det fjernede gulvniveau. En medvirkende årsag til, at denne grube blev fundet først, var nok, at dækstenene kun lå 13 cm under det gamle cementgulv. Pottens mundingsrand stod 39 cm under gulvniveau.

Dækstenene over grube nr. 2 lå 22 cm nede og dermed lidt dybere. Bundniveauet på jydepotten i denne grube blev målt til 63 cm. Pottens mundingsrand måltes til 40 cm i forhold til det fjernede gulv. Selv om denne potte ikke var så stor, stod den altså omtrentlig lige så dybt som nr. 1.

Over grube nr. 3 lå de tre dæksten 20 cm under

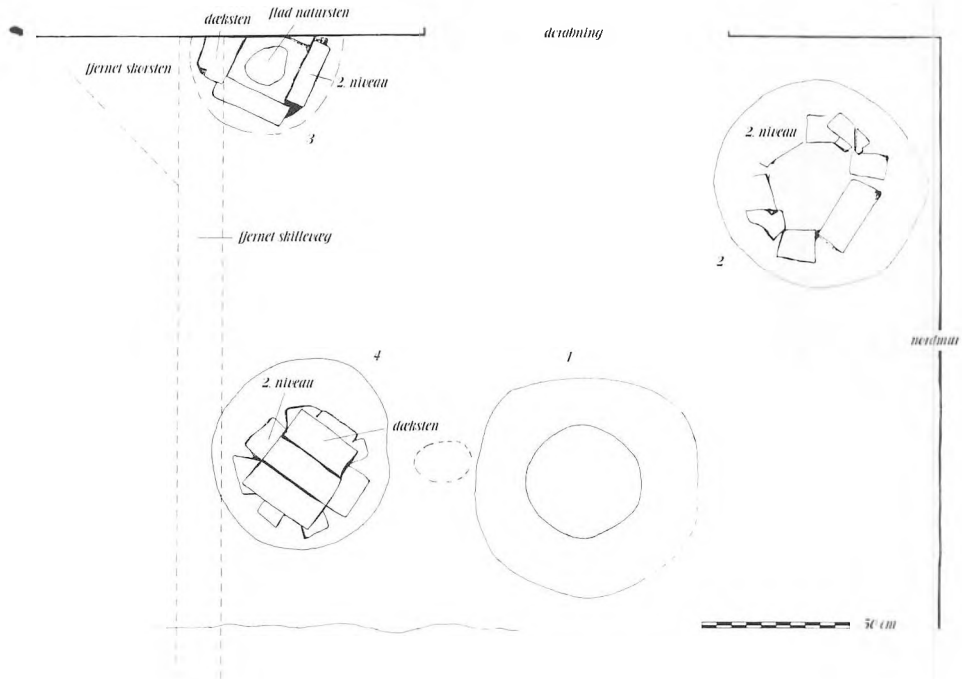

Fig. 5. Plantegning der viser den indbyrdes placering af de 4 jydepottegruber, efter at den fjerde og sidste grube var blevet frilagt. Fyldskiftet, der markerer nedgravningen til jydepottegrube nr. 4, viser, at denne ligesom nr. 3 blev opmuret før den nu fjernede skillevæg blev etableret. Nederst i tegningens venstre hjørne markerer en tynd linie et svært erkendeligt fyldskifte, der ender diffust mod højre. I grube nr. 1 blev der fjernet flere skifter, før den store jydepotte kunne tages op. Derfor er grubeåbningens omkreds tegnet uden markering af teglstenene. Opmåling og tegning: Jens Sørensen, 1996.

det opbrudte cementgulv. Her blev bundniveauet på jydepotten ikke målt, men grubens bund måltes til 50 cm under det gamle gulv.

Niveauforskellen på det gamle gulv og dækstenene over grube nr. 4 blev målt til 22 cm. Grubens bundniveau var 57 cm under det gamle gulv. Jydepotten var 16 cm høj og udnyttede således kun ca. halvdelen af grubens højde, når dækstenenes tykkelse på ca. 6 cm fratrækkes.

Fundet af de 4 nedsatte jydepotter på »Løvborg« har frembragt en hidtil ukendt og ikke tidligere dokumenteret fundkontekst. I det sydvestjyske område er der så vidt vides ikke tidligere påtruffet jydepotter under gulve, hvor potterne har været skjult og beskyttet i en opmuret grube, tillukket med dæksten. I fundet fra »Løvborg« er gruben repræsenteret ved to former, en cirkulær og en kvadratisk.

Fælles for gruberne er, at de alle fire var bygget op at teglsten. Mens den kvadratiske grube (nr. 3) bestod af fuldkantede og tilnærmelsesvis hele sten i to »skifter« på højkant og uden forbandt, så var de tre øvrige gruber muret op udelukkende af ukurante teglstykker, men med en vis form for forbandt og med kuppelformet facon. For de tre runde gruber gælder, at jydepotterne er sat ned i gruben, før de sidste skifter blev lagt på i våde lerfuger. Tre gruber afsluttedes med tre dæksten, mens den største af gruberne, nr. 1, kun dækkedes af to sten og som følge heraf også havde den mindste åbning, skønt den rummede den største af potterne. Der synes ikke at være belæg for en kronologisk opdeling af de to grubetyper, ej heller når de respektive jydepotter tages i betragtning.

De tre runde gruber, nr. 1, 2 og 4, var opmuret af henholdsvis syv, fem og fem skifter foruden dækstenene. Karakteristisk for alle fire gruber var, at dækstenenes længderetning var orienteret omtrentlig NV-SØ, dog mest udpræget for gruberne nr. 2 og 4.

Efter fundet af den fjerde og sidste jydepottegrube blev der lejlighed til at rense fladen af. Trods den småstenede fyld blev det herved muligt at dokumentere omridset af de fyldskifter, der markerede nedgravningerne til gruberne. Disse optrådte ikke overraskende som tilnærmelsesvis cirkulære aftegninger omkring gruberne.

Der kan ikke være tvivl om, at jydepottegruberne er blevet »forseglet« med dæksten for ikke at skulle anvendes, ligesom der p.g.a. den overhvælvede kuppel med den indsnævrede åbning ikke kan være tale om en praktisk opbevaringsgenstand til at hengemme ting i. Hverken gruber eller potter kan derfor tillægges noget praktisk formål.

Fig. 6. Jydepottegrube nr. 4 med de uforstyrrede dæksten. Grubens nedgravning markeres af et rundt fyldskifte i overfladen. Foto: Jens Sørensen.

To hypoteser om de nedsatte jydepotter kan gendrives med Tønding-fundet. Vi kan se bort fra hypotesen om den akustiske effekt som følge af grubernes tildækning og »forsegling« med dæksten. Jydepotternes manglende indhold, der skulle relatere til en magisk kraft, gendriver i dette tilfælde også hypotesen om den magiske effekt. Tilbage bliver den hypotese, at jydepotterne blev sat ned som votivgaver, sandsynligvis omkring midten af 1800-tallet.

Men hvem satte dem ned? Vel næppe andre end husbond selv havde adgang til i sit eget hus at foretage en sådan handling og forberedelserne hertil med at opbygge gruberne. Det har omkring de mange registrerede fund, ca. 20 i det sydvestjyske område, ikke været forsøgt at se disse i sammenhæng med pottefremstilling.

Jørgen Slivsgaard har berettet, at der på marken V-NV for gården undertiden, når der pløjes dybt, kommer jydepotteskår op. Efter Slivsgaards oplysninger at dømme, synes de store forekomster af jydepotteskår at indikere, at her ikke alene er tale om henkastning af ødelagte husholdningspotter. Hertil er mængden for stor. Således havde Slivsgaards svigerfar indsamlet tre-fire æblekasser med skår fra området. Der synes snarere at være tale om fejlbrændingsaffald og efterfølgende ituslåede potter, skønt Jørgen Slivsgaard husker de mange skår som grålige og ubrændte.

Endvidere har Slivsgaard berettet, at han, i forbindelse med en ombygning af maskinhuset, der ligger umiddelbart NØ for stuehuset, stødte på en lille lerkule opbygget af rødbrændte munkesten. I det ene hjørne lå en sammenklappet blålersklump, sandsynligvis beregnet for jydepotteproduktion. Lerkulen blev ikke fotograferet eller på anden måde dokumenteret.

Af folketællingslisten 1787 fremgår, at der på »Løvborg«, foruden husbond, Christen Nielsen, hans kone og børn boede en 38-årig, ugift »grydepige«[5]. Af de øvrige folketællinger fremgår det ikke, at erhvervet skulle være fortsat, hvilket næppe kan være tilfældet, når der skeles til samtidens afsætningsmuligheder og fortjeneste ved denne beskæftigelse i området.

Hvorom alting er, så forekommer det sandsynligt, at der har været fremstillet jydepotter på »Løvborg«. Det er næppe heller urimeligt, at sætte gruberne og de nedsatte jydepotter i forbindelse med denne produktion og folkene på »Løvborg«, der var afhængige af vellykkede brændinger og gode afregninger for deres produktion. At forestille sig disse jydepotter sat ned i kammeret, hvor den ugifte grydepige boede, er nok at bevæge sig ud over fundkontekstens udsagnsevne. Dertil kommer, at folketællingens oplysning ikke harmonerer med den traditonelle opfattelse af husets alder, som det er beskrevet i indledningen, såfremt nedsættelsen skulle være sket i sammenhæng med stuehusets opførelse. Der er dog intet til hinder for, at det nuværende »Løvborg« ikke ligger samme sted som en tidligere omtalt beboelse.

En sidste oplysning skal da også føjes til Tøndingfundet. Under forgangens cementgulv dukkede der, som nævnt tidligere, en vinkelret stensamlign op. Efter en hurtig afrensning fremtrådte stensamlingen som en fundamentsrest, hvorpå der dog ikke direkte blev konstateret mørtel- eller teglstensrester. Besigtigelsen efterlod dog ikke den mindste tvivl om, at der her var tale om en syldstensrest, omend den forekom beskeden med hensyn til såvel dybde som materialestørrelse. Under forudsætning af, at der har været tale om en fundamentsrest, så har de fire jydepottegruber befundet

Fig. 7. »Løvborg«: Luftfoto af »Løvborg« set fra sydøst omkring 1960. Jydepottegruberne blev fundet i det værelse, der bag den synlige østgavl vender ud mod gårdspladsen. Det er på den »lyse« mark bag træerne ved stuehuset, at Slivsgaard undertiden har pløjet potteskår op.

Fig. 8. Den store flødegryde fra grube nr. 1. Bemærk tudstudsen nederst i venstre side. Heraf kunne "skummetmælken" aftappes, når fløden havde samlet sig øverst i potten. Foto: Inger Slivsgaard.

sig øst for og dermed udenfor det oprindelige hus. Men er det nuværende hus opført omkring midten af 1850'erne, som det fortælles, kan gruberne med deres indhold - tre helt nye potter og én brugt - godt være etableret som et byggeoffer forud for opførelsen/ombygningen, hvor det vestlige kammer var forbeholdt en grydepige.

Den store jydepotte - flødegryden - fra den første grube pryder nu den istandsatte stue, mens de tre øvrige jydepotter i respekt for den oprindelige hensigt igen blev sat ned i gruberne.

Jens Sørensen, museumsleder, Ølgod Museum.

NOTER

1. Jensen 1962, s. 389-427 og Jensen 1984, s. 75-94.
2. Matr. nr. 4, Tistrup sogns mellemste del.
3. Stednavnet »Løvborg« tolkes som bjerg eller banke i Kristensen 1944, s. 268.
4. Jensen 1984, s. 76f.
5. Jeg er tak skyldig til museumsinspektør Mette Guldberg, Fiskeri- og Søfartsmuseet, der venligst har stillet sit indsamlede materiale om »Løvborg« til min rådighed.

LITTERATUR

Jensen, Knud: Jydepotter under gulve i gamle stuehuse. *Fra Ribe Amt, 1962,* bd. XV Hefte III, Esbjerg u.å., s. 389-427.
Jensen, Knud: Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger. *Mark og Montre, 1984,* 20. årg., Esbjerg u.å., s. 75-94.
Kristensen, H.K.: *Øster Horne Herred.* Esbjerg 1944.

Om Varde Å

Af Mariann Ploug

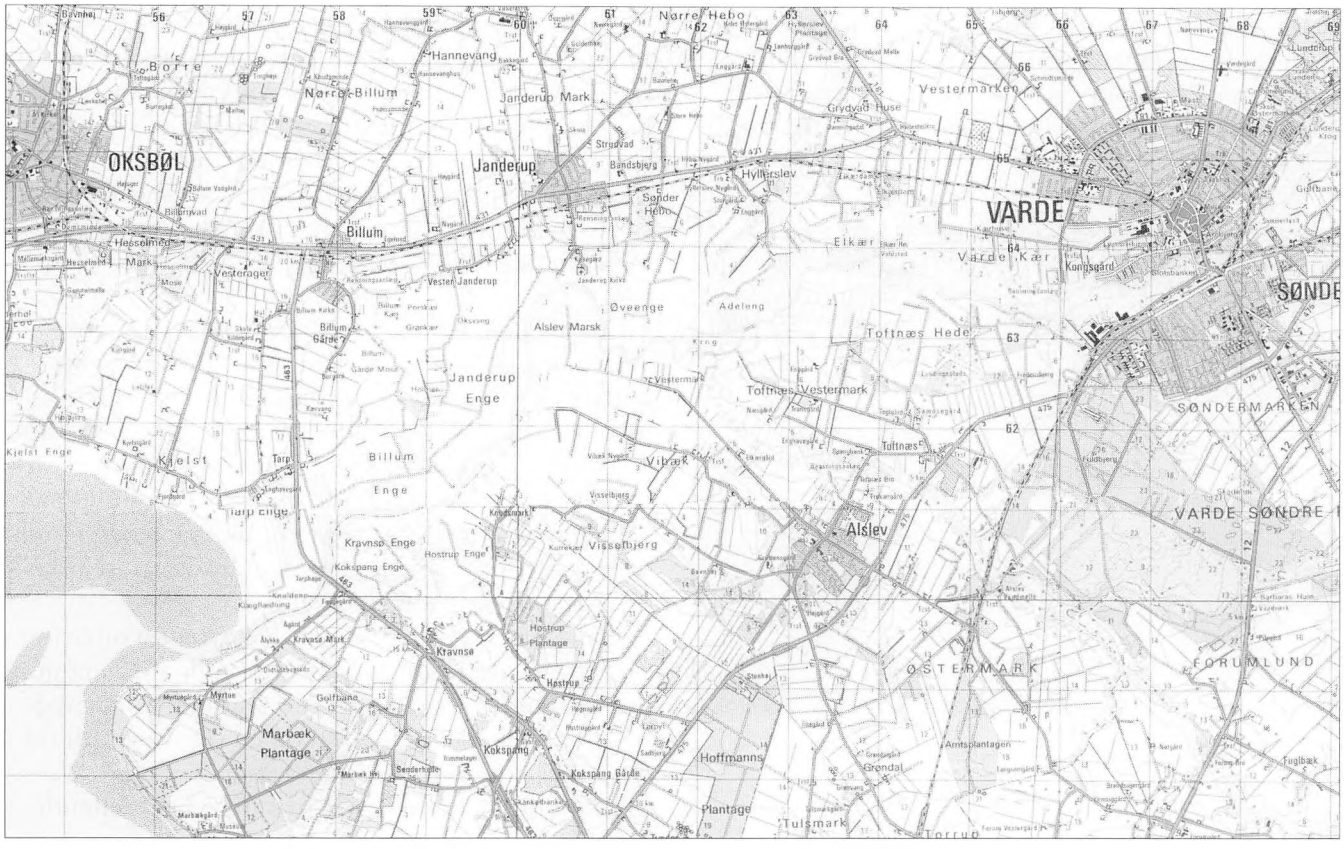

Fig. 1. Varde Å og dens omgivelser fra Varde til Vadehavet. © Kort & Matrikelstyrelsen (A. 203-97).

I en gammel købstad som Varde har åen gennem århundreder haft stor indflydelse på mange af livets forhold. Det lå derfor lige for at bruge åen som et bærende element – et blåt bånd gennem udstillingen, som Varde Museum arrangerede i forbindelse med byens jubilæum i 1992. Desværre måtte idéen opgives, da det viste sig, at beskrivelser om åen var sparsomme og meget spredte; men interessen for åen var vakt.

Da en gruppe fra Den Sociale Højskole i Esbjerg meldte sig året efter for at høre om museet havde nogle projekter, de kunne arbejde med, blev åen accepteret som emne. Der var en del udskiftning i gruppen, som til sidst bestod af en enkelt mand. Alligevel kom der gode resultater ud af arbejdet. Et emnekartotek, som gruppen havde udarbejdet, blev overdraget til museet, og en turistfolder om seværdighederne langs Varde Å blev sat i produktion af byens turistbureau.

En henvendelse i det tidlige forår 1996 fra Skov- og Naturstyrelsen om, hvorvidt museet kunne engageres til at udarbejde en kulturhistorisk redegørelse om forholdene langs Varde Å fra byen til Vadehavet, blev en kærkommen lejlighed til igen at rette søgelyset mod åen. Rapporten skulle afleveres allerede med udgangen af juli måned, så den genvakte interesse kom meget på tværs af museets allerede planlagte arbejde. Dette gav anledning til visse overvejelser, der rakte ud over den givne situation. Skulle vi benytte os at fremmed arbejdskraft, eller var vi bedre tjent med selv at gennemføre projektet?

For en arbejdsløs ville det være fint at få arbejde selv som korttidsansat. Forskelligartede opgaver på mange museer giver kvalificerende erfaring - og løn. På den anden side vil en fastslået praksis med skiftende, projektansatte medarbejdere bevirke, at der ikke oprettes så mange faste stillinger.

For museet rummede denne mulighed heller ikke udelukkende fordele. Det er rart at blive aflastet i det daglige arbejde, hvis det faste personale er

i gang med omfattende opgaver, og det kan være nødvendigt at overlade afgrænsede projekter til fremmed arbejdskraft, så alt kan nåes til tiden. Vælges en sådan løsning, må man imidlertid ikke være blind for, at de løst ansatte tager både viden og erfaring med fra museet, når de rejser ved projektets afslutning. Endelige har museet god brug for de personlige kontakter, der etableres, når der arbejdes i lokalområdet.

Det var nok det sidste argument, der var udslagsgivende, da museet valgte at lade arbejdet gennemføre som en fællesopgave for museets inspektører. Nedenstående beskrivelse bygger på den udarbejdede rapport.

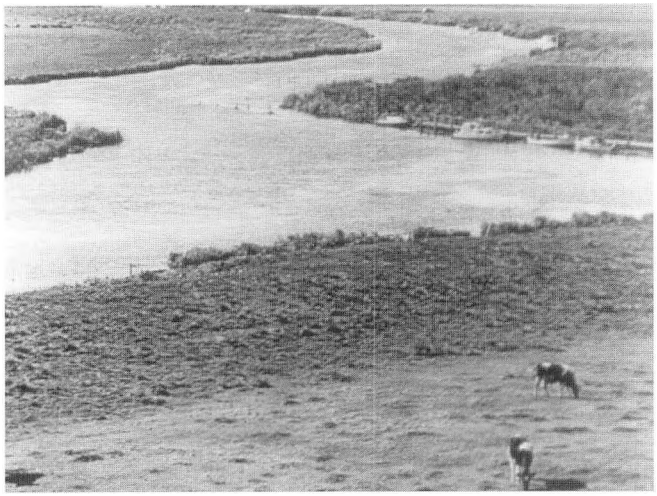

Fig. 2. Varde Å ved Janderup. Janderup lokalhistoriske Arkiv.

Varde Å har sit udspring på den jyske højderyg lidt vest for Jelling, hvor den begynder som Vandel Bæk. Et stykke af vejen hedder den Grindsted Å og først ved Ansager får den navnet Varde Å. Det nedre løb vest for Varde, som behandledes her, bugter sig i langsomme slyng gennem brede marskenge skabt af tidevandet siden den forrige istid, da landskabet her blev dannet. Tiden er ikke gået sporløst hen over åen, men den har som det sidste vandløb på hele kystlinien langs Vadehavet et frit løb uden regulering af diger og sluser.

Fra de ældste tider har åen spillet en væsentlig rolle dels som jagt- og fiskeplads, dels som transportvej. Næsten alle stenalderbopladser har ligget ved åer eller i nærheden af kysten, hvor disse fordele let kunne udnyttes - og langs Varde Å ligger bopladserne tæt. Efter agerbrugets indførelse omkring 4000 f.Kr. spredtes bosættelserne, og det blev muligt også at udnytte ressourcer som agerland og enggræs. Jernalderbopladserne langs højdedragene ved Hyllerslev, Billum og Oksbøl er gode eksempler på dette. Flere fund viser åens betydning som transportvej. Foruden guld- og sølvsmykker af hjemlig type er der fundet glas og perler fra Romerriget i jernaldergravene.

De naturskabte eksistensbetingelser har stort set været de samme for befolkningen i al den tid, der har boet mennesker i området, og udnyttelsen af de naturlige ressourcer har ikke ændret sig væsentligt fra jernalderen til vor tid - eller i hvert fald til begyndelsen af 1800-tallet.

I hele denne periode har de udstrakte engarealer været grundlaget for landbrug. Engene gav foder til kvæget dels som græsning om sommeren, men ikkemindst som hø, bjerget om sommeren til vinterfoder. Kvægholdet gav den gødning, der var forudsætningen for at få et godt udbytte af markerne i baglandet og måske endda tage ny jord under plov inde på lyngheden.

Varde har siden middelalderen været egnens administrative centrum - fra 1442 med købstadsrettigheder. Byen er vokset frem, hvor den vestjyske pranger- og studedrivervej krydser Varde Å. På dette sted er ådalen mellem bakkeøerne ganske smal, og trafikken har uden besvær kunnet passere her. Samtidig har åen været sejlbar næsten helt op til vadestedet, og det har øget byens strategiske og økonomiske muligheder.

Warwath og Warwik er gamle navne fra omkring 1100 på Varde. Forstavelsen, War- tolkes som et uopdyrket område, og endelserne -wath og -wik betegner henholdsvis et vadested og en vig. Warwath var et sikkert vadested, hvis man rejste over land. Warwik var et sted at ankre op, hvis man kom sejlende langs kysten.

I oplandet har der fra gammel tid været mange fritliggende gårde samt mindre klynger af gårde og huse, der ud langs åen lå på overgangen mellem de brede engdrag og det højere terræn på bakkeøerne. De få større landsbyer lå i betryggende afstand på den sydvendte skråning nord for åen, så man undgik de tilbagevendende oversvømmelser. Gårdene ligger stadig på rad og danner et bånd af bebyggelse langs kote 5,0.

Det mest iøjnefaldende fra middelalderen er de seks kirker, som alle ligger tæt ved åen. Fem af dem er delvist bygget af tufsten, en vulkansk dannelse, som forekommer i Rhinområdet. Tuf blev sejlet til de nederlandske byer Utrecht og Deventer ved Rhinens munding og derfra transporteret videre af danske skippere, som med deres fladbundede både kunne komme temmeligt højt op ad de jyske åer.

Langs strækningen fra Varde til Vadehavet findes fire voldsteder. De to lå umiddelbart sydvest for middelalderbyen. Den sydligste, Slotsbanken, hvor det yngste Vardehus engang stod, er stadig markant, mens banken for det første Vardehus dårligt anes

Fig. 3. Janderup Kirke set fra øst. Museet for Varde By og Omegn.

længere, da den er blevet bortgravet i forbindelse med åregulering. Derimod kan man stadig finde voldstederne Elkærhøj ved Janderup og Visselbjerg i Alslev Sogn ude i terrænet.

Vadestedet over åen ved Varde by var det store og sikre, men der lå andre længere ude mod kysten. De kunne dog kun passeres ved lavvande, og mest pålidelige var overgangene ved Janderup og Kjelst eller rettere Tarphage.

Det er oplagt at anlægge en bro, hvor der tidligere har været et vadested, for vejnettet er allerede på plads. Tidligt, før 1463, kom den første bro ved Varde. Den var forpagtet ud, indtil byen i 1819 anmodede om, at broen blev overtaget af landets almindelige vejvæsen. Anmodningen må være blevet accepteret, for i 1823 opførtes en helt ny træbro, efter at en stormflod i 1821 havde taget den gamle. Træbroen blev i 1908 erstattet af den betonbro, der stadig er hovedfærdselsåren fra nord til syd gennem byen. Med den voksende trafik i 1900-tallet blev presset på broen for stort, og Nybro eller Torvegadebroen blev taget i brug i 1934. Denne havde dog kun betydning for trafikken i selve byen, så rejsende fra oplandet måtte stadig ind til Varde for at komme over åen. Først i 1994 kom den seneste bro og omfartsvejen, der leder en væsentlig del af trafikken uden om byen. Herfra er der i øvrigt en fortrinlig udsigt over ådalen, både østpå mod byen og vestpå ud over engdragene.

I forbindelse med anlæggelsen af jernbanen blev det i 1894 bestemt ved lov, at der skulle føres en linie fra Billum over en jernbanedæmning ved Tarp til Esbjerg. Man var i planlægningsarbejdet opmærksomme på, at dæmningen skulle give fri passage til vandet i Varde Å. Loven blev ændret i 1900, så sidebanen til Esbjerg bortfaldt. Det var købmændene i Varde ikke kede af, for den vestlige bro ville betyde, at de mistede det store opland. Igen i 1918 gav Rigsdagen tilsagn om en banelinie mellem Billum og Esbjerg, men først i 1938 blev den hundrede meter lange betonbro, der i mellemtiden var blevet til en vejbro, udbudt i licitation. Tarphagebroen kunne benyttes fra 1940, og den har som bekendt også fri passage for åvandet.

Fra de vestligste sogne var der langt til Varde, og befolkningen har skudt genvej over åen, hvor lejlighed gav sig. Ved Tarphage var der overfart allerede i 1819, da den første bevilling til færgeri blev givet. Til etablering af færgefarten anskaffedes to både samt en pram til overførsel af kreaturer og vogne. Dette fungerede frem til 1839, hvor færgepram trukket ved hjælp af et slæbetov var en tidssvarende

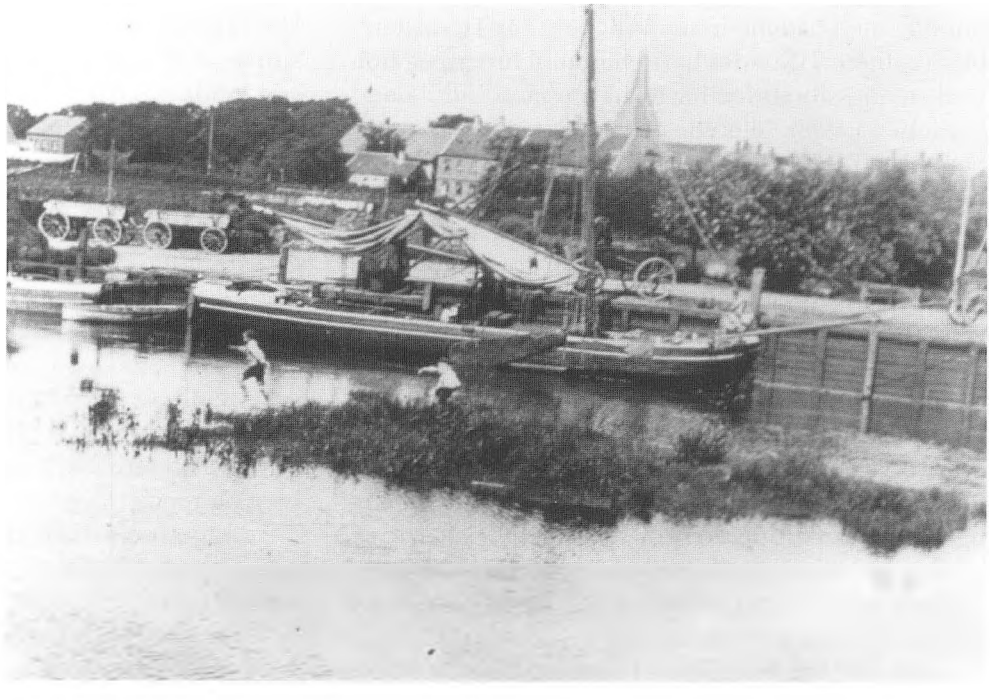

Fig. 4. Skibe i Varde Havn. Varde lokalhistoriske Arkiv.

Fig. 5. Grydvad Mølle. Janderup lokalhistoriske Arkiv.

løsning. Grænsen for færgeriets eneret gik fra mundingen af Varde Å til det gamle overkørselssted ved Janderup Kirke. Også her blev der givet bevilling til færgefart i 1819, men der synes kun at have været gang i persontransporten, som først blev nedlagt efter amtsrådsbeslutning i 1910.

Varde har aldrig været en søkøbstad, men alligevel er byen blevet besejlet omend med mindre fartøjer. Ladepladsen lå ved Pramstedet, hvor Laste- eller Laksegårdsbanken ude i åen dels gjorde den videre sejlads umulig, dels tjente som et naturligt losse- eller lastested for fartøjerne. Ved lavvande kørte man her vognene ud i åen, så de kunne holde side om side med bådene under arbejdet. I 1841, da åen blev reguleret, flyttedes havnen hen til broen, og bolværket langs åbredden havde havnestatus indtil nedlæggelsen i 1960. Allerede da jernbanen blev ført gennem byen i 1874-75, begyndte åen at miste sin betydning som transportvej, og efter Vestbanens anlæggelse i 1903 gik fragttrafikken på åen nærmest i stå.

I 1554 nævnes Vardes ladepladser første gang. Foruden byens beskedne havn samt anløbspladsen ved Janderup drejede det sig om Sønderside, Vesterside og Skallingkrog samt Hjerting. I de følgende århundreder indskærpes det gentagne gange, at okser skulle fortoldes i Ribe og ikke måtte udføres af Vardekøbmænd fra byens ladepladser. Hjerting skulle efterhånden helt overtage de egentlige havnefunktioner, og fra 1692 flyttedes Varde toldsted til Hjerting. Tolderen boede fortsat i Varde, og i 1699 var det endnu muligt for en skipper at blive toldekspederet i købstaden.

Varer, der blev fragtet på større havgående skibe, blev omladet til pramme og mindre både ude i Ho Bugt, så man undgik forsøget på at komme over Svineryggen ved indsejlingen til åen. De fleste af disse små fartøjer lossede varerne ved Janderup Kirke. Når vinden var god, kunne man sejle fra Hjerting til Janderup eller den anden vej »med en tid«, altså inden tidevandet vendte. Janderup fremhævedes i 1640 for den store sejlads og bekvemme indladning, og et kort stykke tid i 1680'erne var det muligt at få fortoldet varer ved ladestedet. Man regner med, at udskibningen af sorte potter sammen med den vanskelige sejlads op til Varde var væsentligt medvirkende årsager dertil.

Det har været fremme, at flytning af toldstedet skyldtes, at åen var blevet mindre sejlbar, men det kan ikke passe, da et skib på 6 læster, en normal størrelse til sejlads på åen, blev anholdt for smugleri ved Janderup i 1696. Kun på det sidste stykke fra Janderup til Varde måtte skibene i 1700- og 1800-tallet roes eller trækkes af folk, der gik inde på åbredden med reb over skuldrene. En trækbane eller gangsti fulgte bredden, og der var lagt planker over de vandløb og grøfter, som mundede ud i åen. Ud over okser i et vist omfang udskibede bønderne rug fra Janderup. I gammel tid var det stort set den eneste afgrøde, de havde mulighed for at producere til salg. Både fra Fanø hentede hedetørv, lyng og klyne samt hø til øens stigende forbrug. Endnu i 1911 kunne Fanø-småbåde en sjælden gang komme efter lyng og tørv.

Ved Kjelst havde man hele to ladepladser, én næsten ved udløbet af åen nær resterne af det gamle åløb mellem Tarphage og Knoldene og én direkte fra kysten ud til Ho Bugt. Allerede i 1672 kunne byggematerialer som træ, kalk, ved og sten, der

Fig. 6. Kalkovnen ved Pramstedet i Varde. Varde lokalhistoriske Arkiv.

brugtes meget af bønderne, frit losses på enhver plads, og når skibene kom med disse materialer til Kjelst Ladeplads, var det særligt i 1800-tallet mursten fra teglværkerne samt korn og andre landbrugsprodukter, de tog med derfra.

På strækningen fra Varde til Ho Bugt har åen ikke været spærret af vandmøller. Varde vandmølle lå længere oppe ad åen, hvor den blev grundlagt i 1537. Partboe Vandmølle lå også ved byen på det nuværende jernbaneterræn ved den vestlige ende af Varde station. Den gamle vej fra Varde til Hjerting dannede dæmning, og anlægget kan ses på matrikelkortet fra 1819. Møllen var opført i 1500-tallet som kornmølle, og fra 1702, til den blev nedbrækket i 1779, var den stampemølle.

Langs de mindre vandløb, der munder ud i Varde Å, har der ligget adskillige vandmøller. Den betydeligste har formentlig været Alslev Mølle ved Alslev Å, der altid havde vand nok til at drive møllehjulene. Møllen ligger sydøst for Alslev, hvor en af de gamle veje mellem Varde og Hjerting krydser åen. Den hører til blandt de ældste og eksisterede i hvert fald 1531. I dag drives et stort dambrug fra møllen. Det blev etableret i 1901 med 43 damme til ørredopklækning på engene neden for mølledammen.

Grydvad Vandmølle må regnes for den væsentligste på nordsiden af åen. Bygningerne ligger stadig ved Mariebæk ud til vejen mellem Varde og Nymindegab. Den tidligere mølledam får man også et godt indtryk af, selv om møllen ikke er i funktion mere. Det vides ikke, hvornår den er opført, men den skulle være ældre end Varde Vandmølle fra 1537.

Hesselmed Mølle, der lå tæt på Varde Å længere ude ved Lillebæk, var egentlig to eller tre forskellige møller. Den ældste kendtes allerede i 1532, der hvor nu Gammelmøllegård er med bagdammen som en lavning i terrænet. Hér lå den frem til 1788, da den blev erstattet af en vindmølle. Den nye vandmølle blev anlagt ca. 1850 med vejen mellem Oksbøl og Hesselmed som dæmning. Den blev nedlagt kort efter 1900.

I havet ud for Sønderho fandtes de såkaldte skælbanker, som bestod af ophobede skaller fra døde muslinger og snegle. Herfra blev de opgravede ladninger ført til byerne omkring Ho Bugt, hvor skallerne blev brændt til »skælkalk«.

Ved Pramstedet i Varde fandtes en permanent kalkovn, der først blev revet ned omkring 1935. Under Englandskrigen i begyndelsen af 1800-tallet skulle der have været en større kalkovn i Janderup, og efter erhvervstællingen i 1838 var der et kalkbrænderi i Alslev. Andre steder foregik brændingen af skallerne i små miler, der var bygget op af hedetørv lagt lagvis med muslingeskallerne. Ved brændingen blev limstoffet fortæret og kulsyren uddrevet af skallerne. Tilbage blev en blanding af tørveaske og brændt kalk, der kunne tjene som mergel.

Folk, der boede længere inde i landet, hentede skallerne fra skælbådene ved ladepladserne og brændte selv. Blev muslingekalken brændt i dertil indrettede ovne, kunne den bruges til mørtel eller som en udmærket murkalk, og denne var før i tiden den eneste, man brugte på Vestkysten. Kalkbrændingen var så omfattende, at kalken kunne udføres til andre egne, men interessen for den aftog, da jernbanen kom, og transportomkostningerne på mergel derfor gik ned.

Fig. 7. Teglværk ved Alslev. Alslev Sognearkiv.

Til brænding af teglsten kunne anvendes to slags grundmaterialer, ler og klæg, som enten blev brugt rent eller i forskellige blandingsforhold. Klægstenene blev anset for de bedste, og det siges, at teglsten af klæg kunne benyttes flere gange. Klægen blev gravet i marskengene, mens leret kom fra de højere liggende jorder inde i landet.

Den ældste beretning om teglsten af klæg stammer fra 1758, hvor præsten i Janderup-Billum fabrikerede sten af klæg, der stammede fra grøftegravning om præstegårdsjorden i Janderup. Den samme præst ejede en gård i Kjelst, hvor han indrettede teglværk, og senere kom der endnu et på den tilliggende annexgård. Klægen i området var god at brænde sten af, så efterhånden kom andre teglværker til. De fleste sten blev solgt og fragtet bort ad søvejen, bl.a. til Fanø, som i 1800-tallets opgangstider var en god aftager, men der blev også afsat sten ind i landet til de nærmeste sogne. I løbet af 1890'erne samledes teglværkerne i Kjelst til én industri, der som en betydelig forretning blev drevet frem til 1936, da produktionen ophørte.

Også på sydsiden af åen udnyttede man klægen til teglstensproduktion. Der har været to teglovne i Toftnæs og mindst én i Alslev, hver til ca. 6000 sten. Ved erhvervsoptællingen i 1838 opregnes hele fem teglbrænderier, der leverede ca. 30.000 teglsten. Ellers var det almindeligt, at brænde de nødvendige sten, hvor de skulle bruges. Bønderne hentede selv klægen i marsken og bragte det hjem til gårdene, hvor det blev æltet, inden stenstrygningen begyndte. Sædvanligvis var der to mænd om en ovnfuld sten.

Endnu i dag er der spor efter de mange teglværker. I adskillige enge er der taget klæg til sten, og det er ikke usædvanligt, at der er gravet ½-1 meter væk.

Landbruget har været hovederhvervet siden jernalderen, og den væsentligste forudsætning var de brede, frugtbare engstrækninger langs åer og vandløb samt marskengene mod vest. Her består

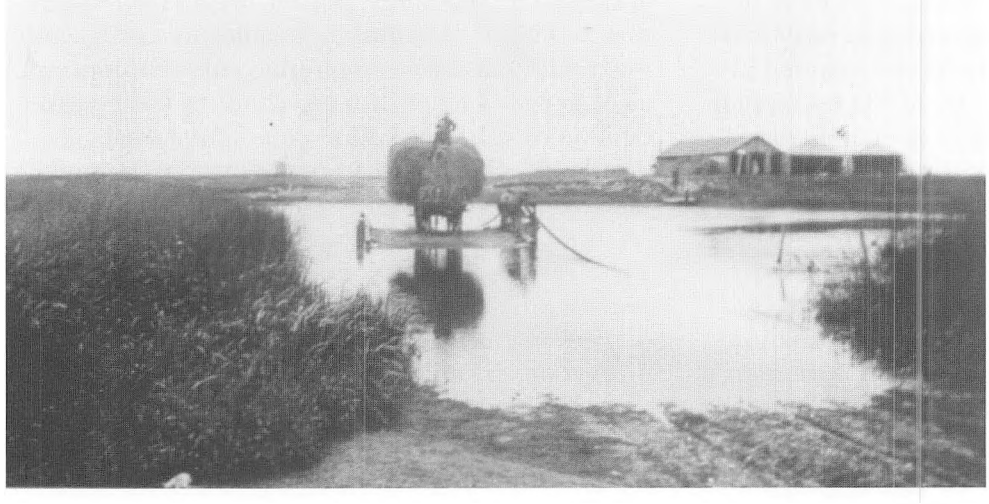

Fig. 8. Færgestedet ved Tarphage. Varde lokalhistoriske Arkiv.

jordbunden af klæg, det fede havler. Engarealerne med det rige enggræs gav det bedste udbytte, hvis de blev udnyttet til kvægavl, og studeopdræt har da også i hvert fald siden middelalderen været en væsentlig indtægtskilde. Af toldregnskaberne fra Ribe fremgår det, at der omkring 1500 foregik en betydelig studehandel fra Varde. En anden eksportvej gik i mange hundrede år ad de jyske længdeveje med studeprangerne til de store markeder i hertugdømmerne, hvor Husum var det nærmeste og nok mest benyttede. Normalt blev dyrene solgt på stalden om vinteren til levering om foråret.

Engarealerne med hø og græsning var før i tiden simpelthen en forudsætning for, at der kunne drives et landbrug med kvægbesætning. Det var ikke blot de bønder, hvis ejendomme grænsede ud til engene, som havde andel i engområderne. Folk fra de omliggende sogne havde også engstykker, og selv gårde fra sydsiden af åen kunne jævnligt leje den nødvendige eng på nordsiden. Syd for åen var det ellers agerjorden, der dannede hovedgrundlaget for landbruget, da engarealerne var mindre og lå længere væk fra gårdene.

En beretning fra 1765 om næringsvejene i Alslev Sogn fortæller, at agerdyrkningen bestod af rug, byg og havre samt en smule boghvede. Heraf blev solgt lidt rug og en smule af de andre sorter. Havren såede man på de lave klægbundne jorder mellem marken og engene, fordi man ikke mente, at havre kunne gro på egnens tørre jord. Dette område kaldtes derfor havremarsken. Omkring 1800 begyndte man at pløje selve engen og så havre dér. Jorden blev ikke tilført gødning, og alligevel gav havren et rigt udbytte. Der var dog en risiko ved havresæden. Hvis en stormflod gik over de tilsåede arealer, ville avlen blive ødelagt.

Driftsplanen var sædvanligvis sådan, at der blev sået havre tre år i træk, men der kunne såes både seks og syv år, hvorefter der blev sået timotheifrø, en fodergræsart til udlæg. Det første år eller to stod timotheien til frø, der blev solgt i betydelig mængde. Engene lå så i seks til syv år, og der pløjedes atter til udsæt af havre. I de lavere enge dyrkede man kun hø, fordi faren for oversvømmelser var for stor. Denne intensive udnyttelse var på lang sigt en rovdrift, der forringede engene, og den ophørte helt omkring 1880.

Om agerdyrkningen i øvrigt fortælles fra 1800-tallet, før man begyndte at tilføre mergel: På de højtliggende agre såedes boghvede efter to gange pløjning, samt undertiden seksradet byg i en del af skiftet. Derefter fulgte rug tre år i træk og så skulle jorden hvile i tre til fire år. Der blev gødet til det første år med rug, men de to efterfølgende år gav man ingen eller kun lidt gødning. For at opsamle gødning og urin, hvor kreaturerne færdedes, strøede

Fig. 9. Høslet ved Hyllerslev. Janderup lokalhistoriske Arkiv.

man tørvejord, lyngtørv og grøfteoprensning i stalde, på møddinger og omkring gården.

Endelig avlede man kartofler til eget forbrug.

Foregangsmænd begyndte at mergle først i 1800-tallet, især på våde, kolde jorder. I stedet for mergel brugtes i vid udstrækning skælkalk af brændte muslingeskaller fra Vadehavet. Det var en blanding af tørveaske og brændt kalk, som virkede betydeligt bedre end den kun lidt kalkholdige mergel, der fandtes i området.

I 1820'erne forsøgte sognefogeden i Billum sig med levende muslinger som gødning. Når alle de animalske dele var forrådnede og tilskyllet jorden, blev skallerne revet sammen og brændt til kalk, der atter blev spredt på marken – virkningen var påfaldende. Senere brugte man at pløje muslingerne ned og lade skallerne opløse sig selv, men det var hårdt ved de bare fødder i sommertiden, for de uopløste skaller var skarpe.

Muslingerne havde særlig god virkning i rugsæden, men de sandede jorde skulle gødes forsigtigt, for ellers kunne gødningen gøre mere skade end gavn.

Brændingen af muslingeskaller ophørte, da jernbanen kom. Man kunne med mergel fra andre egne opnå bedre dyrkningsresultater, end skælkalken havde givet.

Indtil maskinerne tog over omkring 1900 var engslætten – skønt anstrengende – et arbejde alle så frem til i den lyse højsommer. Inden engslætten begyndte blev alle leerne slebne, og derefter blev de haaret (hærdet) hver dag. En arbejdsfør karl skulle kunne slå »en dags slæt«, som blev regnet til 12000 kvadratalen. Høslættet begyndte omkring Sct. Hans og varede til ca. 1. august.

Det bedste vejr var rigtig sommer med høj himmel, og for ikke at skulle ud i den varmeste tid på

døgnet, blev arbejdet lagt enten først eller sidst på dagen. Ved Alslev brugte nogle at drage i engen hen på eftermiddagen og der udføre dagsværket i nattens løb, kun afbrudt af lidt søvn i de mørkeste timer. Derimod var det i Janderup sædvane, at man drog ud og begyndte arbejdet kl. to om morgenen, ofte mens tågen lå tæt over engene.

Når høet var slået, skulle det vendes og stakkes, så det kunne blive tørt, inden det skulle i hus. Indkørselen skete altid hen på dagen, og når dagens sidste læs blev kørt hjem ved solnedgangstid, kunne der være tyve vogne fra de forskellige gårde efter hinanden.

Efter bjergning af høet kom kvæget, der overvejende var jysk sortbroget, på eftergræsning, indtil vintervejret satte ind. Fra gammel tid havde man fælles eftergræsning, og dette findes stadig nogle steder syd for åen, hvorimod man på andre lokaliteter foretrak at lade kvæget græsse i indhegnede eller omgrøftede fenner, indtil kvægdriften helt ophørte.

Grøfterne indgik oftest i et vandingsanlæg. Så vidt vides, blev det første vandingsanlæg i området opstillet ved Janderup i 1816. En tilflytter rejste to pumpemøller på engen ved åen. De havde kun to vinger og skulle drejes efter vinden med håndkraft. Senere kom der også møller på de andre engarealer, og møllerne fik fire vinger samt en lukket snegl til at løfte vandet. Disse blev siden afløst af vindroserne, som kunne ses på engstykkerne langs hele åen. Der var så mange, at man i fællesskab lejede en mand til at passe dem, når der skulle vandes i maj måned.

Efter en række tørre somre 1867-68-69 henvendte man sig fra Alslev-siden til Hedeselskabet, der var nystiftet, om støtte til anlæg af en vandingskanal. Den blev gennemført i 1871 langs Alslev Å helt ud i marsken. Formentlig var dette inspirationen til, at en del af beboerne i Hyllerslev samme år gav sig til at grave en mindre kanal for at lede vand fra Hyllerslev Bæk ud til deres enge ned mod Varde Å. Desværre var kanalen gravet i for lille målestok, så de blev nødt til at henvende sig til Hedeselskabet, der derefter kom til at stå for anlægget af Hyllerslev Kanal med bikanaler.

Vandingen skete ved overrisling af geestengene om foråret, men hvor der også var marskjord, brugtes befugtningsvanding. Som regel overvandes marskengene af åen om vinteren, og det afsatte slik virker befrugtende. Man vandede ikke alt for rigeligt, for så blev engene for bløde og kunne ikke bære kreaturerne, når de kom på eftergræsning.

Da Billum Engvandingsselskab begyndte i 1883, tog det hvert år to måneder at vande engene – fra sidst i april til sidst i juni – og medlemmerne skiftedes til at få vandet først. Omkring 1. august, når kreaturerne skulle på eftergræsning, blev vandingsmøllen sat i gang igen, så vandet kunne tjene dels til drikkevand dels til hegning. Gårdene i Janderup og Billum slog sig i 1897 sammen om et større anlæg, som kom til at ligge i skellet mellem de to sogne. Det blev trukket af en dampmaskine og kunne vande både Billum og Janderup enge. Herefter tog det kun 3 uger at vande hele engarealet, og grøfterne kunne fyldes på 2-3 dage. Fællesskabet fik i 1943 ført elektricitet over fra Hostrup og kunne installere en eldrevet pumpe, der sørgede for vandingen til 1952.

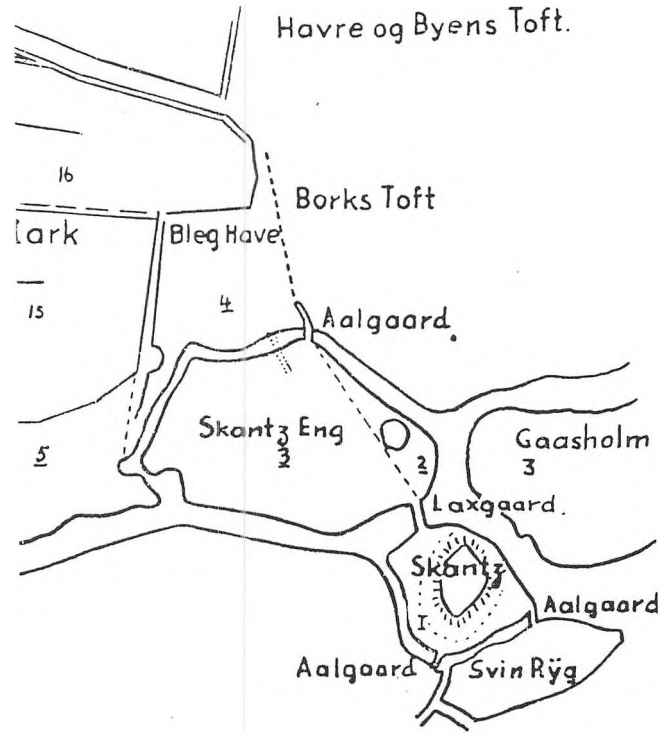

Fig. 10. Udsnit af Carte over Varde Gaards Mark 1787 med indtegnede laksegård og ålegårde. Efter Nielsen 1942, s. 184.

Nogle var hen imod 1900 begyndt at udså kunstgødning i engene. Det ikke alene forøgede mængden af hø, men højnede også kvaliteten. Hvor der blev gødet, forsvandt den naturlige vegetation, og nye græsarter, særligt kløver viste sig. Andre tog først rigtigt fat i begyndelsen af 1950'erne, da kunstgødning var blevet så billigt, at gødning var mere rentabelt end vandingen.

En af de væsentlige indtægtskilder for beboerne langs åen var førhen fiskeri, der kunne drives både i havet og i åen. Fangsten var sæsonbetinget og blev af de fleste kombineret med landbrugsdrift. Fra gammel tid var Sønderside ved Ho langt det største fiskerleje med en aktivitet, der i sæsonen kunne måle sig på landsplan. Dette varede indtil den store stormflod i 1634, hvor havet brød igennem, gjorde Langli til en ø, og lagde Sønderside

øde. Derefter var fiskerlejet reduceret til kun at have lokal betydning, hvorimod Hjerting, Ho og Oksby fra 1688 havde privilegium til at udføre fisk, en tilladelse de først mistede i 1839.

I Varde Å var der et ret betydeligt lakse-, ørred- og ålefiskeri, og man taler om Vardelaks som en parallel til Randerslaks. Fra middelalderen havde Vardehus fiskeriet på hele strækningen vest for Varde, og i 1601 fik ladegårdens ejer stadfæstet retten til fiskeriet i hele den vestlige del af åen på grund af den høje landgilde, der svaredes af ejendommen. På det tidspunkt lå laksegården – den eneste på strækningen – mellem Gaardkrog i nord og Partboe i syd. I 1620'erne blev laksegården flyttet op mellem skanserne, Lastebanken og banken overfor, og her var den periodevis i brug til 1841, da havnen blev flyttet fra Pramstedet til Varde Bro. På et kort fra 1787 kan samme sted ses ålegårde, men de omtales ikke, så ålene har formentlig ikke haft samme økonomiske betydning som laksene.

Fra et ikke fastlagt tidspunkt rakte Varde Ladegårds fiskeret kun til Janderup Kirke, og Visselbjerg havde ret til voddræt på begge sider af åen, dog kun ud for egen grund. Dette fiskeri ophørte i 1765, da indtægterne ikke længere kunne betale garnet. Grundejerne fra Billum Sogn har kunnet drive fiskeri efter loven indtil midtstrøms og ud for egen grund i hvert fald siden middelalderen, mens folkene i Janderup Sogn var henvist til bækkene, hvor man byggede ålegårde, en jorddæmning over vandløbet med en åbning, hvori der blev sat en ruse. Foran de egentlige ålegårde eller ålehamer stod en række vendehamer, der fangede de ål, som søgte at komme uden om nettene. I Mariebæk alene blev der talt 9 ålegårde ved et syn i 1657.

Ålefiskeriet syd for åen blev særligt drevet i Alslev Å og knyttedes mere til Toftnæs bymænd end til dem fra Alslev. Der var mange ål, men man har aldrig fanget ørred eller laks dér. I den yderste del af åen lå tre ålegårde: Grydsgård, Midtgård og Fladenggård, hvor hovedparten af ålene blev fanget. Trods det kom der flere ålegårde op ad åen til de østlige gårde i Toftnæs by. Bymændene fiskede i fællesskab, to og to sammen om de tre yderste ålegårde på skift, og man regner med at fællesfiskeriet eksisterede allerede før 1660. Omkring 1860 blev der anlagt en ny ålegård tæt ved mundingen af Alslev Å, og her fiskedes så store mængder om efteråret, at fiskeriet gik tilbage for de øvrige, hvilket var en af årsagerne til, at fællesfiskeriet holdt op af sig selv i midten af 1860'erne.

Senest i begyndelsen af 1800-tallet må Janderup have fået den normale fiskeret, for da var fiskeriet ret betydeligt, især af laks, ørred og ål. Laks og ørred blev fisket i forårs- og sommermånederne, hvorimod man mente, at ålefiskeriet kun kunne drives i efterårsmånederne. Ålene kom ind i store stimer fra først i september til begyndelsen af november og lagde sig i vinterleje til april, hvor de atter søgte tilbage til havet. Ål, der kom ude fra havet, blev kaldt havål, og de kunne let kendes på deres lyse bug. Blev ålen i åen om sommeren, kaldtes den mudderål, og de regnes for ringere end havålene, fordi de skulle være dårligere i smagen. Fiskene kom med det indadgående vand, så garnet måtte drages og fangsten bjærges inden strømmen vendte og gik udad igen. Man måtte kun fiske til midtstrøms, men kunne fiskeretten erhverves af lodsejeren på den modsatte bred, havde man hele åen og kunne føle sig berettiget til at spærre den med garnene. Det var nødvendigt at holde vagt, dels for at se, hvornår strømmen vendte, dels for at holde

Fig. 11. Oplagsplads ved Janderup Kro. Janderup lokalhistoriske Arkiv.

øje med både og skibe, der kunne komme ad åen. Fiskerne vidste jo godt, de ikke havde ret til at spærre for sejladsen. Ålene blev solgt i Varde eller længere væk, når fangsten var rigelig. Var fangsten overvældende, blev ålene saltede og tørrede, inden de samlet i bundter blev hængt på loftet. På særligt gode nætter kunne der komme så mange ål, at de inderste i ålegården blev klemt ihjel. Der kunne være op mod 500 kg i én ålegård.

I 1900-tallet var det forbi med at spænde garn over åen. I stedet brugte man skydegarn – et stormasket net, der ved hjælp af en stang blev skudt ud i åen. Her fangede man særligt laks, hvorimod man satte ruser for ål eller tattede dem. Om vinteren stangede man ålene, indtil brugen af lystre blev forbudt. Denne brugtes i øvrigt til både laks og ørred samt til stalling og gedde. Især i legetiden om foråret, når fisken stod stille i det klare vand, var lystren velegnet - eller til blusning om natten, hvor lyset får fisken til at standse et kort øjeblik.

Omkring 1880 blev handelen med Vardelaks sat i system af et par Vardekøbmænd. Efterspørgslen blev så stor, at man måtte indkøbe laks fra andre åer, og siden skaffede man laks fra både Bornholm og Sverige. På gode tidspunkter, når prisen kom op på 2-3 kr. pundet, kunne en 20-30 punds-laks koste det samme som et ungkreatur. Nogle røgede laks solgtes i Hamborg, men de fleste blev afsat i Danmark. I 1888 blev der sendt laks til København for over 50.000 kr.

Erhvervsfiskeriet bl.a. med ruser fortsatte langt op i 1900-tallet. I Janderup var der to erhvervsfiskere, som fangede ål og solgte dem i Varde, lige til forureningen gjorde det nødvendigt med et forbud mod salg af fisk fra åen. Der fanges dog stadig en del fisk af lystfiskere, men de spiser fangsten på eget ansvar.

Der kendes ikke sikre beretninger om åregulering fra gammel tid, selv om man givetvis har gjort, hvad man kunne for at lette sejladsen op til Varde. I begyndelsen af 1800-tallet var der tanker fremme om uddybning af åen, men først, da havnen blev flyttet fra Pramstedet til Varde Bro i begyndelsen af 1840'erne, var tiden moden. I løbet af 1850'erne og 1860'erne blev generende bugter på åen rettet ud, bl.a. gennemgravedes i 1856-57 den banke og eng, der lå som en ø lige nord for lastebanken. Herved fik åen sit nuværende lige løb, og det tidligere hovedløb mellem de to banker blev til en blind arm, den såkaldte Gamle Å. Samtidig begyndte man anlæggelsen af en rigtig trækbane langs åbredden mod Janderup, men man nåede kun fra den nye havn til Pramstedet, inden jernbanen kom i 1874-75 og gjorde skibsfarten på åen urentabel.

Igen i 1936-37 blev åen uddybet, og strækningen mellem Varde og Janderup befriedes for de mest besværlige bugter. Denne uddybning og en tilsvarende 1927-28 i forbindelse med Karlsgårdeværket udløste sande perleeventyr. Den ægte flodperlemusling, Margaritina Margaritifera, der havde overlevet den sidste istid i Varde Å, kom frem i store mængder og blev samlet af såvel børn som voksne, men senere har forureningen af vandløbene så vidt vides ødelagt livsbetingelserne for den nu ellers fredede perlemusling.

Siden begyndelsen af 1800-tallet er der også sket en vis regulering ved åens udmunding med klægflækningen – en opsamling af tilslikningen bag småvolde og ris. Efter en stormflod tilstoppedes åløbet med tang mellem Tarp og småøerne, Knoldene, og det bevirkede, at naturen af sig selv begyndte en marskdannelse, der blev til et engareal uden egentlig ejer. Her lykkedes det trods modstand by-

Fig. 12. A. Udsnit af udskiftningskort over Billum marskenge, 1800. Knoldene er afskåret af åen, men løbet er lukket mod vest. Efter Kristensen 1979, s. 18.

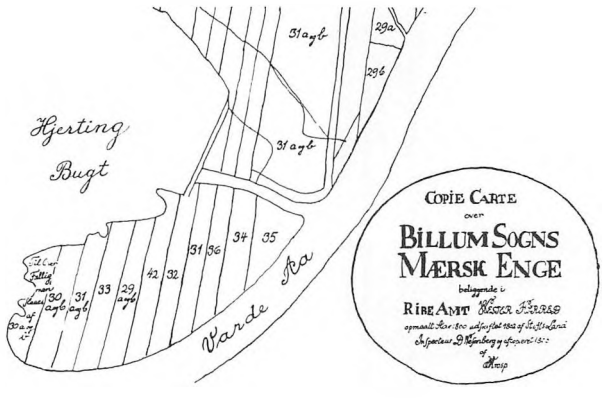

Fig. 12. B. Det indvundne land ved klægflækningen. Kystlinien fra 1819 er stiplet, og 1910 er optrukket. I = Knoldene, II = Varde Klægflækning, III = Sognestykkerne og X = Tarphagebroen. Efter Kristen-

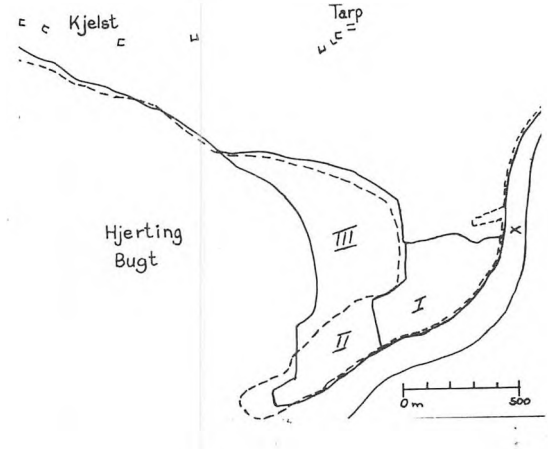

fogeden i Varde at sikre retten til landvindingen for Varde Havnevæsen fra 1815. De lokale beboere var naturligvis også interesserede i det nydannede land, og i 1816 dannedes foreningen, Billum Sogns Klægflækning. Vedtægterne bestemte, at lodderne kun kunne handles til indensogns boende. Der var ingen begrænsning i antallet, men alle medlemmer havde samme rettigheder og pligter. Det område, foreningen disponerede over, kaldtes meget betegnende Sognestykkerne. Det naturlige tillæg af marskeng søgtes hele tiden fremmet ved småvolde og ris til opsamling af tilslikningen. Samarbejdet mellem de to parter var godt. Klægflæk-ningsforeningen anlagde vej – også for Havnevæsnet, der ingen vejret havde til sit indvindingsstykke. Som betaling overtog foreningen et stykke af klægflækningen nærmest Knoldene – senere kaldet Ny Knolde.

I 1906 blev der fastsat regler for høslet, og hvert år var der vedligeholdelse samt grøblingsarbejde for medlemmerne, hvilket varede til langt op i 1900-tallet.

I 1874 gav Indenrigsministeriet tilladelse til et landvindingsprojekt i Ho Bugt under forudsætning af, at rettighedsindehaverne fik en aftale med Varde Købstads Havnevæsen og Billum Sogn Grundejere, der havde ret til et areal på 250 tdl. Ideen var at bygge lave diger, kun 1-2 alen højere end dagligt højvande med flere tilstrækkeligt store åbninger eller gab, hvorigennem flodvandet ligesom hidtil kunne have uhindret passage. På denne måde kom man udenom den væsentligste indvending mod en større dæmning fremsat fra Indenrigsministeriet allerede i 1868: Hvis vandmængden, der strømmer ud og ind af Grådyb, bliver formindsket ved at Ho Bugt spærres med et dige, vil dybet sande til og besejlingen af havnen efterhånden blive forhindret.

Tanken om en egentlig dæmning var dog ikke opgivet. En jernbanedæmning ved Tarp kom på tale fra 1894 til 1900, men banelinien blev ikke anlagt. Midt i 1920'erne arbejdede man sammen med Hedeselskabet på forslag om hele 4 forskellige digeføringer:

1) Et dige ved Varde Å's udløb på 1,8 km.
2) En dæmning over nordre ende af Ho Bugt fra Myrtue til Tavlbjerg på 3,5 km sammen med et dige for Oksbøl-Skødstrup Enge fra Højbjerg til Tavlbjerg på 4 km.
3) Dæmning fra Myrtue til et punkt ca. 1200 m syd for Ho Præstegård på 4,5 km.
4) Dæmning fra Myrtue til et punkt ca. 2200 m syd for Ho Præstegård.

I en samlet vurdering påpegede Hedeselskabet, at Vandbygningsvæsnet næppe kunne tænke sig at gå

Fig. 13. Ved stormfloden i 1984 stod vandet op til diget om Janderup Kirke. Janderup lokalhistoriske Arkiv.

med til en linieføring sydligere end Myrtue-Tavlbjerg, fordi Ho Bugt er skyllebassin for løbet gennem Grådyb – svarende til den gamle indvending. Samtidig pegedes på, at diget over Varde Å sammen med dæmningen for Oksbøl-Skødstrup Enge var den mest sandsynlige løsning, også fordi man ikke skønnede, at der var større værdier at hente fra selve Ho Bugt. Herved kunne man indvinde 3400 ha på begge sider af åløbet og 1400 ha ved opdæmningen.

Projektet blev aldrig gennemført, selv ikke da det blev genoptaget i slutningen af 1940'erne. I 1949 skrinlagdes afvandingsprojektet for anden og vel sidste gang. Atter optrådte gennemstrømningen af Grådyb som hovedindvending, og denne var sammen med den økonomiske gevinst, der synes at mindskes, som tiden gik, nok den egentlige grund til, at Varde Å aldrig blev lukket med sluser eller den dæmning, som alle andre åer og floder langs Vadehavet fik.

De tilbagevendende stormfloder fik mange til at gå ind for en dæmning over Ho Bugt, men i dag må vi glæde os over, at den ikke blev anlagt. Den mest omtalte er nok stormfloden fra 1634, hvor havet for alvor brød igennem og dels gjorde Langli til en ø, dels lagde det betydningsfulde fiskerleje, Sønderside øde.

Det er ikke kun ved kysten, stormfloderne gør skade. Floden presses også op i Varde Å, så langt, at de lavereliggende dele af byen kommer under vand. Således blev Varde Bro ødelagt af stormfloden i 1821. Janderup Kro har også jævnligt været under vand, og i 1852 nåede stormfloden syd for åen op til Spanghul. Floden i 1909 var dog særlig voldsom og gik endnu højere op. Hver stormflod har sine ofre, men det er heldigvis ikke alle, der koster menneskeliv. Derimod er det sikkert, at store arealer kommer under vand, så mange vejstrækninger må lukkes på grund af oversvømmelse.

De fleste stormfloder indtræffer om vinteren, og da er skaden ikke så stor for landmændene, men sker det om sommeren, går mange afgrøder tabt. Vandmasserne kan også forandre kystlinien, så nogle ligefrem mister land, mens andre får lagt til deres jordareal.

Enhver stormflod giver voldsomme skader og store økonomiske tab. Den seneste var i 1990, og det bliver ikke den sidste. I dag anser man dog det frie løb i Varde Å for så væsentligt, at man forsøger at sikre sig uden at gribe for voldsomt ind i naturens gang.

Lokalhistorien er spændende at arbejde med, og denne kulturhistoriske beskrivelse af Varde Å er blevet til på grundlag af allerede trykt materiale og interviews samt de arkivalier, som findes på museerne og i de lokale arkiver, suppleret med relevant kortmateriale fra Kort- og Matrikelstyrelsen. Derimod er der ikke søgt i Hedeselskabets arkiv, på Rigs- og Landsarkiverne eller andre centrale steder, hvor det skulle være muligt at finde relevante kilder. Der har ikke været tid til grundigere søgning, men det ville være meget givtigt, at få et helt eller blot et halvt år til en mere tilbundsgående undersøgelse.

Straks melder spørgsmålene fra indledningen sig igen: Skal vi i så fald benytte os af fremmed arbejdskraft, eller kan museets faste personale afse tid til at gennemføre projektet? Kan eller skal så store projekter kunne indpasses i planlægningen af museets opgaver, eller skal man løse problemer ved at bevilge orlov til en af medarbejderne og ansætte en vikar til at passe de daglige gøremål?

Mariann Ploug, museumsinspektør, Museet for Varde By og Omegn.

UTRYKT MATERIALE

Museet for Varde By og Omegn: *Kulturhistorisk beskrivelse af Varde Ådal og Ho Bugt Enge*. Varde 1996.
– Relevant materiale fra arkiverne i Alslev, Billum, Janderup, Oksbøl og Varde er gennemgået i forbindelse med beskrivelsen.

LITTERATUR

Bøcher, Steen B.: *Vandmøller i Ribe Amt*. København 1944.
Dalgas, C.: *Ribe Amt*. Kjøbenhavn 1830 (genoptryk 1972).
Fra Ribe Amt 1903-1995, relevante artikler vedr. emnet.
Jensen, Knud og Chr. Simonsen (red.): *Janderup og Billum Sogne III*. Tarm 1983.
Jessen, Rikard: *Børsmose. Som jeg husker det*. Oksbøl 1993.
Kristensen, H.K. (red.): *Janderup og Billum Sogne I*. Tarm 1979.
Kristensen, H.K. og Chr. Simonsen (red.): *Janderup og Billum Sogne II*. Tarm 1982.
Kristensen, H.K.: Varde Å. De Danske Vandløb, *Turistårbogen 1966*, s. 78-83.
Madsen, Erik: *Varde Å fra Ho Bugt til Sig*. Varde 1994.
Nielsen, Carl Lindberg: *Varde Bys Historie*. Varde 1942.
Nielsen, Ole Nørskov m.fl.: *Varde – en gammel vestjysk købstad*. Varde 1992.
Nielsen, Oluf: *Historisk efterretning om Vester Horne Herred*. 1865-1867 (genoptryk 1984).
Nielsen, Susanne Lykke: *Peder Hansen Resen: Atlas Danicus VII Ribe Stift*. Odense 1987.
Porsgaard, Jan: *VSF i 65 år*. Varde 1991.
Trap Danmark, Ribe Amt. Forskellige udgaver.
Relevante amtslige og kommunale planer.

Ribe Amts Museer dyrker kontakt med lettiske museer

Af Mogens Hansen, Irene Hellvik og Jens Sørensen

I begyndelsen af september 1996 var 17 museumsfolk og politikere på en 7-dags studietur i Letland, hvor vi besøgte 7 museer i Riga og 9 museer i Césis-, Limbazi- og Valmieraområdet. På vores tur rundt i Riga og det nordvestlige Letland fik vi et spændende indtryk af landet, der var ukendt for hovedparten af deltagerne. I besøget var der efter vores ønske indlagt en fælleskonference, hvor deltagerne blev præsenteret for og drøftede museale emner af fælles interesse.

Baggrunden for besøget i Letland er kort fortalt den udvikling, der fulgte i kølvandet af en konference, som Statens Museumsnævn sammen med Det danske Kulturinstitut arrangerede for en gruppe baltiske museumsledere i sommeren 1992. Samme år fulgte en lettisk museumskonference i Cesis i Letland, hvor ønsket om at udbygge forbindelserne til Danmark var særlig fremherskende. Under samme tur blev de danske deltagere i Estland endvidere mødt med ønsker om at opbygge et skandinavisk, museumsfagligt bibliotek. Efter hjemkomsten opfordrede Statens Museumsnævn til, at der fra dansk side blev taget initiativer til at imødekomme de fremsatte ønsker. Samtidig opfordrede nævnets formand, Søren Manøe, til, at museerne i fælleskab eller i amtsmuseumsregi inviterede baltiske museumskolleger til Danmark. Således kom vor første kontakt i stand med to lettiske kolleger, som besøgte Ribe Amt i forsommeren 1995. Kulturkonsulent Gyrite Andersen har i Mark og Montre 1995 beretter om Indra Vilisteres og Gunita Çakares udvekslingsbesøg; det første i en forhåbentlig lang række.

Fig. 1. Indgangen til Museet for Rigas Historie og Søfart ligner mest af alt en kirkeportal. Forklaringen er, at museet har til huse i et gammelt kloster, der er bygget sammen med domkirken. Opstillingen af unge mennesker skyldes starten på det nye skoleår, der fejres med blomster og gudstjenester. Foto: Jens Sørensen.

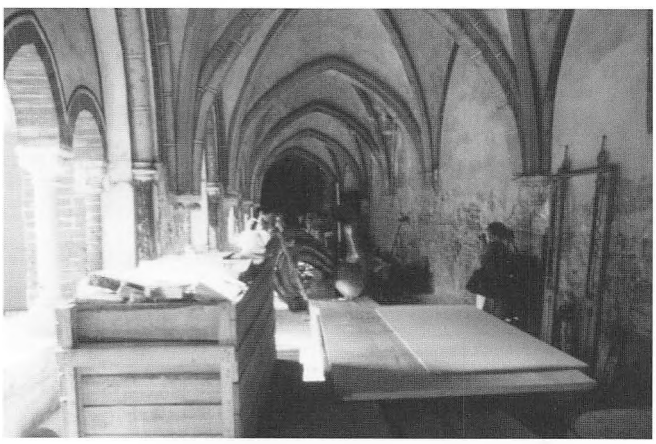

Fig. 2. Korsgangene ud mod den gamle klostergård bruges i dag som magasin for Museet for Rigas Historie og Søfart. Foto: Irene Hellvik.

Fig. 3. Et kik ind i et af magasinrummene på Latvijas Vésture Muzejs (Museet for Letlands Historie), Letlands »Nationalmuseum«. Magasinet rummer ikke-konserverede arkæologiske fund. Foto: Jens Sørensen.

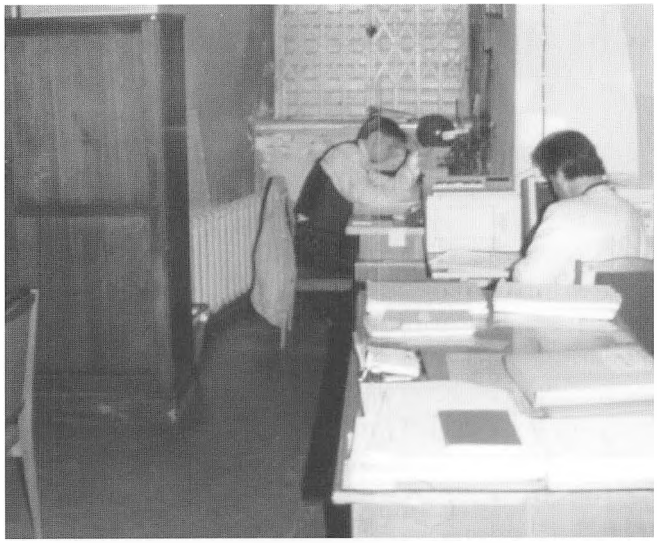

Fig. 4. Bag tykke mure og skoddede vinduer udføres registrering på Latvijas Vestures Muzejs (Museet for Letlands Historie). Mogens Hansen, der ses til højre i billedet, kigger nærmere på registreringsmetoden og kontorets eneste pc'er. Foto: Jens Sørensen.

Fig. 5. Et udsnit af repræsentanter fra Ribe Amts Museumsråd og museumsinspektører fra Ribe Amt i skarpt trav på Letlands Etnografiske Frilandsmuseum. Området dækker 103 ha skov og land, hvor der siden 1924 er genopført og rekonstrueret 104 bygninger. Foto: Jens Sørensen.

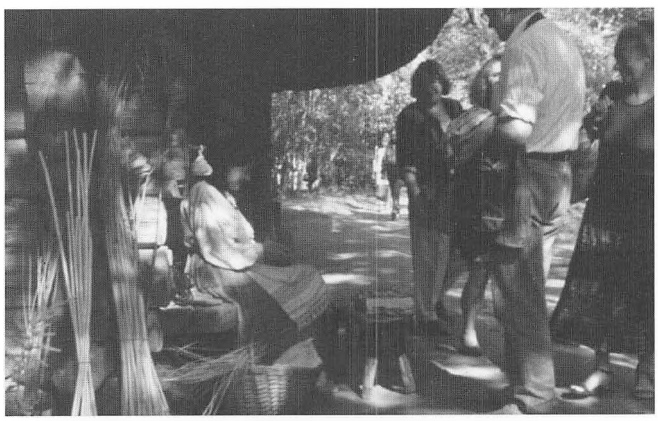

Fig. 6. Det kunsthåndværk, der blev lavet på frilandsmuseet, var af meget høj kvalitet. Her beundrer Ole Faber og Mariann Ploug, begge fra Varde Museum, en kurvefletter. Foto: Jens Sørensen.

Fig. 7. Aktiv ferie er blevet moderne, og det slår også igennem på museerne rundt om i verden. Her er afdelingschef Christian Abildgaard fra Undervisnings- og kulturafdelingen i Ribe Amt i færd med at samle honning ind, mens konservator Gunita Çakara og amtsrådspolitiker Sinne Rasmussen ser til. Foto: Jens Sørensen.

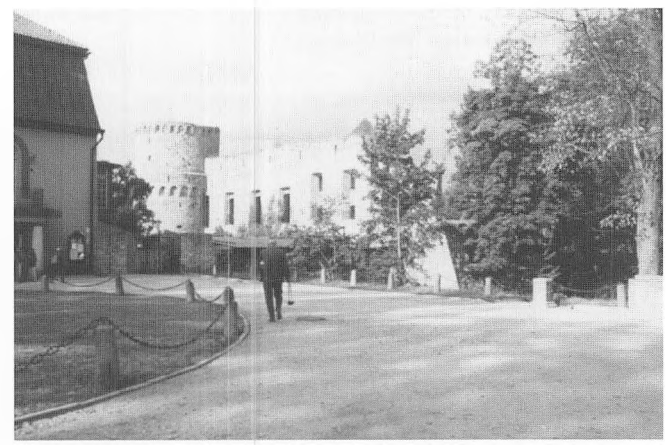

Fig. 8. Indkørslen til Cēsis Museum. Til venstre ses bygningen, der rummer selve museet. Til højre ses ruinerne af middelalderborgen, hvor Jens Sørensen, Ølgod Museum, blev slået til ridder. Så vidt vides, er han ridder nr. 63 i den genopståede »Tyske Ridder Orden«. Foto: Irene Hellvik.

Fig. 9. Borgruinen på Césis Museum set fra havesiden. Man kan lige se et meget lille udsnit af de store mængder tæpper og linned, der hænger på udspændte snore mellem træerne. Et par gange om året bliver alle tekstilerne taget ud af magasinerne og hængt til luftning. Foto: Jens Sørensen.

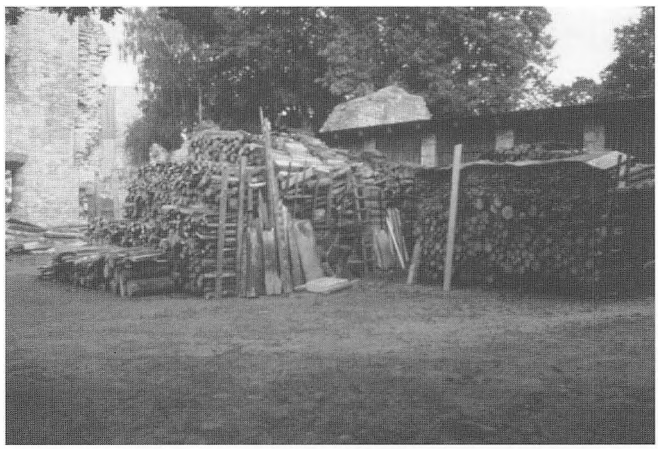

Fig. 10 + fig. 11. Brændsel til vinteren 1996/97. Sådan ser det ud på flere museer, hvor man har ansat museumsmedarbejdere til at forestå varmemesterfunktionen. Den store mængde træ forklares med svigtende og dyre kulleverancer. Nederste billede viser museets beskedne kulreserve. Situationsindtrykket er fra et af de større lokalmuseer i provinsen, Césis Museum. Foto: Jens Sørensen.

Selv om det er svært at fremhæve nogle museer frem for andre i Riga, må følgende dog nævnes som gode og gedigne: Museet for Rigas Historie og Søfart, der også viste sig at omfatte et domkirkemuseum. Museet er det ældste i Baltikum, grundlagt i 1773. Museet for Letlands Historie (»Nationalmuseet«), der fremviste en forbløffende arkæologisk samling i såvel udstilling som magasin. I Museet for moderne Kunst fremvistes udstillingerne i en bygning opført til formålet. Særligt indtryk gjorde dog Letlands Etnografiske Frilandsmuseum, der på et meget stort område rummer mange spændende bygninger med meget fine miljøer indsamlet fra hele Letland siden 1924. Her udførtes gamle håndværkstraditioner af en stor skare frivillige medarbejdere, der har et udkomme af den fortjeneste, som de opnår ved salg af deres hånd- og husflidsarbejde samt håndværk. Rejsedeltagerne var uden undtagelse imponeret af håndværkets meget høje kvalitet.

I Riga så vi også Museet for 50 års besættelse af Letland. Dette museum er nyetableret og finansieret af kapital fra udenlandsletter. Museet havde en helt anden karakter end de øvrige, bl.a. var udstillingen mere præget af plancher, billeder og tekster end genstande. På museet fortælles den meget ulykkelige historie om, hvorledes Letland på skift i perioden 1939 - 1989 har været besat af Sovjet, Tyskland og til sidst Sovjetunionen igen.

Den sidste dag i Riga afholdtes en konference for os og en række lettiske museumsfolk, hvor vi orienterede hinanden om museumsforholdene i vore respektive lande, museumslovgivningen i Danmark, registrering og konservering. Desuden blev der drøftet fremtidige samarbejdsmuligheder mellem de lettiske museer og museerne i Ribe Amt. Fra diskussionen kan nævnes emner som gensidige besøg, udveksling af udstillinger, konserveringssamarbejde, udveksling af historiske håndværksudøvere samt samarbejde omkring registreringsproblematik.

De sidste 3 dage tilbragte vi i den nordvestlige del af Letland. Vores faste udgangspunkt var Hotel Césis. Herfra gik turen til en række meget spændende museer, hvoraf vi særligt vil fremhæve Césis Historiske Museum, der huses i tilknytning til byens middelalderborg. Her oplevede vi at blive en del af et historisk spil om et besøg hos selveste Den tyske Ordens tempelherre. Under det vel iscenesatte møde med borgens tempelherre blev Jens Sørensen slået til ridder. Efterfølgende blev vi fyrsteligt bespist under en middelaldermiddag i museets hvælvede kælder.

Museet i Valmiera, Kirbiszi Skovmuseum og ikke mindst Limbazi Museum var rigtig gode oplevelser. Ingen glemmer dog besøget i Muenchausen Museet, der var karakteriseret ved en eventyrlig scenografi og kustodens levende rundvisning. Hendes afsluttende overhøring af de danske museumsgæster og den efterfølgende medaljeuddeling vil stå

Fig. 12. Hvert museum sin ruin! Indgangen til Valmiera Museum. På den ene side ruinen af en middelalderborg, på den anden side en række beboelseshuse fra 1800-tallet. Forrest i billedet et eksempel på lettisk vejstandard. Foto: Irene Hellvik.

Fig. 13. En gruppe syngende kvinder i lettiske egnsdragter gav os en uforglemmelig oplevelse, da studieturen afsluttedes på Valmiera Museum, hvor Indra Vilistere arbejder. Her introducerer hun os for en af sangene. Letterne har en fantastisk sangtradition, hvor vi helt klart kommer til kort, når vi bliver bedt om at bidrage med danske sange. På forslag fra Ruth Jensen, Museumsrådets formand, scorede vi imidlertid nogle lettjente point, da vi senere i museets hvælvede kælder hjalp hinanden igennem »Skuld gammel venskab rejn forgo« og med krydsede arme sang sidste vers stående. Foto: Jens Sørensen.

Fig. 14. Et samvær mellem de forskellige grupper, det skal altid til. Her ses et udsnit af lettiske og danske museumsfolk træde op til dans. Foto: Irene Hellvik.

Fig. 15. Søndag formiddag foran et lille landsbymejeri. Der indvejes mælk fra glasfibertankene på de små lastbiler. Bemærk den praktiske foranstaltning med forhøjningen til forhjulene på den bageste lastbil: Herved tømmes tanken helt for mælk. Fra en beskeden bedrift indleveres en 40 kg. mælkejunge på en hestetrukken gummivogn. Med synlig rutine løftede konen spanden over på perronen. Foto: Jens Sørensen.

Fig. 16. Vores studietur var sammenfaldende med kartoffelhøsten i Letland. Overalt så vi letter beskæftiget med at samle kartofler. Her er et ældre ægtepar søndag formiddag på vej med hest og gummivogn til deres kartoffelmark. På vognen har de en lille zinkbalje til at samle kartofler i. Den lille svingplov så vi blive benyttet til at pløje kartoflerne op med. Foto: Jens Sørensen.

stærkt i vores erindring! Limbazi Museum udmærkede sig især ved en anderledes spændende udtryksform i såvel deres særudstilling af lokal kunsthåndværk som i den påbegyndte nyopstilling af deres permanente udstilling. Udtryksform, engagement og virkelyst havde uden tvivl sin begrundelse i det teamwork, der især karakteriserede disse unge museumsfolk.

Vores besøg i Letland var præget af spændende oplevelser af både naturhistorisk og kulturhistorisk karakter. Besøget gav os alle megen inspiration, bl.a. på det formidlingsmæssige område. Men vi oplevede ikke mindst en stor gæstfrihed, hvorunder vi fik nogle menneskelige kontakter, som vi har fået lyst til at uddybe. På en eller anden måde følte vi os beslægtet med disse museer og fornemmede samtidig lysten til at indlede et samarbejde. Således kom da også et fremtidigt samarbejde til udtryk i museumsrådets budget for 1997, hvor der blev afsat en lille snes tusinde kroner til videreudvikling af de nye kontakter.

Ved årets udgang havde Gyrite Andersen fået tilsagn på sin interne ansøgning i Ribe Amt om donation af 13 brugte computere og indkøb af 3 nye printere til fordeling på henholdsvis Césis Historiske Museum, Valmiera Museum samt Limbazi Museum. Denne prioritering blev efter hjemkomsten foretaget af de deltagende museers repræsentanter og forelagt museumsrådet, der bakkede op om initiativet. Computer-projektet er planlagt til at skulle realiseres i løbet af sommeren 1997.

Vi vil glæde os til at vende tilbage.

Mogens Hansen, museumschef, Grindsted-Vorbasse Museum.
Irene Hellvik, museumsinspektør, Ølgod Museum.
Jens Sørensen, museumsleder, Ølgod Museum.

Fig. 17. Vort sidste besøg gjaldt en lettisk landmandsfamilie, hvor vi blev bespist med gråbrune ærter kogt sammen med røget flæsk. En noget speciel og lidt tung ret må man nok antyde. Familien forsøgte i samarbejde med vores danske hotelvært i Césis at oparbejde en niche med »bondegårdsferie«. Billedet her viser gårdens stald- og ladebygning. Foto: Jens Sørensen.

Museerne i Ribe Amt

Den antikvariske Samling
Overdammen 12
6760 Ribe
Tlf: 75 42 00 55
Fax: 75 42 08 55

Ribes Vikinger
Odin Plads
6760 Ribe
Tlf: 75 42 22 22
Fax: 75 42 44 12
Åbningstider:
1/4-31/5: 10-16
1/6-14/9: 10-17
15/9-31/10: 10-16
1/11-31/3: ti-sø 10-16

Quedens Gaard
Overdammen 10
6760 Ribe
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-17
1/9-31/10: ti-sø 11-15
1/11-28/2: ti-sø 11-13
1/3-31/5: ti-sø 11-15

Det gamle Rådhus
von Støckens Plads
6760 Ribe
Åbningstider:
1/5-31/5: ma-fr 13-15
1/6-31/8: 13-15
1/9-30/9: ma-fr 13-15

Esbjerg Kunstmuseum
Havnegade 20
6700 Esbjerg
Tlf: 75 13 02 11
Fax: 75 12 68 12
Åbningstider:
Alle dage 10-16

Esbjerg Museum/
Vest-Jyllands Ravmuseum
Torvegade 45
6700 Esbjerg
Tlf: 75 12 78 11
Fax: 75 13 59 49
Åbningstider:
1/6-31/8: 10-16
1/9-31/5: ti-sø 10-16

Bogtrykmuseet
Borgergade 6
6700 Esbjerg
Åbningstider:
1/6-15/9: 12-16
16/9-31/5: ti-fr 13-16

Esbjerg Vandtårn
Havnegade 20
6700 Esbjerg
Åbningstider:
1/6-15/9: 10-16
16/9-31/5: lø-sø 10-16

Fiskeri- og Søfartsmuseet
Tarphagevej 2
6710 Esbjerg V
Tlf: 75 15 06 66
Fax: 75 15 30 57
Åbningstider:
1/9-30/6: 10-17
1/7-31/8: 10-18

Grindsted-Vorbasse Museum
Borgergade 25-27
7200 Grindsted
Tlf: 75 31 01 66
Fax: 75 31 03 99
Åbningstider:
1/5-31/5: lø-sø 13-15
1/6-31/8: ti-sø 13-15
1/9-30/9: lø-sø 13-15
Samt efter aftale

Museumsgården »Karensminde«
Morsbølvej 102
7200 Grindsted
Åbningstider:
1/5-31/5: lø-sø 13-15
1/6-31/8: ti-sø 13-15
1/9-30/9: lø-sø 13-15
Samt efter aftale

Besættelsessamlingen 1940-45
Vestre Skole
Fælledvej 1-3
7200 Grindsted
Åbningstider:
1/5-30/9: lø-sø 13-15
Samt efter aftale

Vorbasse Museum
Kirkegade 3
6623 Vorbasse
Åbningstider:
1/6-31/8: ti-sø 13-15
Samt efter aftale

Museet for Marked og Gøgl
Hovborgvej 3
6623 Vorbasse
Åbningstider:
I forbindelse med Vorbasse marked, samt efter aftale.

Museet på Sønderskov
Egnsmuseum for Holsted,
Brørup, Vejen
Sønderskovgårdsvej 2
6650 Brørup
Tlf: 75 38 38 66
Fax: 75 38 38 65
Åbningstider:
Ti-sø 11-16

Ribe Kunstmuseum
Sct. Nicolajgade 10
6760 Ribe
Tlf: 75 42 03 62
Fax: 75 42 21 82
Åbningstider:
15/6-31/8: 11-17
1/9-14/6: ti-lø 13-16, sø 11-16
Januar lukket

Varde Museum
Lundvej 4
6800 Varde
Tlf: 75 22 08 77
Fax: 75 22 07 16
Åbningstider:
Alle dage 13-17

Jugendhuset
Lundvej 39
6800 Varde
Tlf: 75 22 15 18
Åbningstider:
Alle dage 11-17

Varde Artillerimuseum
Vestervold 11A
6800 Varde
Tlf: 75 22 15 94
Åbningstider:
Alle dage 11-17

Blaabjerg Egnsmuseum
Sdr. Allé 21
6830 Nr. Nebel
Tlf: 75 28 71 18
Åbningstider:
15/6-15/9 + efterårsferie: 14-17
16/9-14/6: sø 14-17

Nymindegab
Redningsbådsmuseum
Redningsvejen, Nymindegab
6830 Nr. Nebel
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17
1/7-31/8: 15-17
Efterårsferie + påske: 15-17

Indhold

Inge Merete Kjeldgaard
På vej mod år 2000
- Esbjerg Kunstmuseum genåbnet! 3

Bernhard le Beau
Behovsanalysen af konserveringsbehovet
- på de statsanerkendte museer i Ribe,
Ringkjøbing og Sønderjyllands amter 7

Teresa Nielsen
En samling bliver til
- aspekter af Vejen Kunstmuseums tilblivelse 11

Palle Siemen
Et lerkar fra yngre stenalder
- og dets europæiske baggrund 16

Ejvind Hertz
Vestervang-huset fra sen bondestenalder
- et usædvanligt arkæologisk fund på motorvejen ved Vejen 21

Anne Birgitte Hansen
Udgravninger ved Kjærsing Industri 26

Lene B. Frandsen
Oldtid og middelalder i Klinting 30

Lis Andersen
Ribe Gråbrødrekloster
- nye undersøgelser af klostret 35

Jens Sørensen
Jydepotter under gulvet
- et anderledes fund 40

Mariann Ploug
Om Varde Å 45

Mogens Hansen, Irene Hellvik og Jens Sørensen
Ribe Amts Museer dyrker kontakt med lettiske museer 57

Museerne i Ribe Amt 62

Blåvandshuk Egnsmuseum
Kirkegade 1
6840 Oksbøl
Tlf: 75 27 21 59
Åbningstider:
15/6-15/9: 14-17
16/9-14/6: sø og to 14-17
Efterårsferie + påske: 14-17

Blåvand Museum
Blåvandvej
6857 Blåvand
Åbningstider:
1/6-14/6: lø-sø 14-17
15/6-15/9: 14-17
Efterårsferie + påske: 14-17

Blåvand Redningsbådsmuseum
Fyrvej 25
6857 Blåvand
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17
1/7-31/8 + efterårsferie: 15-17
Påske: 15-17

Tirpitz-stillingen
Tane Hedevej
6857 Blåvand
Tlf: 75 27 84 27
Åbningstider:
Alle dage 11-17

Vejen Kunstmuseum
Østergade 4
6600 Vejen
Tlf: 75 36 04 82
Åbningstider:
1/10-31/3: ti-lø 14-17,
sø 10-12 og 14-17
1/4-30/9: ti-sø 10-12 og 14-17

Ølgod Museum
Kulturhuset
Vestergade 5-7
6870 Ølgod
Tlf: 75 24 50 11
Fax: 75 24 63 30
Åbningstider:
Ti-sø 14-17

Hjedding Mejerimuseum
Hjeddingvej 2
6870 Ølgod
Åbningstider:
1/6-15/9: sø 14-17
1/7-31/7: lø-sø 14-17

Hodde Skolemuseum
Letbækvej, v/ Hodde Kirke
6882 Tistrup
Åbningstider:
1/6-15/9: sø 14-17
1/7-31/7: lø-sø 14-17

Ølgod gamle Vandværk
Egknudvej/Tårnvej
6870 Ølgod
Åbningstider:
1/4-20/10: 10-16

Konserveringscentret for museerne i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter
Ølgod afdeling
Vestergade 5-7
6870 Ølgod
Tlf: 75 24 56 44
Fax: 75 24 64 57

Gram afdeling
Fabriksvej 17-21
6510 Gram
Tlf: 74 82 20 47
Fax: 74 82 24 47

Museer associeret Ribe Amts museumsråd
Bramming Egnsmuseum
Pederstræde 4
6740 Bramming
Tlf: 75 17 29 28
Åbningstider:
Ti, to og sø 13-16
Eller efter aftale

Fanø Kunstmuseum
Nordland 5, Sønderho
6720 Fanø
Tlf: 75 16 40 44
Åbningstider:
5/4-14/6 og
1/9-31/10: ti-sø 14-17
15/6-31/8: 13-17
Samt efter aftale

Fanø Museum
Skolevej, Nordby
6720 Fanø
Tlf: 75 16 61 37
Åbningstider:
1/6-30/6: ma-lø 10-13
1/7-16/8: ma-fr 10-12 og 14-17,
lø 10-13
18/8-14/9: ma-lø 10-13
Efterårsferie: 10-13

Fanø Skibsfarts-
og Dragtsamling
Hovedgaden 28, Nordby
6720 Fanø
Tlf: 75 16 22 72
Åbningstider:
1/5-30/9: ma-lø 10-12 og 14-17,
sø 14-17
1/10-30/4: ma-lø 10-12
Juli: alle dage 10-17

Hannes Hus
Sønderho
6720 Fanø
Tlf: 75 16 40 90
Åbningstider:
1/9-30/9: lø-sø 15-17
Efterårsferie + påske: 15-17
Samt efter aftale

Mandøhuset
Mandø Byvej 5, Mandø
6760 Ribe
Tlf: 75 44 60 52
Åbningstider:
45 min. før Mandø-bussens
afgang og efter aftale

Tistrup Samlingen
Kunstbygningen
Lærkevej 21
6862 Tistrup
Tlf: 75 29 98 25
Åbningstider:
Åben i forbindelse med Vestjysk
Kunstforenings skiftende udstil-
linger

Ribe Amts Museumsråd
Vestergade 7
6870 Ølgod
Tlf: 75 24 50 11
Fax: 74 24 63 30

